

રાણા ચંદ્રસિંહ નાટક.

૬ અંકો—ગદ્યપદ્યાત્મક.

(મેવાડના એક નીતિનિપુણ ક્ષત્રિય-
વીરનો અસરકારક, બોધક, ઐતિ-
હાસિક ચિતાર.)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મયાશંકર બોવાભાઈ બ્યાસ.

તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર—લીંબડી.

અને

મોહનલાલ જયસિંહભાઈ જ

સ્કૂલ માસ્તર નં. ૨—લીંબડી

આવૃત્તિ પહેલી

નકીયાદ—“સત્યસા”

(સર્વ હક ર)

સામ્રાજ્ય

કિંમ

રાણા ચંદ્રસિંહ નાટક.

૬ અંકી—ગદ્યપદ્યાત્મક.

(મેવાડના એક નીતિનિપુણ ક્ષત્રિય-
વીરનો અસરકારક, બોધક, ઐતિ-
હાસિક ચિતાર.)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મયાશંકર બોધાભાઈ વ્યાસ.

તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર—લીંબડી.

અને

મોહનલાલ જયસિંહભાઈ ખારોટ.

સ્કૂલ માસ્તર નં. ૨—લીંબડી.

આવૃત્તિ પહેલી.

નડીયાદ—“સત્યસાગર” પ્રેસ.

(સર્વ હક્ક સ્વાધિન.)

સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૯

કિંમત ૦-૧૨-૦

સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આગસ્ટ પ્રમાણે આ પુસ્તક સરકારમાં
નોંધાવી રજીસ્ટર કરાવેલું છે.

અર્પણપત્રિકા.

મહોરખાન નેકનામદાર શુભગુણગુણાલંકૃત
રાણાશ્રી મેઘાભાઈ રત્નસિંહજી—કારભારી
સાહેબ. સંસ્થાન ઉત્તેજીયા—

આપ યશસ્વી રાણાશ્રી, આ નીતિવર્દક નાટ-
કના ઉત્તમ નાયક, મેવાડી અદિતીય વીર રાણા અં-
દ્રસિંહજીની પ્રશસનીય અટલ ટેક માશક; ઉત્તેજીયા
સંસ્થાનના સર્ગીર મહારાજા શ્રી-સુરસિંહજી સાહે-
બને યથાર્થ રીતે ઉછેરી, રાજ્યકારભારમાં પ્રવી-
ણ કરેછો, નાતિરીતી યુક્ત રાજ્ય ચલાવો છો, પ્ર-
જા પ્રીય છો, અને એક ક્ષત્રિ વીરને છાજતા ઉ-
ત્તમ સદ્ગુણો ધારણ કરેછો, તથા ગૂજરાતી ભાષા-
ના નીતિવર્દક નૂતન અધોનં યોગ્ય ઉત્તેજન આપો
છો; આદિ આપના શુભ ગુણોથી આકર્ષાઈ આ લ-
ઘુ પુસ્તક આપને અતિ વિનય ભાવથી અર્પણ ક-
રું છું.

લીંબડી

તા. ૧૦-૯-૮૯

લી. આપના નમ્ર સેવકો.

અંથ કર્તા.

राणा चंद्रसिंह नाटक.

अंक १ लानां पात्रा.

—*—

सुंदरणा — मंडोरगढना रावरणुमलनी कुंवरी.

सुशिला — तेनी दासी.

सुलोचना — सुंदरणांनी सणी.

रणुमलसिंह — मंडोरगढना राहोडराव.

शुद्धिवन — तेमनो प्रधान.

विमलशालु — नगरशेठ. मंडोरना.

चंद्रकुंवर — सुंदरणांनी मातुथी. (राणगडिपी.)

विदूषक — भक्करो.

सूत्रधार — नटी, पुरोहित वगैरे.

રાણા ચંદ્રસિંહ નાટક.

મુકું કરોતિ વાચાલં, પંગું લઙ્ઘયતે ગિરિમ્

યત્કૃપા ત્વમહં વંદે, પરમાનન્દ માધવમ્ .

નાન્દી.

મંગલાચરણ—(સર્વ નાટક પાત્રો સાથે ગાયછે.)

છે જન પાળક ટાળક દુખનો—એ અંગ્રેજ રાહ.

જય સુખકારક પાળક જગના, વિશ્વ જનક વિશ્વેશ્વરા.—ટેકે. વિ-

વિભુ અંતર્યામી કષ્ટ દરા, પાળક સંહારક આપ ખરા.

સેવકનાં સારે તું કામ, ભક્ત જનોને મોટી લગ.

મગલકારી તારું નામ, પાપ હારી પરમેશ્વરા. જયસુખ ૦

તુજ અકળ કળા વિશ્વે વ્યાપી, પાળે પ્રાણીને સુખ આપી.

સર્વ હામ છે તારો વાસ, સૂર્ય ચંદ્ર તારા આકાશ.

અદ્ભૂત લીલા કરે પ્રકાશ, મહા સમર્થ મહેશ્વરા જયસુખ ૦

પ્રભુ ભારત ભૂમિ શ્રેય કરો, સહુ હામે નીતિ ન્યાય ભરો.

બીધ્મ રામનું થાઓ જ્ઞાન, ચંદ્રસમાં પ્રકટે સંતાન.

વાધો પૂર્વજ કેરું માન, જન પાલક જગદીશ્વરા જયસુખ ૦

(મંગલાચરણ થઈ રહ્યા પછી નીચેનો આર્ય બોલતો બોલતો સુ-
ત્રધાર પ્રવેશ કરેછે)

પ્રાપ્ય ચલા નધિકારાન, શત્રુષુ મિત્રેષુ બન્ધુ વર્ગેષુ
નાપ કૃતં નોપકૃતં, નસત્કૃતં કિંકૃતં તેન.

અર્થ—

ઉપજાતિવૃત્ત.

પરાક્રમોથી અરિઓ ન ખીધા, બંધૂ તણા ના સતકાર કીધા.
મિત્રો શિરે ના ઉપકાર જામ્યો, થયુંજ શું જો અધિકાર પામ્યો?
(એવામાં વિચિત્ર વેશે વિદૂષક આવેછે)

વિદૂષક—(મોટથી) આ મોટા વિદ્વાનનું ડોળ ધાલી શું બક્યા
કરેછે ? તારી ફારશી બાપામાં કંઈ ગાળોતો દેતો નથી કે ?

સૂત્રધાર—અરે બહા માણસ, આતો ફારશી નહીં પણ આ-
પણી આર્યવર્ગની સર્વોત્તમ વાણી સંસ્કૃત છે, અને તેમાં બકવાનું ન-
થી, પણ ઉત્તમ બોધ રહેલો છે. તું આ નાટક ભૂમિમાં અચ્ચાનક
ક્યાંથી આવી ચડ્યો ? તારું નામ અને કામ શું છે ?

વિદૂષક—પ્રથમ તારું દોઢ પંડિતનું કામ નામનો બતાવ ? પ-
છી જેઈલે બંદાના નામની ખૂબી ? ?

સૂત્રધાર—મારું નામ સૂત્રધાર, અને મારું કામ સજ્જનોની
સભામાં બોધકારક ગાયન ઈત્યાદિક કરી તેઓનાં મન રંજન કરવા-
નું છે.

વિદૂષક—હું પણ ગમે તેવાને ગંજન કરી શકું છું, અને
એવો આનંદ આપું છું કે બધા મને બહુરંગી, રંગલો, વિદૂષક વગેરે
માન ભરેલાં નામથી ઓળખેછે.

સૂત્રધાર—અરે વાહરે મારા પ્યારા દોસ્ત ! ત્યારેતો તું ઠીક
બખતસર આવી પહોંચ્યો. તારા જેવા રંગીલા માણસની મારે ધણી
જરૂર છે, તો આશા રાખું કે તું તનમનથી મને મદદ કરશે.

વિદૂષક—વાહ દોઢ પંડિતજી તમારી ખૂબી પણ ઓરજ દે-
ખાયછે ને શું ? આવીજ વિદ્વત્તામાં બધાને આંજી નાખોછો કે ?
“બાવાજી સીતારામ” કહેતાની સાથે તો બચ્યા તેરે ઘેર ધામા,
હચરતાં વારજ શું કામ લાગે? હવે “પ્યારા દોસ્ત” અને “મદદ”
વગેરે આડંબર છોડી દઈને જરા કહોતો ખરા ? કે આ બધી ધાંધ-
લ શેની મગવીછે. આ બધા નવરંગી નમુંના કેમ ભેગા કર્યાછે ?
કોઈને કુદીપાક દેવા માટે તો તૈયારી નથી કરી કે ? જો એવું કા-
મ હોતો મદદ માગવાની કૃપાજ રાખો ! !

સૂત્રધાર—પ્રિય રંગલાજી ? ખરેખર તમારું નામતો પાડનારે
યોગ્યજ પાડ્યુંછે. હવે જરા મજાક મૂકી દઈને સેવકની વિનંતિ શ્ર-
વણ કરજો—આ સ્થળે કંઈ લડાઈ ટંટાનું કે બીજું કંઈકેશકારક
કાર્ય કરવાનું નથી, પણ ગિરાજેલા સજ્જનોની સન્મુખ, જગત્-વિ-
ખ્યાત સૂર્યવંશી બાપારાવળની નિષ્કલંક ગાદીના વારસ, લાખા રા-
ણાના ટિલાટકુંવર, અને શ્રી રામચંદ્ર તથા ભીષ્મપિતામહના અં-
શાવતારે પ્રકટ થયેલા, સિમોદીય કૂળ દીપક પરમ સદ્ગુણી ચંદ્ર-
સિંહ રાણાનું અતી રસિક અને બોધકારક નાટક બજવી બતાવવાનુંછે.

વિદૂષક—ત્યારે તો એવા કામમાં બંદાનો પહેલો પાટલો, પણ સાં-
ભળ સૂત્રધાર, બંદાની જગ બહુર માગણી તારે કબૂલ કરવી પડશે.

સૂત્રધાર—વળી એવી માગણી કંઈ છે ?

વિદૂષક—જો, પગાર બગાર તો તારે આપવો હોયતે આપજો,
પણ દરરોજ બંને વખત મિષ્ટાન્નપાનનો અચ્છા તડાકો પડે તેમ
કરવું જોઈશે.

સૂત્રધાર—ધણી ખુશીની સાથે. બેનો શું ? પણ ગરજ હો-
યતો તણ ટકે કબૂલ છે.

(નદીને આવવાની વારથઇ તેથી સૂત્રધાર મનમાં વિચાર કરતો કરતો રંગ ભૂમિમાં ફરેછે, એટલામાં નદી પ્રવેશ કરેછે.)

નદી—કેમ સ્વામીનાથ શી આજ્ઞા છે ?

સૂત્રધાર—પ્રિયે ?—સર્વ સામગ્રી હવે તૈયાર થઇ ગઇછે. આ એક રંગીલા દોરતની પૂરી જરૂર હતી તે પણ ઇશ્વરેચ્છાએ મળી આવ્યોછે. તો હવે સભાસિદ્ધાંતનાં મન રંજન થાય એવી ઇશ્વર સ્તૂતિ કરો, કે જગન્નિયંતા આપણું શુભકામ નિર્વિઘ્ને પાર પાડે.

નદી—રાગજીવલો—

મેરે ગિરધર ગોપાલ એક દ્વસરા ન કોઇ—એનાહ.

પ્રભુ કૃપાળ દિનદયાળ કૃપા ચાહું તારી
ક્ષમા કરી દોષ સર્વ સુણો અરજ મારી. પ્રભુ—ટેક.

યથામતી ખેલ રચ્યો ખાંત ધરી સારી
નીતિ ન્યાય વૃદ્ધિકાજ, કૃતી ઉર વિચારી. પ્રભુ૦

કર સહાય કાર્ય થાય વિઘ્નને નિવારી
આર્યબ્રાત ઉદય કરો, સદા સુખ મારી. પ્રભુ૦

ભારતી સુપુત્ર ચંદ્રસિંહ સુશુભ ધારી
રામ ભીષ્મસગ ચરિત્ર મળે બોધ ભારી. પ્રભુ૦

તેહ ખેલ ભજવવા કરી વિભૂ તૈયારી
શ્રમસાર લહો સભા સદો ઉપકારી. પ્રભુ૦

રાણા ચંદ્રસિંહ નાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—મંડોરગઢનું રાજ્ય ભુવન.

સુંદરણા, સુલોચના વગેરે.

(સુંદરણા પોતાના મહેલમાં વિચારમાં બેઠાં છે, ત્યાં સુલોચના પ્રવેશ કરે છે.)

સુલોચના—બા વંદન કરું છું. ખુશીતો ખરાં ?

સુંદરણા—આવો બેન-તમારા જેવી સખીઓના પ્રતાપે સદા આનંદ છે.

ગીતિ.

સુંદરી સગુણી સ્વરૂપી, સુલોચના તું પ્રાણસખી મારી;

કૃતાર્થ થઇ હું આજે, આનંદી છપિ નિહાળિને તારી.

સુલોચના—હમેશના કરતાં આજે આપનું મન કંઈ વિચાર સાગરમાં પડી ગયું જણાય છે, તેનું શું કારણ છે ? કૃપા કરી વિદીત કરશો તો હું મારો સખી ધર્મ અદા કરીશ.

સુંદરણા—બેન વિચાર તે શાનો હોય ? તમારાથી કંઈ અભણું રાખ્યું છે ? એતો તમારો સ્નેહ એકાએક સાંભરી આવતાં

(૬) ચંદ્રસિંહ નાટક.—અંક ૧—પ્રવેશ ૧.

વ્યગ્રચિત્ત જણાતું હતું. કેમ બેન કંઈ નવાજૂની ?

સુલોચના—(મનમાં બધું સમજીને)—નવાજૂનીતો જરા ગમગીની ઉત્પન્ન કરે તેવીછે, પણ તે આપનાથી છાની રખાય તેમ નથી. વિકાનેરનાં કુંવરી કૃષ્ણાકુંવર સાથે ચંદ્રસિંહનાં લગ્ન થયાની વાત મેં હમણાંજ જાણી.

સુંદરબા—ગીતિ—

આરર હાય શું બોલી, કૂરકતલ તોં કરી છાતિ મારી.

ચંદ્ર વરે કૃષ્ણાને, રાજ્ય હંસણી સખી તજી તારી?

સુલોચના—સુર થઈને આમ મિથ્યા દિલ દુખાવવું એ આપને યોગ્ય નથી. ઇશ્વરની મરજી હશે તો વળી સૌ સારાંવાનાં થઈ રહેશે.

સુશિલા—ખરે સુલોચના બેન ? અગારા મહારાજા બહુ આજસુ છે. ચિતોડી વીરશ્રેષ્ઠ ચંદ્રસિંહ માટે એક બે વાર ઇસારો થયા છતાં, હજીસુધી કંઈ કર્યું નહીં, અને તેનું કૃણ તમે કહ્યું તેમ આવ્યું. રૂપ, ગુણ, અને કુળાદિકમાં ચંદ્રસિંહ જગન્નાહેર હોવા છતાં, કેવળ દીર્ઘસૂત્રતામાં મહારાજાએ શુભકાર્ય પાર ન પાડ્યું. આમને આમજ મોટી દીકરીઓ થતા સુધી લાયક વર બોલે નહીં, અને પછી એકંદમ જરૂર પડતાં, ગમે તેવું ઉકાણું સગપણ કરી પેતાની સુકુમાર બાળાઓનો ભય, કેટલાક રાજાઓ ખરાબ કરેછે.

સુલોચના—એસાક સુશિલા તારાં કહેવું તદન વાજબી છે. જી-હગીબરના સંબંધ માટે આજસ રાખી બેદરકાર રહેવું એ પરિણામે બહુ હાનીકારક છે.

સુશિલા—હજી આ બાબતમાં કંઈ પેરવી થાયતો સાફ. કે-મકે ચંદ્રસિંહ બે રાજકુંવરી સાથે પ્રણયવાના હતા, તેમાં આ એ

કેજ પરણ્યા, તો મહારાણી મારણને મહારાજને કાને, તમારા જેવું કોઈ આ વાત નાખે તો જનશે ખરું.

સુલોચના—ત્યારે તો ખુશીની વાત. શુભકાર્યમાં દીલ શી હશે હુંજ હમણાં રાજ મહિષી પાસે જઈ સર્વ હકીકત નિવેદન કરું.

સુંદરબા—(હતાસીમાંથી જગૃતથઈ)—એન જે જે માઈ નામ ન પડે !

સુલોચના—આપસરખાં પ્રવિણ બાઈનાં પડખાં સેવીએછી-એ ને વળી ભૂલ તે પડે ? ફિકર નહીં બા. ઇશ્વરેચ્છાએ આપણું કામ સિધ્ધ થશે. (એમ કહી ચંદ્રકુંવરના ઓરડા તરફ રવાના થાયછે)

(પડદો પડેછે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—મહારાણીના મહેલ.

(સુલોચનાને આવતી જોઈ મહારાણી ચંદ્રકુંવર કહે છે)

ચંદ્રકુંવર—કેમ એન ક્યાંથી અચાનક આવી ચડ્યાં ? સુંદરબા ખુશીમાં તો છે !

સુલોચના—હા માતાજી તેઓ ખુશીમાં છે અને આપને દંડવત્ કહાવ્યા છે.

ચંદ્રકુંવર—સુંદરબાને તમારા જેવી એનપણીઓ મળવાથી ઘણો લાભ થયો છે.

સુલોચના—સુંદરબા જાનેજ હોશિઆર છે, વિદ્યાનાં શાખીન છે અને સ્વભાવ પણ ઉત્તમ છે. એ બધું આપનાજ પ્રતાપ;

પૂણુ હવે તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સાર જોડું મળે, એજ નિશ્ચયની તારી નિયંતા પાસે ચાલના છે.

મહિષી—કોઈ લાયક રાજકુંવરની યોગ્યતામાં રાજાજી ધણા દિવસથી છે.

સુલોચના—પણ હજી સુધી કંઈ નિશ્ચય કર્યો ?

મહિષી—ના, નિશ્ચય તો નથી કર્યો, પણ કોટા. કિસનગઢ અને ચિતોડના રાજકુંવરો માટે પેરવી ચાલે છે.

સુલોચના—પહેલાં જેની યોગ્યતા વિષે મને શક છે, પણ છેલ્લો રાજકુંવર તો ક્ષત્રિયોમાં એક હીરા રૂપ છે, એટલુંજ નહીં પણ તેનાં કુળ, રાજ્ય અને સદગુણ અદ્ભૂત છે.

ચંદ્રકુંવર—હા, તે સર્વથી હું સારીપેઠે વાકેફગાર છું, ને ધણું કરીને ચિતોડમાંજ ઠરશે, પણ સુંદરગાની ઇચ્છા બનાવવાની મારે જરૂર છે.

સુલોચના—આપ જે કરશો તેમાં તેજો કદી પણ આનાકાની નહીં કરે, વળી સૂર્યવંશી વીર ચંદ્રસિંહ જેવાને માટે તો ના પાડેજ નહીં એ હું ખાતરી કરું છું.

ચંદ્રકુંવર—ત્યારે તો તમે તેમનું મન ખરાબર પારખી શક્યાં છો ખરાં.

સુલોચના—પણ માત્ર

તોટક છંદ.

કરિ અખસ લગ્ન વિલગ્ન કરો, તનયા વયનો દિલ ખ્યાલ ધરો;
કદિ લાયક જોડ નહીં જડશે, મમળાઇ ખરે દુખમાં પડશે.

પરણ્યા વિરચદ ચિતોડ તણા, રૂપ ગુણ સમાન નહીંજ મણા;
ધરિ આનંદ ચિત્ત તુવરા, કરશે, સમજાવિ તરેશ પિડા હરશે.

ચંદ્રકુંવર—

ગીતિ.

તૂજ વાત હિતકારી, પાડ માની મેં તેહ ઉરે ધારી;
કહી સઘ રાખજી, યોગ્ય જોડની કરું શોધ જરૂરી.
પાટરાણી હક ખોયો, ખરે દોલમાં થઈ હાણુ બારી;
કરવી ઝટ તૈયારી, સખી પ્રજા તેં અદા કરી સારી.

સુલોચના—ગાજી હજી તાકીદ રાખો તો વહી ગયું નથી.
ચંદ્રસિંહ યુગ્મ પરણવાના હતા, તેમાં એક વિકાનેરનાં રાજકુંવરી
સાથેજ પરણ્યા છે, માટે ત્વરાથી શ્રીકૃષ્ણ મોકલી દેશો તો ઈશ્વરેચ્છા-
એ વાંધો નહીં આવે. (નમન કરી રવાના થાય છે.)
(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—મંડોરગઢની કચેરી.

(છડીદારે નેકી પોકારવાથી બધું કચેરી મંડળ ઉભું થયું,
અને મહારાજ રણુમલસિંહને સાષ્ટાંગ નમન કરી મહારાજ સિંહા-
સનપર ગિરાજ્યા બાદ પોતપોતાની જગાએ બેઠું.)

બુદ્ધિધન—(રાજાનું ચિંતાતુર મન જોઈ પૂછેછે) કેમ મ-
હારાજધિરાજ ? હમેશના કરતાં આજે આપનું મુખ્યાર્વિંદ ગ્લાનિ-
યુક્ત સેવકને કેમ જણાય છે ?

રણુમલસિંહ—(રોશથી) ભૈરવીની ગઝલ.

(તકરાકે શિરકું જાનેના દહં તો કયા કરું એ રાગ.)

પ્રધાન તૂજ દોષથી, મેં રોશ મન-ધર્યો;

કુંવરના વિવાહનો તેં, નિશ્ચે નવ કર્યો.

પ્રધાન૦

કહાને આજ કાલ તેં, ઘણી કરી છે દીલ;
 વધતી જાય વય આરે, ફિકર છે તેડ દીલ. પ્રધાન૦
 ઉરે હતી શુભ આશ જો, ચિતોડ ચંદ્ર વીર;
 પરણ્યાની વાત સૂણીને, હવે રહે ન ધીર. પ્રધાન૦
 ગુમાવી હાથ જાણ તેં, હજી કંઈ જશે;
 કર ત્વરા નહીં તો હાની, તુજ હકે થશે. પ્રધાન૦

બુદ્ધિધન—રાગ ઉપરનો.

સમાવિ રોશ રાયજી, આ અરજ ઉર ધરો;
 સેવક વાત સૂણી તેનો, ખ્યાલ તો કરો. સમાવિ૦
 ગયાં છે શોધ કારણે, મનુષ્ય રાજ્ય સ્થાન;
 મંગાવું ખજર સઘ હું, ધરી અધીક ધ્યાન. સમાવિ૦
 કોટા કિરૌલિ કિશનગઢ, ચિતોડ વિર અનેક;
 કરિએ સગાઈ જોઈને, કુલીન નેક ટેક. સમાવિ૦

વિમળશાહ—(બુદ્ધિધનનો પક્ષ ધરી) મહારાજ શ્રી ?

ચંદ્રસિંહ લાયક તો છે પણ તે લીધો વાત મૂકનો નથી, વળી તેને પોતાના કુળ ગૌરવનું ધણું ગુમાન છે, તો ભલે તેને દેનારા દે, આપણે એનાથી વળી ચડનો ક્ષત્રિયવીર શોધી કાઢીશું.

રણમલસિંહ—તમે ચંદ્રસિંહના જો ગુણ વર્ણવ્યા તે તેના વડવાઓમાં પણ હતા, ને તેમની પ્રશંસનિય ખુબી ચંદ્રસિંહમાં રહેલી છે. ખરા ક્ષત્રિસિંહમાં એવાજ ગુણ જોઈએ. તમારે મોઢેજ તમે તેના ગુણ વખાણોહો. તો હવે સુંદરજાને યોગ્ય પીજો કોઈ રાજકુંવર મારી નજરમાં આવતો નથી, માટે ત્યાંજ જોમ બને તેમ તાકીદે શ્રીફળ મોકલો. એ શુભ કામ સિદ્ધ થશે ત્યારેજ મારું મન શાન્ત થશે.

બુદ્ધિધન—ગહુ સારું રાજધિરાજ આપનો હુકમ સિરતાજ કરેછું. ને જોષી તથા પુરોહિતને બોલાવવા સિપાઈ મોકલુંછું.

(એવામાં જોષીઆવા તથા રાજગૌર પ્રવેશ કરે છે.)

જોષીઆવા—(પ્રધાનના લાભ માટે કહે છે) મહારાજધિરાજ ? આપ આટલી બધી ગિથ્યા ફિકર શાને કરોછો. પ્રારબ્ધમાં જે લખ્યું હશે તે બન્યાંજ જશે. એમાં આપણે શું વિશેષ કરવાના હતા ? જે બાનું પ્રારબ્ધ બળવાન હશે તો સહજમાં કોઈ સારો કુંવર મળી આવશે. આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

पूर्व दत्तेषु या विद्या, पूर्व दत्तेषु यद्धनम्

पूर्व दत्तेषु या कन्या, अग्रे तीष्ठति तीष्ठति.

રણુમલસિંહ—એ વાત ખરી, પણ મનુષ્ય પ્રયત્ન તો કરવો જોઈએ.

(પછી સોનાનું શ્રીફળ કાગળ તથા કેટલીક સમજીત આપી રાજગૌરને, પ્રધાન, મેવાડ તરફ રવાના કરે છે.)

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—મુંદરખાનો એક ખાગ.

સુલોચના—બેન સુશિલા ! પેલું ખાગના ખુણાની તરફ કોણ જાય છે કે જોની એ ગૌર મહારાજ તો નહોતો ?

સુશિલા—હા બેન, લાગેછે તો મહારાજ જોવું. હ્યો આ બુ-

ધના હાર જાને માટે તમે શું થો. આકુળ વ્યાકુળ મન હોવાથી લતા મંડપમાં તેમણે જરા શયન કર્યું છે, તે ઉડશે તો તરત માગશે. હું જાગતી બહાર જઈ ખજાર કાઢી આવું. (એમ કહી ગોર મહારાજ જે ચિતોડ જતા હતા તેમની પાસે ગઈ.)

વિદૂષક—મહારાજ તો આજ ઘાંટા પાડ્યે પણ જવાબ નહીં દે. એમને તો લક્ષ્મી અને લાડુ બંને પ્રાપ્ત થવાનાં છે. મહારાજ કૃપા કરી મને પણ સાથે તેડતા જાઓ. બંદા પણ આપને ખાવાપીવામાં સારી મદદ કરશે ? ?

ગોરમહારાજ—હા, વિદૂષકભાઈ ગિદામ તો ખરાંજ, પણ તેની સાથે એક ઉત્તમ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે તેમાં ઉતાવળો આલ્યો જાણીશું.

મુશિલા—એનું તે શું કામ છે ? મને કહેવાને હરકત ન હોય તો કૃપા કરી કહો.

ગોર—(જરા ભ્રમકાળંધ) મેવાડ તરફ જવું છે. તારે શું પંચાત છે ? (ચાલવા માંડે છે.)

વિદૂષક—મેવાડો ગાવો હોય તો અહીંજ ગાઓને ?

મુશિલા—(દોડતી જઈ આગ્રહ પૂર્વક કહે છે) મારાં ખાસાહેબના સગપણ માટે જતા હો, તો ઝટ ખર કહી નાખો કે પછી તમારે પણ દળદર જાય.

ગોર—(લાલચથી લોભાઈને) હ્યો ત્યારે એજ કામ છે. મારે હવે ઉતાવળ છે માટે હું ઝટ જાઉંછું, કુવરી સાહેબને મારી આશિષ કહેજો. (એમ કહી ચાલતા થયા.)

મુશિલા—(સુલોચનાને) બેન જા કહેતાં હતાં તેમજ થયું. પરમેશ્વરે તેમનું કાર્ય સિદ્ધ કર્યું હવે મધ્યેચ્છ વર મળશે. જાઓ લતા

મંડપમાં જઈ જાને વધામણી ખાઈએ.

(બંને દોડતી જઈ આનંદભેર ખજાર કરેછે ને પક્ષીશ પામેછે.)

સુલોચના— દીંડી.

ચિત્ત શિકર તજો પાછથી અમારાં

ચિત્ત દૂર્ગ દોળ રાગજી પધાર્યા.

નગર ભાળી ખરી આપુંછું વધાર્ધ

ચંદ્રસિંહ થશે, સદા સૂખદાઇ.

સુંદરબા—ઉપજાતિછંદ.

સ્વપ્નાં નકારાં ચિત્તને દમે છે,

દક્ષીણ ચક્ષુ ઉત્તરુ ભમે છે;

આશા નિરાશા, ઉરમાં રમે છે,

તોએ શશીશુ, મનમાં રમે છે. ?

(પડદો પડેછે.)

અંક ૨ જનાં પાત્ર.

લાખારાણો—ચિતોડનો રાણો. ચંદ્રસિંહનો પિતા.

ચંદ્રસિંહ—લાખારાણાનો ટિલાટકુંવર.

રઘુદેવ—લાખારાણાનો પુત્ર. ચંદ્રસિંહનો નાનો ભાઈ.

સમરસિંહ
ગભિરસિંહ
રાજગજસિંહ

} ચંદ્રસિંહના ખાસસોગની.

દયાળશાહ—ચિતોડનો દિવાન.

ચંદ્રકુંવર—મહોરનાવ રણુમલની રાણી. સુંદરયાની મા.

સુંદરયા—મહોરરાવની પુત્રી. લાખારાણાની નવી રાણી.

સુલોચના—સુંદરયાની સખી.

સુશિક્ષા—સુંદરયાની દાસી.

રણુમલ—મહોરનો રાઠોડ રાજા. સુંદરયાનો પિતા.

જ્ઞેધસિંહ
ચાંપરાજ

} રણુમલસિંહના પુત્ર.

ખુદ્ધિધન—મહોરગઢનો દિવના.

ધસરીલાવ
કરમચંદશેઠ
રાગચંદ્ર શુક્લ

} મહોરના ગ્રંથસ્થો.

લક્ષ્મણ ખારોટ—રજયારોટ.

એ સિવાય જ્ઞેષી, પુરોહીત સેનાપતિ વગેરે.

અંક ૨ જો.

—*—

પ્રવેશ ૧. લો.

—

સ્થળ—મેવાડ (ચિતોડ) નો દરબાર

લાખોરાણો કેમ દયાળશાહ? પ્રજાસંજ્ઞાથી શું હકીકતલાલ છે?

દયાળશાહ—આપની શીતળ છાયા નીચે અધિક સુખ પામતી જન-
ય છે. વળી વેપાર નિર્ભય કરી આપે ઉત્તેજન આપ્યું છે. તેથી વે-
પારીઓ અને કારીગરો પોતાનો ધંધો આગાદી સાથે ચલાવે છે.
અને તેમાં હિંમતી સુધારો વધારો કરે છે, તેથી તેઓ પોતે સુખી
થઈ. બીજાઓના સુખ સાધનરૂપ થઈ પડ્યા છે. તમામ વર્ણના
લોકો સ્વાધર્મમાં પ્રવર્તિને આપનું અનુકરણ કરે છે. કસબ, ત્રાંબું,
રૂપ, સુરમો, આરસપહાણ વગેરેની ખાણો નીકળવાથી દેશ માતળર
થયો છે. તેમ લડાઈ વગેરેમાં આપણે ભંડાર જરા ખાલી થયો હતો
તે પણ ભરપૂર થયો છે.

લાખોરાણો—તમારી હકીકત સાંભળી હું ઘણો ખુશી થ-
યો છું. હમણું કંઈ લડાઈ ટંટાનું નામ નથી અને આપણો ખજા-
નો તર છે. તો તે દ્રવ્ય લોકોપયોગી કામમાં ખર્ચવું જોઈએ, વ-
ળી લડાઈ ટંટાના વખતમાં ખેડૂ વગેરે ખરાબ હાલતમાં આવી ગ-
યા હતા, તો એકાદ વર્ષનો કર તમામ લોકોનો માફ કરવો જોઈએ.

દયાળશાહ—કૃપાબિન્ધ આર્યરાજન? કૃપા, વાંચ, તળાવ, વૈ-
દ્યશાળા, પાઠશાળા, શિવાલય આદિક કરાવવા માંડ્યાં છે, ને દ-

૨ વરસે તેમાં આપની આજ્ઞાનુસાર અધિક વ્યય કરતો જઈશ. તથા તમામ રૈયતનો આતુ વર્ધનો કર માફ કરવાનાં જાહેરનામાં સંસ્થાનમાં મોકલી દઇશ.

સેનાપતિ—મહારાજાધિરાજ ? આપણી પૂર્વ સરહદ ઉપર લડાઇના કિલ્લા જાંધવામાં આવ્યા છે. પરંતુ ઉત્તર, પશ્ચિમ, અને દક્ષિણે ગુજરાતની સરહદ ઉપર મજબૂત કિલ્લા બંધાય નો સાફ એમ સેવકને વિસ્ટિત છે.

લાખાજી—કેમ દિવાનજી ? આ જાગત તમે કંઈ બંદોબસ્ત કર્યોછે?

દયાળશાહ—હાજી મેં શીલ્પ શાસ્ત્રીઓને તે સ્થળો તપાસવા મોકલ્યા હતા, અને તેમણે મને ખત્રીસ કિલ્લા જાંધવા માટે કહેલું છે. તે પ્રમાણે કેટલુંક કામ શરૂ થઈ ગયું છે. અને તેની અંદર જોરાક પાણી સાથે બે હજાર માણસ સુખેથી રહો શકે તેવી ગોઠવણ કરાવેલી છે. પાણીને માટે કુંડ વગેરે કિલ્લાની અંદર જ કરાવવાનું ઠરાવ્યું છે.

લાખાજી—એ જાગતમાં આપણે દુરસદને વળતે તપાસ કરવા જઈશું. ન્યાયની જાગતમાં હાલ કેમ ચાલેછે?

દયાળશાહ—ન્યાય અદલ કાંટે તોળાય છે. ઈશ્વરી ન્યાય છે, તે વેચાતો મળતો નથી, કોઈ પણ રીતે આપનો ન્યાય કલંકિત કે પ્રજા પીડક નથી, અને શાસ્ત્રાનુસાર કાયદાથી સર્વ સંતોષ પામે છે.

લાખાજી—(સેનાપતિ સામું જોઈને)—કેમ સેનાપતિ ? લશ્કરની હવે શી વ્યવસ્થા છે?

સેનાપતિ—રાજાધિરાજ ? મેરવાડના મેર લોકો. સંકલ

સોડો, અને દિલ્લીશ્વરના સરદાર મહમદ દોદી, એ ત્રણેને એકજ વર્ષમાં પરાજય પમાડી તાબે કરી, આપે ચોતરફ જે કીર્તિધ્વજ ઉડતો ક્યો છે, તેની તમામ શત્રુસમૂહ, લયભીત બની મિત્ર, તાબેદાર કે ખંડિયા થવાને ઇચ્છેછે. હાલમાં આપણું રાજ્ય નિર્ભય છે, કોઈ જાણીતો શત્રુ રહ્યો નથી, અને કોઈ ખુણે ખોચરે રહેલો હશે તો તે ઉંચું ગાયું કરી શકે તેમ નથી.

લાખાજી—તડાઇમાં વિજય પામેલા આપણા શૂરવીર યોદ્ધાઓને જલ્દીસે આપેલી છે તે ઝોછી તો નથી પડી?

સેનાપતિ—નાજી. આપે દરેકની કદર બૂઝી, બેઠઝે તે કરતાં પણ અધિક જલ્દીસ આપી પ્રસન્ન કર્યાછે. તમામ લશ્કર વિસ્મય પામેછે કે, આપ દરેક જાણુને અને તેના કામને સારી રીતે કેમ જાણી શકોછો?

રાણાજી—આપણા લશ્કરમાં મરા ભાયાતો અને મારી પ્રભનાજી શૂરા ક્ષત્રિય વીરછે, કે જેઓ સીસોદીઆને નામે ઝોળખાય છે, તો તેવાને હું કેમ જરાજર ઝોળખી ન શકું? સેંકડોવાર તેમણે, અને તેમના વડવાઓએ આ વિરભૂમિના ઉજવણયશ માટે પોતાનાં રક્ત રેડ્યાંછે, અને તેઓએ આ ચીતોડની, મારી, અને મારા જાપદાહાની વિજય પતાકા ચારે તરફ ફરકતી કરીછે, તો તેવા પ્રિય સામતોને ન ઝોળખું, તેમની કદર ન જાણું, અને તેમને ખુશ ન રાખું, તો પછી મારા જેવો નિમકદ્દરામ, બેકદર અને પાપી બીજો કોણ? રાજ્ય પોતાના ધર્મથી ચલીત થાય, તો અનુચરો થાયજ, તેમાં શી નવાઇ?

સેનાપતિ—ધન્યજે મહારાજધિરાજ? આપની ઉચ્ચવૃત્તિ અને મહા પ્રતાપને, આપનો પ્રતાપ આ પવિત્ર ભૂમિઉપર અમર

તથા; સૈન્ય વિશેષ વિસ્મયતા તો એજ પામેછે કે; આપ વૃધ્ધ થયા, લગભગ પોણાસો વર્ષ થવા આવ્યાં, તોપણ ત્રણે લડાઈઓમાં લા-
ખો માણસની સામે, સૈન્યને મોખરે રહી આપે જે યુધ્ધ આતૂર્ય જ-
તાવ્યું છે, અને યુવાવરથાનું પૂરતેજ જાણે પુનઃપ્રદીપ્ત થયું હોયની?
એમ રણાંગણમાં સિંહસમ ધૂમીને શત્રુઓનો પરાજય કરવાની સા-
થે દરેક શાખાની ખજર રાખતા હતા, અને ચોતરફ મદદ માટે
દોડાદોડ કરતા હતા કે જેથી શત્રુઓ જળ અગર યુક્તિમાં પાવી
શક્યા નહીં.

રાણાજી—(આમ્બજનો સામું જોઈ)—કેમ મહાજન ? કાંઈ
દાદ પ્રીયાદ ?

ઈસરો લાલશેઠ—(સકળ મહાજન તરફથી)—આપ પવિત્ર
મૂર્તિનાં દર્શનથી અને આપના પ્રગળ પ્રતાપથી અમે ચિરકાલથી
સુખ ભોગવીએ છિયે—મેવાડની ગાદીપર શત્રુમદ મર્દન અને જંગ-
ખહાદૂર તો ઘણા થયા, પણ પ્રજાની આળાદી હમણાંજ થઈ. હમ-
મણાં શાન્ત થએલી ત્રણ લડાઈઓમાં અમારે કેટલુંક ખમવું પડ્યું
હતું, પણ આ ચારવર્ષના અરસામાં તો પ્રજા પૈસેટકે ભરપૂર થઈ
ગઈછે, અને આપે શત્રુઓનો પરાજય કરી હવે લાંબી મુદતનું અ-
ભયદાન અમને દીધુંછે, કે જેથી રાજ્ય અને પ્રજા સંપૂર્ણ આળા-
દીને પહોંચશે, સકળ પ્રજા કરના સહેજ ભારથી મુક્ત થશે, કે જે
ખાખત આપે હમણાંજ આજ્ઞા કરી, અને આખું રાજ્ય સુશોભિત
નવાણુ, દેવાજીને કિલ્લા વગેરેથી દેદીપ્યમાન થશે.—ધન્ય છે આ-
પની પ્રજાપાલક ઉમદા વૃત્તિને! અગારાં પણ ધન્ય ભાગ્ય કે, આપ-
સરખા શુભમુણુ સંપન્ન શ્રીમાન રાણાશ્રીના સિતળ છત્રમાં રહેવા-
નો પરમ કૃપાળુએ અમને આવો સુયોગ આપ્યો ?—

લાખાજી—એજ માફ કર્તવ્ય કર્મ છે, એમાંજ મારો જય છે, અને એજ માફ ભૂષણ છે. એમાં હું કાંઈ વિશેષ કરતો નથી. જગન્નિયાંતાએ લાખો માણસોનો ઉપરી બનાવી, મને તેમના સંરક્ષણરૂપી મહાન બોળે સોંપેલો છે, તો પિતા જેમ પોતાનાં બાળકોનું લાલન પાલન કરે છે, તેમ મારે પણ કરવું જોઈએ, જો તેમાં હું ન્યૂનતા રાખું તો, જગદીશ્વર મારી પાસે જવાળ નહીં મારે ? શું હું પાપી બની શૈરવ સ્થાનમાં ન પડું ? ખરેખર ઉલટી રીતે ચાલતાં સખત શિક્ષા મળેજ, તો દરેક સુચ રાજ્યે પોતાની પ્રજાના સુખ દુઃખની અહોનિશ પૂર્ણ કાળજી રાખી પોતાની પવિત્ર ધરજ અદા કરવામાં જરાપણ પશ્ચાત્ નહીં પડવું જોઈએ.

સમરસિંહ—(દરવાજેથી ખખર કરવાં આવીને)—મહારાજાધિરાજ આપનો જય થાઓ. એક બ્રાહ્મણ મંડોરગઢના દરબાર તરફથી આવીને દરવાજે ઉભેલો છે, તે આપને મળવા ચાહે છે.

લાખાજી—બલે આવવા દો.

સમરસિંહ—આજા શિરતાજ કરું છું મહારાજા ! (એમ કહી દરવાજે બધા બ્રાહ્મણને તેડીને આવે છે.)

રાણાજી—(પુરોહિતને આવતા જોઈ)—મહારાજા નમન કરું છું પધારો.

પુરોહિત—(મંડોરથી આવેલો બ્રાહ્મણ)—

આશિરવાદ— વસંતતિલકા છંદ

મેવાડરાય યશ સંપત સૂખ પામે,
 વૈરી વિનાશ થઇને સહુ દુઃખ વામે,
 શ્રી વિશ્વનાથ મહિમા અદ્ભુત વધારે;
 આશીષ દીન દિન હર્ષ થકી ઉચારે.

(આશિર્વાદ દઈ આસનપર બેસેછે.)

રાણાજી—કેમ મહારાજ ? આ તરફ પગલાં કરવાનું શું કારણ છે ?

પુરોહિત—મને આપ મશરૂની રાજેન્દ્રની પાસે, ગંડોરના રાવરણુમલસિંહે પોતાની કુંવરી સુંદરયાનું વેશવાળા કરવા મોકલ્યો છે.

રાણાજી—શું ? તે રાજકુંવરી આ વૃદ્ધ દાઢીવાળાને પરણવા ઇચ્છે છે ? મહારાજ જસવાર થોભો યુવરાજ ચંદ્રસિંહ શિકારે ગયેલ છે, તે આવીને શ્રીફળનો રિવકાર કરશે.

પુરોહિત—(સ્વગત)—મને પણ રાવરણુમલે ચંદ્રસિંહ સાથે સગપણ કરવાનું કહેલું હતું, ત્યારે હવે અહીંજ બેસું, ને તપાસ કરું. એમ મનમાં વિચાર કરતા કરતા પોતાની પાસે બેઠેલા સામંતને પૂછેછે. (આસન ધીમે ધીમે બોલેછે)—ભાઈ ! આ ગાદીપર બેઠેલા મહારાજનું નામ શું ? સાગત કહે કે લાખાજી. એ સાંભળી રતબધ્ધ બની મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે—ધર્મરેજ મારો ધર્મ રાખ્યો કે રાણાજીએ પંડેજ કહ્યું કે ચંદ્રસિંહ શ્રીફળ રિવકારશે, નહીં તો મારીબેઠવી રજેતી લૂટાત, ને રાવ મને કેટલો કપકો દેતા

લાખાજી—(સમરસિંહને)—સમરસિંહ ? શિકારગાહેજ તમારા મિત્ર ચંદ્રસિંહને સત્વર બોલાવી લાવો.

સમરસિંહ—મહારાજાધિરાજ આ આલ્યો. (એમ કહી જ ગયે તરફ રવાના થાયછે.)

(પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ જંગલ.

ચંદ્રસિંહ, ગંભિરસિંહ, સજ્જનસિંહ વગેરે.

ગંભિરસિંહ—(ચંદ્રસિંહ પ્રતિ)—મહારાજ ? આપણે હ-
મેશાં કેટલાંક અનાથ પશુનો વધકરીએ છીએ, તેથી શું પાપ નહીં લાગે ?
ચંદ્રસિંહ—નિરપરાધી પશુનો વધ કરવો એ પાપજ છે.

સજ્જનસિંહ—તો આપ સુદ્ધ થઈ કેમ ભૂલો છો ?

ચંદ્રસિંહ—ક્ષત્રિય પ્રરજ જન્મવવાની વંશપરંપરાથી ચાલતી
આવેલી આ રીત છે. જુઓ, દશરથ રાજાએ શપ્થવેધી જાણુ મા-
રી હરણને જાદસે શ્રવણનો વધ કર્યો હતો; તેમ રામ, કૃષ્ણ, અર્જુ-
ન, દુર્યોધન, કર્ણ, યુધિષ્ઠર વગેરે, જેઓની મહાત્મામાં ગણના થઈ
છે, અને જેઓ દિગ્વિજયી હતા, પાપાચરણ કદિ કરતા નહીં, તથા
સૂર્ય ચંદ્રવંશી ઉત્તમ કુળના હતા, તેઓએ પણ તેમ કર્યું છે, અને
તેમ કરવા અનુમતિ આપી છે, વળી શાસ્ત્રમાં પણ ક્ષત્રિઓને માટે
મૃગયાની આજ્ઞા છે.

ગંભિરસિંહ—આવી આજ્ઞા કરવાનો કયો શુભ હેતુ હશે ?

ચંદ્રસિંહ—હું એમ અનુમાન કરું છુંકે, આ ભરતભૂમિ-
માં યુદ્ધકાર્ય ક્ષત્રિઓનેજ ખાસ વારસામાં સોંપાએલું છે, અને તે-
જ તેમનો અત્યુત્તમ ધર્મ ગનાએલો છે, દરરોજ દુસ્મનની સાથે
યુદ્ધ કરવાનું હોતું નથી જેથી તેમણે મેળવેલું યુદ્ધ કૌશલ અને હ-
સ્તલાઘ્રવ સ્વૂળ પડી જાય, તનમન નિર્બળ થાય, અને થોડે દિવસે
યુદ્ધની પણ વિસ્મૃતિ થાય, તેને માટેજ આપણા દીર્ઘદર્શી મહર્ષિ-
ઓએ, આ પશુ હિંસા કરી રણચાતુર્ય સદૃઢ કરવા આજ્ઞા કરી હ-

શે. આપણને હમેશાં દોડતાં પશુ, અને ઉડતાં પંખીઓ માટે કેટલી બધી સાવચેતી અને શ્રમ વેઠવાં પડે છે ? અને એથી કેટલી હોશિયારી આવે છે ?

સજ્જનસિંહ—પણ મહારાજ ? એને બદલે સ્થિર જડ નિશાન સાગાં રાખીને એથી ચતુરાર્થ મેળવીએ તો ઉપસો હેતુ જળવાય અને હિંસા ન થાય.

ચંદ્રસિંહ—તમને હવે આપણા વિદ્વાન પૂર્વજોની અકળ કળાની જરાજર માહિતી હોય એમ જણાતું નથી. ઉડો વિચાર કરી તેમના બાંધેલા બંધારણનું જરાજર નિરીક્ષણ કરીએ છીએ તો તેમાં ઘણી જાતના લાભ સમાયેલા હોય છે, પછી આજસ કે બેદરકારથી આપણે તેમની આજ્ઞાનુસાર ન ચાલીએ તો હેરાન થઈએ તેમાં નવાઇ નથી. આપણે હમેશાં કંઈ ઝાડ, પદ્માડ વગેરે જડ પદાર્થો સાથે લડવાનું નથી; પણ રાજ્ય અને પ્રજાનું સંરક્ષણ, આપણા જેવા જંગ બહાદુરોથી કરવાનું છે, માટે જે ઉડતાં પક્ષી અને દોડતાં પ્રશુઓનો વધ કરવામાં હોશિયાર હોય તેજ જોરાવર શત્રુને સ્વર્ગારોહણ કરાવી શકે હમેશાં ઘણો પરિશ્રમ વેઠવાથી શરીર કસાય, બાહુબળ વધે, અનેક યુક્તિઓ સૂઝે, અને આપણા ઘોડાઓ પણ જરાજર કસાય.

અંહિરસિંહ—હાજી. આપણા વડિલોની ખુબી અદ્ભૂત છે.

ચંદ્રસિંહ—પણ તેમાં નિરપરાધી પ્રશુઓની હિંસા કરવી એ શરૂ ક્ષત્રિઓને જાણતું નથી સિંહ, વાઘ, આદિવિકાળ કુરખાણીઓની હિંસા કરવી એમાંજ શરૂાનું શરૂાપણ છે, અને ત્યાંજ ખરી કસોટી છે. આજ શિકાર ન મળ્યો, ને ન્યાયાસનપર બેસવાનો વખત થવા આવ્યો માટે માલો તાકીદે રાજધાનીમાં જઈએ, નહીંતો

રાણાજી ગુસ્સે થશે. (એવામાં સમરસિંહ દોડતો આવે છે તેને બ્લેઈ ચંદ્રસિંહ પૂછે છે ?

ચંદ્રસિંહ — કેમ પ્રિયસમર, સૌ ખુશી તો છે ?

સમરસિંહ — હાજી સૌ મંડળ હથ્થર કૃપાર્થી આનંદમાં છે, પણ રાણાજીએ આપને સદા યોદ્ધાવી લાવવા મને મોકલેલો છે.

ચંદ્રસિંહ — મારા ધારવા પ્રમાણે એવું કંઈ કામ નથી કે મને યાદ કરવાની અત્યારે જરૂર પડે, માટે ખરી ખીના ઝટ કહી દો. (સમરસિંહ તમામ હકીકત નિવેદન કરે છે)

ચંદ્રસિંહ — શું ? રાણાજીએ મસ્કરીમાં પણ પોતની સ્ત્રી માની, તે મારી મા ન થાય ?

સમરસિંહ — રાગ ગરબી.

મારે ઘેર આવેને નાંદલાલા એ રાગ.

વિચારીને વેણુ વઢો આપ, થશે તનમાંડી અતી તાપ. ટેક.

પૂરોહીત ભૂલ થઈ છે ખરે, વિના આપ સ્વિકાર કોણુ કરે. વિ०

વરવા લેશ ખ્યાલ ન રાખજી, શાને હવે છકર કરો ઝાઝી. વિ०

શ્રીકૃષ્ણ કહો પાછુ કેમ બનપે, માંહોમોંહિ કસેશ ઘણો થાયે. વિ०

રાણાજીને ખેદ થશે ભારી, બાવિખ્ય મને ભાસે બાયકારી. વિ०

ચંદ્રસિંહ — ગાતી

મસ્કરિમાં પણુ તાને, કહી પત્નિ તે માત થાય મારી;

ક્ષત્રિ વચન નહીં શરશે, ભલે વેડું પડે કષ્ટ ભારી.

(એમ કહી બધા શહેર તરફ વળે છે)

(પડદો પડે છે)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રાણાજીની ખાનગી કચેરી.

(અંદ્રસિંહ અને તેના સાથી પ્રવેશ કરેછે તેથી છડીદાર નેકી પોકારે છે.)

અંદ્રસિંહ—સાષ્ટાંગ અભિવંદન બાપુ.

રાણાજી—ભાઇ, આજ કેમ આટલી બધી વાર થઇ? તમારું મુખાવીંદ હર્ષયુક્ત જણાતું નથી.

અંદ્રસિંહ—ધણે શ્રમ વેઠવા છતાં પણ આજે નિષ્ફળતા થઇ, તેથી જરા એમ જણાતું હશે.

રાણાજી—હજી તમે બુદ્ધિને દૃઢ કરી નહીં. નિષ્ફળતા પણ કોઇ વેળા થાય, એમાં કચવાતું શા માટે? દુઃખથી ડરતું નહીં ને હિંમત હારવી નહીં એ ક્ષત્રિ બચ્ચાનો ધર્મ છે. તમારો રીસાળ સ્વભાવ હજી મટ્યો નહીં. તમને કોઈનાથી કંઈ કહેનાતું નથી. જરા જરામાં ચીકાઇ જનએછો એ ઠીક નહીં.

અંદ્રસિંહ—બાપુ, હું રીસાળ નથી. એ શબ્દ મારે માટે તદ્દન અધટિત છે. એ ખરું કે મારાથી ગેરવાજબી સહન થઈ શકતું નથી, ને એ વખતે જરાક બુસ્સો ઉશ્કેરાય છે.

રાણાજી—આ દુનિયામાં વાજબી રસ્તે ચાલતું એ ઉત્તમ છે. પરંતુ તમે રાજા છો, તમારે કેટલાંક અવળ સવળ કચો વગર ચાલે નહીં. ને તેમાં છેક રાસતી પકડશો તે કેમ પાલવશે? જો કે હું વાજબીને ચાહનારો છું, તો પણ રાજ પ્રકરણી બાબતમાં સમયાનુસાર વરતવું, એ રાજનીતિનો મૂળ ઉદ્દેશ છે.

અંદ્રસિંહ—પિતાજી મને તેને સમયે ગેરવાજબી તે સહ્ય બોલું છું.

રાણાજી—હાલ એ ચચાં પડી મુકીએ વળી ખીજે પ્રસંગે આપણા વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓ આગળ એ દલીલ મુકીશું, કે તેઓ અગમકના નીતિનિપુણ મહારાજાઓના અનેક દાખલા સાથે ખરી વાત પૂરવાર કરી આપશે. હવે આ મંડોરગઢના રાઠોડ રાવ રણમજસિંહ પોતાની કુંવરીના વેશવાળા માટે શ્રીરણ તમને મોકલ્યું છે તે સ્વિકાર કરો.

ચંદ્રસિંહ—તે મારાથી સ્વિકારાય તેમ નથી.

રાણાજી—તે કનોજથી ઉતરી આવેલા રાઠોડની કન્યા છે, આપણા માંડલિક રાજા છે, અને તમે તેમને સારી રીતે પિછાનોછો, તો હવે આનાકાની કરવા જેવું કંઈ નથી; વળી તે કુંવરી રૂપ લાવણ્યમાં શ્રેષ્ઠ, બુદ્ધિમાન, ભણેલી, સચુદ્ગતી, અને તમારાથી પાંચ વરશે નાની છે. તો મારા વિચાર પ્રમાણે કંઈ બાધ નથી.

ચંદ્રસિંહ—(સ્વગત) પીતાજીએ બધી તપાસ કરી લાગે છે. (બુદ્ધિ) હાજી, એ બધું હશે પણ (અટકી પડેછે)

રાણાજી—તો હવે શું પ્રતિબંધ છે? તે ઝટ કહી દો. (ચંદ્રસિંહ જવાબ આપતા નથી તેથી ચંદ્રસિંહનો ગિત્ર બોલે છે.)

સજ્જનસિંહ—ધીમાન મહાશય? યુવરાજ ચંદ્રસિંહને એમ ખમર મળી છે કે, આપ તે કન્યાને મશ્કરીમાં વરી ચૂક્યા છો, તો હવે આપજ સ્વિકાર કરો.

રાણાજી—મારા તે વખતના રાખ્દો કેવળ આશ્ચર્યજનક હતા. તેમાં મારી કાંઈજ ધમ્મજા પ્રદર્શિત કરી નહોતી, તો એમાં ચંદ્રસિંહને શું મહું લાગ્યું? હમણાંજ હું કહી ગયો કે, તેમનો રીસાળ સ્વભાવ હતો મટયા નહીં.

ચંદ્રસિંહ—પિતાજી? આપે મશ્કરીમાં પણ સ્ત્રી ધારી, તે

મારી માળ. તો હવે કરોડો ઉપાયથી માની સાથે કેમ લગ્ન કરવાનું બને ?

રાણાજી—જરા વિચાર કરો ચંદ્રસિંહ ? વૃદ્ધાવસ્થાએ મારે લગ્ન કરવાનું હોય ?

ચંદ્રસિંહ—ભણે તે બીજાને વરે, પણ મારાથી એક વાર માતા કહેવાઇ તે સ્ત્રી બને નહીં.

રાણાજી—ક્ષત્રિય રીવાજ પ્રમાણે આવેલું શ્રીફળ પાછું મોકલીએ તો બંનેનો યશ કલંકિત થાય છે.

ચંદ્રસિંહ—જો એમ હોય તો આપ સુખેથી લગ્ન કરો હું તેનો સુપુત્ર થઈ સુખ આપીશ.

રાણાજી—પણ ભાઈ કંઈ વિચાર કર્યો ? રણમલ્લસિંહનો વિચાર મને આપવાનો નથી, કેમકે એક તો હું વૃદ્ધ, વળી તમે ગાદી પતિ છોજ, તો એનો દોહિત્ર ગાદી પતિ કેમ થઈ શકે ? ને તેની મુખ્ય મતલબ કેમ પાર પડે ?

ચંદ્રસિંહ—રાજગાદી ભણે તેના દોહિત્રને આપજો એમાં મારી સંપૂર્ણ સંગતી છે. હું તેનો શેકવ ગઈને રહીશ, તે આપશે તે ઉપર નિર્વાહ કરીશ, અને નહીં તો ક્ષત્રિય બચ્યા માટે આખી પૃથ્વી પડી છે.

રાણાજી—જીવાનીના જોરમાં હઠીલાપણું કરી પાછળથી પસ્તાશો, માટે વિચાર કરો.

ચંદ્રસિંહ—લાવણી—(સવૈયા છાંદની ચાલ.)

નથી જોઈતું રાજ માહરે, નથી જોઈતો ધન ને માલ;

એક વચનને કારણ ક્ષત્રી, ખરા થાયછે બૂરેહાલ.

રામ પ્રિતાનું વચન પાળવા, ચૌદ વર્ષ સુધી વનવાસ.

રહીને કપટો અંગે વેઠયાં, સુગૃતાં લાગે સહુને ત્રાસ.
 બીજમપિતાની બીજમ ટેકશું, શીખ આપતી સહુને સાર?
 એક ટેકને કારણ એણે, જન્મારો પાળ્યો પ્રત્યાર.
 ક્ષાત્રમણિ વળી હરિશ્ચંદ્રને, જાણેછે સઘળો સંસાર;
 મિથ્યા વચની લોભે જાણે, તે નરને લાખો ધિક્કાર.
 સૂર્ય વંશમાં રામચંદ્રજી, એહવંશમાં હું નિવારણ;
 બાપાકુળને એજ લગાડું, શું હું નર નહીં પત્થરપાંણ?
 માત માહરી મોઢે જોડ્યો, હવે શું કરવી તેને નાર?
 દંત્રશળ પાછા નવ પેસે, વચન ખુએ તે કુળ અંગાર.
 ભત્રીંદરિ ભગવાં નહીં છોડે, નહીં પશ્ચિમે થાય સવાર;
 નહીં યુધિષ્ઠિર બીજું બોલે, મિથ્યા વચની તેજ ગુમાર.
 હઠ મેલીને હવે પિતાજી, શ્રીશળ ટેરો કરો સ્વિકાર;
 રાઠોડી પરણો નિશ્ચિતે, મિથ્યા શીઘ્ર લગાડો વાર.
 વચન ટેક ક્યમ જાય તાતજી, જે ક્ષત્રિનો શુભ શણગાર;
 વારવાર વદિયો વળી કહુંછું, માતા યદ્ય ને ન બને નાર.

રાણાજી—(પ્રધાન વગેરેને)—માધવ્યો? એનો જુરસો ન-
 રમ પાડી કંઈક સમજાવો.

ચંદ્રસિંહ—આપુ. આપ મારા શિરછત્રંછો, જન્મ દેનારછો, પૂ-
 જ્ય છો, આપનાથી કંઈ અધિક નથી, પણ હું એકલિંગજીતા સોગમ
 બાપને કહુંછું કે મારું સર્વસ્વ જશે તોપણ મારું વચન અંતલગી
 સિદ્ધજ કરીશ.

રાણાજી— લાવણી—

અધખીચ મહોબત તોડી બે દરદી દિવાના—એ રાગ.

(૨૬)

ચંદ્રસિંહ નાટક — અંક ૨ — પ્રવેશ ૩.

ગારી

પ્રિય ચંદ્રસિંહ, પ્રિય ચંદ્રસિંહ, તુવેણુ વિચારી બોલ.

પસ્તાશો પાછળ ધણું મનમાંહિ કરી જો તોલ—ટેક.

રાઠોડી સાથ (૨) વરવા મરણ ન લગાર

તુજ છતે એમ વિચારું તો, મુજ ધડપણમાં ધિક્કાર. પ્રિય
નથી જણાવિયો (૨) મગ શુદ્ધ દીલ વિચાર.

આ સહેજ મસ્કરી કારણે, હડકરી મજો ન ખુવાર. પ્રિય
તણ ટિલાટપદ (૨) થઇ રાજ્ય મટાવત રહેશો.

રાઠોડી સૂત રાજ્ય થશે, તે તણો હુકમ શિર રહેશો. પ્રિય
કર કબૂલાત (૨) સૈ પ્રજા જન સમક્ષ.

“રાઠોડી સૂત ગાદીપતી, હું સદા રહિશ તે પક્ષ” પ્રિય.

ચંદ્રસિંહ—તમામ બાત મારે કબૂલ છે. કરો લેખ ? લાવો
સહી કરું ?

ગણાણ—(દિવાનપ્રતિ)—એ પ્રમાણેના લેખ કરી સર્વ મંડ-
ળ સમક્ષ સહી સાક્ષી કરાવો, કે પાછળથી વાંધો ઉઠે નહીં.

(દિવાળશાહ લેખ તૈયાર કરી સર્વને વાંચી સંબળાવી સાક્ષી કરાવે છે)

રાણાણ—(ચંદ્રની અદ્ભૂત ટકના વખાણ કરે છે.)

રાગ આશાગોડી.

કામ છે દુષ્ટ વિકારી, અહાપ્રભૂ કામ એ રાગ
ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા તેં ધારી, અહો પ્રીય ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા તેં ધારી. ટેક.
રાજપાટ સુખ અળગું કરીને, ક્ષત્રિ ટેક કરી પ્યારી—અહો પ્રીય—૧
સતયુગ ત્રેતા દ્વાપર વિરસગ, કળિયુગ તુજ ચમત્કારી—અહો ૨
અમર નામ કર્યું આ અવનીમાં, ધામ ધરા તુચ્છકારી—અહો ૩
નયિ નિપજ્યો અરે નહીં નિપજશે, વીર સમોવડતારી—અહો ૪

જગ વિખ્યાત આ વિરભૂમિની, કીર્તિ દ્યબ્ધ તે વિસ્તારી. અહો ૫

દયાળીશાહ — ખરેખર રાજધિરાજ ? આવો અદ્ભૂત ટેકધારી ગાઈનાપૂત તો કોઈકજ હશે. આપને પણ અધિક શુભાન ધરવાનું કારણ છેકે, આવાં પુત્ર રત્ન ઈશ્વરે આપને આપ્યાં છે. હવે કૃપા કરી નાળિયેર સ્વિકારી ભૂદેવને રજા આપો તો સારું.

રાણાજી — (મડારના ગોરને નાળિયેર સ્વિકારીને) — ગોરમહારાજ ? અહીં બનેલી તમામ વાત તમે નજરે નજર જોઈ છે, તે રણમલસિંહને કહેજો. અને વિશેષમાં એટલું કહેજો કે, લગ્ન તાકીદે જોવરાવી લખી મોકલે, એટલે તુરત ખાંડું મોકલાવીશું. નિરૂપાયે આમ કરવું પડ્યું છે એ ખસૂસ કહેજો.

(એમ કહી બ્રાહ્મણને વિદાયગીરી દષ કચેરી ખરખાસ્ત કરે છે.)

(પડદો પડે છે)

પ્રવેશ ૪ થો

સ્થળ ચિતોડ દરબાર.

રાણાજી, મહાજનના શેઠીઆ વગેરે.

(રાણાજી સર્વ મહાજનને જોઈ પૂછે છે)

રાણાજી — કેમ સર્વ ખુશી છે ?

ધશરીલાલ શેઠ — હા મહારાજ આપના શિતળ છત્ર નીચે સર્વદા આનંદ છે, પણ (એટલું કહી બંધ પડે છે).

રાણાજી — ખીહીવાનું કંઈ કારણ નથી જે માગણી હોય તે ખુશીથી કહો ? શું કોઈ અધિકારી તરફથી કંઈ હરકત છે ? છાની

રીતે કરેવાનું હોયતો ચાલો પાસેના ઝોરડામાં.

કરમચંદ—નાજી. આપના આધિપત્યમાં અમને હરકત કરે તેવું કોઈ નથી.

રાણાજી—વ્યાપાર તો ઠીક ચાલેછેની ?

રામચંદ્ર શુક્લ—મહારાજાધિરાજ? એ વાણિયા મગનું નામ નહીં પાડે, તો હુંજ કહું. આજે સમસ્ત પ્રજા એક દુઃખકારક વાત સાંભળી શોકસાગરમાં ડૂબી છે. પોતાના અને આ વિરભૂમિના ગૌરવ રક્ષણ માટે તેમનાં મન શંકિત થયાં છે, અને ભવિષ્યનોભય નજરે જોવા લાગી છે.

રાણાજી—શું કોઈ શત્રુ ચડી આવેછે ? જો એમ હોયતો હવે આ શરીરમાં જીવ છે ત્યાં સુધી કશો ડર નથી, વળી ચંદ્રસિંહએ બીજો રૂપે હુંજ છું, તો તમારું અને મેવાડનું નામ દેનાર કોણ છે?

લક્ષ્મણ બારોટ—(બધાની વતી આશિષ દેતા દેતા ઉભા થઈ જોલેછે.)

કવિત.

ઉજ્જવલ અનુપ યશ છાયો નભ ક્ષિતિપે.
શત્રુન સમાજ હાક સુનકે થરકાત હે,
દુષ્ટકું ગિહાલ અર સજ્જન નિહાલ કર,
સૂર્ય બંસબીર જય ધ્વજ પ્રકાત હે,
સંકલ્પ અર મેરનકું, સૈન્ય શાહ દિલ્લીકું.
કરકે સંહાર યશ બાઠે સરસાત હે,
રૈયત પીર ભંજન અર ભૂપતકે ગંજન.
બાપા કુલ મણિ દેખો લાખા સુહાત હે,
(એમ કહી જોલવા માંડેછે.)

મહારાજધિરાજ, ગરીબપરવર આપ દીર્ઘાયુષિ થાઓ, પણ આપ હવે વૃદ્ધ થયા, અંદ્રસિંહ પોતાની જાગીરમાં જશે, તો પછી મેલાડતું રક્ષણ કોણ કરશે ? અમારે કોનો આધાર ?

રાણાજી—પણ હવે નાહક દિલ્લગીર શાને થાઓછો ? ખુદ્દવી વાત કહી ઘા, કે તેનો ઝટ નિકાલ થાય.

લક્ષ્મણ ખારોટ—રાગ ઓખાહરાણુની ગાલ

ક્ષમા ચાલી સહુની વતી, કરું આપને નમ્ર વિનંતી;
ગત યૈવન આ શું કીધું ?, સુધા ભક્તિતણ વિષ પીધું.
શું સાહેરે બુદ્ધિનાહી ?, ખરે રાજ્ય દશા થશે માહી;
અંદ્રસિંહજે રાજ્ય આધાર, જતાં જાગીરે દુઃખનો ન પાર.
અરે રાજ્ય તાણું હીનતાકો, ફરી મનમાંહી વિચાર પાકો;
પ્રગ્ન દાઝ અધિક ઉર ધરતા, સૂખ દેવા સદાખ્યાલ કરતા.
ગયા શુભગુણ ક્યાં એ આપ ?, ઉપજાવો નહીં સંતાપ;
પરાગી રાહોડો હ્યો ભસે લાવો, અંદ્રને નવ રાજ્ય તજાવો.

રાણાજી— ગીતિ—

નાહી રાવજી રોશ, સ્પાટવચનથી વધ્યો અધિક આહ;
હાજી હા નવકોઈ, તમે રાજ્યના ખરા ખેરખાહ.
ફિકર રાજ્યની નાહી, સફાય રાગ અંદ્રસિંહ શાણો;
કર્ચુ કૃત્ય લાગારી, પુછિ પ્રધાનને પૂર્વ વાત જાણો.

લક્ષ્મણ ખારોટ—ધન્યજે રાજધિરાજ આપની ઉત્તમ વૃત્તિને ?

હવે અમારા મનને સંપૂર્ણ સંતોષ થાયછે. કે આપસરખા સુર ક-
દરદાન મહારાજાએ અમારા અને મેલાડ ભૂમિના સંરક્ષણ માટે યુ-
ક્તિ પૂર્વક સુરચના યોજી હશેજ. ક્ષમા કરો દીન રૈયતના અપરાધ
મહારાજા શ્રી.

રાણાજી—એમાં કંઈ ક્ષમા કરવાનું છેજ નહીં. તમારી વાસ્તવિક ફરજ તમે અદા કરીછે તેમાં માફી શું દેવાનીછે ? ઉપર કહેવા પ્રમાણે પ્રધાન તમને સર્વ વાત વિદિત કરશે કે આ કૃત્ય મેં કેવી રીતે કરેલુંછે, અને તેમાં કેટલી વિઠળતા સહન કરવી પડીછે. મેં વાડની ઉજ્જવલ કીર્તિને ઝાંખ નલાગતાં ઉઘટી વૃદ્ધિ થાય અને સંપત્તીને સર્વ મંડળ આલે એવી રીતે પાકો બંદોબસ્ત કરેલો છે, માટે નિભાન્ત રહો અને કોઈ પણ જાતની ફિકર ન રાખો. (સાલિવંદન કરી સર્વ મહાજન રમ્મ લેછે.)

(પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૬ માં.

સ્થળ મંડોરગઢનો દરબાર.

રણુમલસિંહ—પ્રધાન બુદ્ધિધન ? આપણા પુરોહિત મહારાજ શુભ કાર્ય સિદ્ધ કરવા મેંવાડ ગયા હતા તેનું કંઈ જણાયું કે નહીં ?

બુદ્ધિધન—તેમના પત્ર પરથી જણાય છે કે તેઓ આજ કાલમાં જરૂર આવવા જોઈએ.

(એટલામાં પુરોહિત પ્રવેશ કરે છે)

જોધસિંહ—(પુરોહિતને) કેમ મહારાજ ? કાર્ય સિદ્ધ થયું કે નહીં ?

પુરોહિત—(અપરાધી માફક ગાબરા બનીને) ક્ષમા કરજો મહારાજ.

રણુમલસિંહ—જેવું હોય તેવું વિદિત કરો ? એમાં તમને શું હરકત છે ?

પુરોહિત—(ગદગદીત કંઠે સર્વ નિવેદન કરીને) રાખધિરાજ ?

એમાં કોઇનું કંઈ ચાલ્યું નહીં. ખુદ રાણાજી અને ત્યાંની સકળ રે-
યતે લાચારી સાથે આ કૃત્ય કરેલું છે. ચંદ્રસિંહની રાજ હઠ કોઈ
પણ પ્રકારે વિચલિત થઈ નહીં.

બુધ્ધિધન—ચાલ્યત ? આ બતાવ જરા દિલ્લીરી ઉપગમે
તેવો તો છેજ, પણ ઈશ્વર સાઈજ કરશે. હવે એમાં ખીજું કંઈ
બને તેમ નથી, કેમકે શ્રીરાજ સ્વિકારનાર કંઈ જેવા તેવા નથી કે
તેમાં આડું તેડું થઈ શકે. એતો બાઈ સાહેબના લેખ પ્રમાણે ઈ-
શ્વરે જે ક્યું તે સાઈજ માગી લેવું.

રણમલસિંહ—રાગ દેશની ખમાચ.

(મોહે દેકે ફિટકાર ગયે સો તન દાર—એ રાગ.)

મગ પુત્રી સુકુમાર, નહીં યોગ્ય ભર્તાર,

કરી દંર અપાર, રાજ તેડ મળ્યું;

ઉર પીડ ઘણી, નવ બચ કહી.

મગપુત્રી૦

કહ્યું વાર વાર, કંઈ નાંહો વિચાર,

વૃથા પુત્રી સાંસાર, થયોરે ભાઈ

કરિ કૃપા કરતાર, દે સુખ સદો.

મગપુત્રી૦

ચાંપરાજ—રાગ ઉપરનો.

તન્ને પીતા મન શોક, લાગે અધટિત શોક

બન્યું થાએ ન ફોક, ધીરજ ધરો.

સહુ થાશે દિલ્લીરી, મન મોદ કરો—

તન્ને

લખ્યા વિધિએ લેખ, નહીં મીન કે મેખ,

પ્રભુ સુખદ ઉલખ, ઉરમાં ધારો;

થશે સુદર સૂત તો, રાગ ખરો—

તન્ને

રણમલસિંહ—(મોટા પુત્ર બેધસિંહ)—ભાઈ ? આ વાત

સાંભળી કચેરીના તમામ માણસો દિલગીર થામ છે, છતાં તમે ખુ-
શ જેવા દેખાઓ છો તેનું શું કારણ ? શું ? તમારી બેનની આ-
ગમ વિપત્તિ તમને દ્રષ્ટિગોચર થતી નથી?.

જોધસિંહ—આપુ ? એ બધા ઉપર મેં ક્યારનોએ વિચાર
કરી જોયો, અને તે ઉપરથી મને એમ લાગ્યું કે, આપ જેને દુઃખ
માનો છો તેજ ઈશ્વર ઈચ્છાએ સુખરૂપ છે.

રણુમલસિંહ—વયોવૃદ્ધની સાથે લગ્ન થતાં ભવિષ્યમાં શું
સુખ મળવાનું ?

જોધસિંહ—આપુ ? આ બધું આપણું ખાનગી મંડળ છે,
માટે કહેવાને હરકત નથી, જો આજ્ઞા હોય તો કહું.

રણુમલ—સર્વે રાજ્યના હિતચિંતક છે, અને આ દુઃખદ બ-
નાવથી દિલગીર છે, તો તેમની ચિંતા દૂર કરો.

જોધસિંહ—રાણાજી, આપણા શિરોમણી, પરાક્રમી, ઉત્તમ કુ-
લિન, રાજનીતિજ્ઞ અને પ્રજાપાત્રક, ધર્મીષ્ઠ છો; તો એવા મહા-
રાજાને કન્યા દઇ આપણે કૃત કૃત્ય થવું જોઇએ. ચંદ્રસિંહજી તેમના
પિતા જેવાજ છે, પણ પોતાની તેજ પ્રકૃતિ હોવાને લીધે કોઈ વેળા
રાજનીતિમાં સજ્જડ થાપ ખાય છે. રાણાજીની વય વૃદ્ધ છે, એ
વાત હું સ્વિકારું છું; પરંતુ વૃદ્ધ મરે અને જુવાન બેસી રહે, એમ હા-
લના ચાલતા કાળ પ્રમાણે કંઈ નક્કી કહેવાતું નથી; વળી તેમણે હ-
મણાં ઉપરા ઉપરી ત્રણ લડાઇઓમાં મેળવેલી જીતનો ખ્યાલતો કરો?.

રણુમલ—ખરેખર બાઈ ? આ વિચાર તો તમે છોકરાં સ-
મજાવવા જેવા દર્શાવ્યા. કાળની વિચિત્ર ગતિ કોણ ના પાડે છે ?
પણ તેટલા માટે શું ? હાથમાં દીવો લઇ કૂવામાં પડતું એ કયો ખુ-
ધિમાન સ્વિકારશે.

જોધસિંહ—પુરોહિતે કરેલી તમામ વાત ઉપર આપે યથાસ્થિ-
ત મનન કર્યું જણાતું નથી. વાત સાંભળી તુર્તજ ચિંતામાં મરકાવ
થયા, એટલે અન્ય વાત ખ્યાલમાં ન રહી, નહીં તો આપજ કહેત
કે આ વાત ઉત્તમ અને ઘણી લાભદાયક બનેલી છે.

રણુમલ—યુવરાજ જોધસિંહ ? હજી સુધી કોઈના મનમાં સુ-
ખ કે લાભ પ્રદર્શિત થયો નથી, અને તમે તો વિચાર કરી ચૂક્યા
છો, માટે હવે સર્વ ચિંતાગ્રસ્ત માણસોનાં મન શાન્ત કરો.

જોધસિંહ—(સરવેને સોગન દધ)—આ વાત બહુજ છાની
રાખવાની છે. જો જરા પણ ખુલ્લી થશે તો આપણા ભવિષ્યના ઉ-
દયનો અસ્ત થતાં વાર લાગશે નહીં.

સર્વસાથે—અમે સોગન બધને કહીએ છીએ કે કદિ નિમક
હરામ થઈશું નહીં.

જોધસિંહ—તમે બધાએ કેવળ વૃદ્ધા અને યુવાવસ્થા ઉપર
વિચાર કર્યો, ત્યારે મારો વિચાર ચાલતી રાજનીતિને અનુસરતો થ-
યો છે, તે એ કે; જ્યારે ચંદ્રસિંહે રાજ્ય હક છોડયો છે, અને આ-
પણા દોહિત્ર મેવાડ પતિ થશે, ત્યારે આપણા રાજ્ય અને પ્રજાને કે-
ટ્કો બધો લાભ થશે ? આ વાત નિઃશંક છે. પછી તો ઇશ્વરેચ્છા
પ્રત્યજ.

રણુમલ—(જોધસિંહનો ઉદ્દેશ સમજી જઈ)—સાખાશ ? તમે
હીક તર્ક ઉઠાવ્યો ? ખરે, આપણને માંડલિક રાખનું પદ તજી હવે
મહારાજાધિરાજ પદ ધારણ કરવાનો વખત ઇશ્વર આપશે.

જોધસિંહ—આપ રહસ્ય સમજ્યા, તેને અનુસરીને ભેદ ખુ-
લ્લો ન થાય તેવી રીતે, મારાં પૂજ્ય માતૃશ્રી અને બેન સુંદરઆતું
મન શાન્ત કરવાના ઉપાય બેસો, એમ મારી નમ્ર વિનંતિ છે.

ચાંપરાજ—ખાપુ ? હવે રાણાજીના કહેવરાવવા પ્રમાણે જલ-દીથી લગ્ન જોવરાની સત્તર તેમને ખચર કરવી જોઈએ.

બુધ્ધિધન—ક્ષમા કરશો મહારાજાધિરાજ નમ્ર શેવકના અપરાધ ? મને આપના તથા યુવરાજ જોધસિંહના વિચાર ગિલકૂલ ગમતા નથી. કેવળ આપના અનિશ્ચિત્ સ્વર્થને માટે, આપની સુકુમાર બાળાને દુઃખના ખાડામાં, નાંખવા માગો છો. પ્રથમથીજ પાપ બુધ્ધિ વાપરી અપકાર્ય સાધવું, એ ઘણું હાનીકારક છે. લાખાજીને ઘણા પુત્ર છે, અને મેવાડના વીરો જગત્ વિખ્યાત છે, તે શુ? આપને મેવાડનો કારભાર કરવા દેશે ? કે મેવાડનું છત્ર ધરવા દેશે ? આવા સ્વપ્નવત્ મનસૂચા શું, આખર ખરા પડશે ? “ધર્મો જય અ-ને પાપો ક્ષય” શું ચંદ્રસિંહ જવાથી મેવાડ નિષ્કટક થશે ?

જોધસિંહ—(બુધ્ધિધનને) તમે જ્યારે હોય ત્યારે આવીજ નીતિ બતાવ્યા કરો છો, તેમાં શું, તમારી બુદ્ધિનું પ્રાગલ્ભ્ય છે?

બુધ્ધિધન—મારી બુદ્ધિ ગમે તેવી હશે, પણ આ બવિખ્ય વાણી યાદ રાખજો કે, વખતે ચીનોડ લેવા જતાં મંડોર ખોઈ બેસ-તા નહીં? બેન; બાણેજનું અકલ્યાણ ઇચ્છી શું તમે સુખી થવા માગો છો?

જોધસિંહ—કૃપણ જેવા મહાત્માઓને પણ છળ કપટ કરવાં પડ્યાં છે, તો એમાં મારો શો હિશાબ ?

બુધ્ધિધન—કૃપણ શું કળ કાટ્યું ? કૌરવ પાંડવનું નિકંદન કરાવ્યું, અને આખરે પોતાના કુટુંબનો નાશ જોઈ અતી ખીન્નતા સાથે પોર્તે પણ સ્વર્ગારોહણ કર્યું. એવા મહાત્માઓની કળા અકળ છે.

ચાંપરાજ—હવે બંને જણ તમારી પંચાત બાળપર મૂકી,

હજાર મહેલ આંધવા છોડી દઇ, આ જોષી મહારાજ પધાર્યા છે, તો લગ્નનું નક્કી કરો.

જોષીસિંહ—કેમ જોષી મહારાજ ? કયું લગ્ન અનુકુળ આવે છે ?

જોષી—હમણાં ટુંક સુદતમાં જે ચાર લગ્ન સારાં આવે છે, પછી તો વંશાક માસ, સુધી રાહ જોવી પડશે. માઘકૃષ્ણ પક્ષની ૧૦ નાં લગ્ન સારાં છે, ચંદ્ર પહોચતો છે.

જોષીસિંહ—ભલે એજ નક્કી કરો. બુધધન ? ધવલમંગળ ગવરાવવા, ચોધડીયાં જેસાડવા, મંડપ નાંખવા, અને કકોત્રીઓ લખવા વગેરેની તાકીદે તૈયારી કરાવો.

(એમ કહી સર્વ વિદાય થાય છે.)

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો

સ્થળ—સુંદરખાનો મેદુલ

સુંદરખા—સખી સુલોચના ? તમે પહેલાં વારંવાર આવી દર્શનતો લાભ આપતાં હતાં, પણ હમણાં થોડા દિવસથી મારું મન ચિંતાગ્રસ્ત રહેછે અને રાત્રિએ નકારાં સ્વપ્ન આવે છે, તો દરરોજ બપોળે ઘડી આવીને દીન સખીની ખબર લેતાં રહેશો તો મારું મન કંઈક શાન્ત થશે.

સુલોચના—(મજાકમાં) બા, હવે પાંખ આવેલા પક્ષીની મિત્રતા શું કામની ? આપ ચિંતોડની મહારાણી બની થોડા દિવસમાં પધારશો, તો હવે સ્નેહ બંધન મજબૂત કરી પાછળથી વિશેષ સં-

તાપ ઉત્પન્ન કરાવવા ચાહો છો ?

સુંદરબા—પ્રિય સુલોચના ? હવે પુરોહિત કેમ ન પધાર્યા? ચંદ્રસિંહ મારો સ્વિકાર કરશે કે નહીં? એજ મારી શિકરનું મધ્યગિંદુ છે.

સુલોચના—પુરોહિત ન આવ્યા હોય, તો આ ચોધડીઆં શેનાં વાગે છે?

સુંદરબા—વાહ! સખીની ફરજ આવી છેકે? હવે જલદી તમામ વાત ખુલી કર અને મારી ચિંતા ટાળ.

સુલોચના—(પોતે જાણુતી હતી છતાં)—એન સુશિલા? જરા ખબર કાઢની? આ ચોધડીઆં શેનાં વાગે છે?

(સુશિલા ખબર કાઢી આવી શોકમય ચહેરે સ્તબ્ધ બની ઉભી રહેછે)

સુંદરબા—કેમ સુશિલા ? કોઈએ કંઈ કહ્યું તો નથી? આમ સજડ કેમ બની ગઈ છે? કંઈ માઠી ખબર તો નથી?

સુશિલા—કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. આવી ખબર આપી, અન્યાયતાને દુઃખી કરવા કરતાં વિધાતાએ મને ન ધડી હોત તો સારું.

સુલોચના—અરે ઘેલી ? બોલે છે કે બેઠે છે ? જો માઠી ખબર હોય તો ચોધડીઆં કેમ વાગે ?

સુંદરબા—(સજાગનેત્રે)—કાંતો આ હતભાગિનીને ચંદ્રસિંહે સ્વિકારી નહીં હોય? અને માળાપે સ્વેચ્છાનુસાર ગમે ત્યાં ચોકડું બેસાડી દીધું હશે.

સુલોચના—સુશિલા ? તને ઈશ્વના સમજે, ખરી બીના કહીદે.

સુશિલા—આપણાં આ સાહેબ, ચંદ્રસિંહનાં પ્રીય પત્નિ થવાને બદલે, તેમનાં માતૃશ્રી થયાં છે.

(એ સાંભળી સુંદરબા સુઠાંચળ થાય છે, ને એવામાં તેમની માતૃશ્રી આવી પહોંચે છે)

ચંદ્રકુંવર—(સર્વને ઉદાશ બેઠેલાં જોઈ)—કેમ સુલોચના? સર્વ ખુશીતો ખરાં ?

સુલોચના—પધારો માણ, નમન કરું છું. (દાસી વગેરે સુંદરબાને જનમૃત કરે છે.)

સુંદરબા—(શરમાઈને) માણ વદન કરું છું. સહેજ આંખ મળી મમ હતી.

ચંદ્રકુંવર—એન અખંડ સૌભાગ્ય ભોગવો.

સુલોચના—દેવી તમારી આશિષ ફલિભૂત થાઓ, અને તે-વેળ પતિ સુંદરબાને મળો.

ચંદ્રકુંવર—“ માઆપ દે જાણી, પણ કરમ લે તાણી ” એ-ના જેવું છે, એન.

સુલોચના—માઆપ તો દીકરીનું કહ્યાણુજ આહે. “ દીકરી-ને ગાય દોરે ત્યાં જાય ” આપણા દેશમાં માઆપ એજ, કન્યાના સુખ દુઃખનાં વિધાતારૂપ છે.

ચંદ્રકુંવર—પણ તમે પ્રારબ્ધનું પ્રાગ્દય કેમ ગણુકારતાં નથી ?

સુલોચના—માઆપે સારું જોયું હોય, તેમાંથી બૂરું થાય તો દીકરીનું નસીય; પણ માઆપ કોઈ પણ કારણથી દેખીતુંજ દુઃખખા-ડમાં હોમવા જેવું કરે, તેમાં નસીય શું કરે ?

ચંદ્રકુંવર—એવાત ખરી છે. તમારે મોઢેથીજ નસીયની સર-સાઈ હું કબૂલ કરાવીશ. જુઓ ? આપણી સુંદરબાનાં લગ્ન ચંદ્ર-સિંહજી સાથે કરવાનો પક્કો નિશ્ચય કરી, પુરોહિતને મેવાડ મોક-લ્યો હતો, તેમાં બાનાં પ્રારબ્ધયોગે ચંદ્રસિંહે રાજહઠ પકડી, તેથી

આખરે રાણાજીએ શ્રીફળ સ્વિકારી આપણું માન સાચવ્યું.

સુંદરબા—(એકાએક જરા ક્રોધથી)—ગાજી ? આતો ચો-
રીમાંજ અપશુકન જેવું થયું. આને જલે ક્રોધ નાના રાજ્યનો ધણી
મળત તો પણ શું ? દુનિયામાં સ્ત્રી જાતને સૌથી પહેલું સુખ પ-
તિતુંજ જોઈએ.

સુલોચના—જેન. હવેનાહક મનમાં ખેદ લાવવાની જરૂર ન-
થી. જનવાતું હતું તે બની ગયું. એ સિંહનો શિકાર ક્રોધ ક્ષત્રિય-
ઓ પાછો છોડાવી શકે તેમ નથી. મંદોરના કિલ્લાની ઈંટ પણ ન
રહે, માટે હવે ઈશ્વર ઉપર આધાર રાખો.

સુંદરબા—

ગરબી

ઝોધવજી સદેશો કહે જો—એ રાગ લાંબાસ્વરે

બવતારક દુઃખટાળક પાળક શ્રી હરી,

શુંય કર્યા મેં પૂર્વ જનમમાં પાપજો;

હિતતાકી પોતાનું નાંખી દુઃખમાં,

વૃદ્ધપત્ની સાથે પરણાવી તાતજો.—

બવતાર. ૧

પિયુ પત્નિની જોડ બગાવી મેં હશે,

વત્સમાતનો કરિયો પૂર્વ વિયોગજો;

મનમાંની મનમાં રહી ગઈ મુજ ધારણા,

વિચિત્ર છે સખી કર્મતાણાં સંયોગજો.—

બવતાર. ૨

સરખી જોડ વગરનો આ સંસારમાં,

લાવો નવ લેવાયે કદિ નર નારજો;

રાજ્યપાટ સુખ એથી ઓછું હું ગણું,

પામત જો હું ચંદ્રસિંહ બરથારજો.—

બવતાર ૩

મન કે તનની એકે, જોડે ન્યતતા,

તન મન જાને જુદાં ત્યાં શો લાવજો;

ઈંદ્રપુરી સમ વૈભવ મળવે શુ થયું;

નિર્વિઘ્ને કેમ ચાલે કહો આ નાવજો.—

ભવતાર ૪

સુલોચના— રાગ માલ—

ખાઈ શોક મિથ્યા નવ કરો, પ્રભૂ પાડ માનો મન—ટેક

લક્ષ્મણ શરવીરને વળી, જાંકો રાણો જોહ;

અનુપમ છે નીતી રીતીમાં, તમે પામીયાં પતી તેહરે—પ્ર૦ ૧

ઉમ્મર સામું નવ જૂઓ ખાઈ, જાળો લાવો ખ્યાલ;

આપ દર્ઠ મેર સકળોને, દિલ્લી સૈન્ય બે હાલ.— પ્ર૦ ૨

સિંહ સમ એ રણમાં ધૂમે, સૂર્યવંશી વીર;

પ્રૌઢ પરતાપી રાજવી એ, નહીં બેડી રણધીર— પ્ર૦ ૩

આપુ અદકી વધાઇ હજુ, છોડો મનનો તાપ;

આપ પુત્રને રાજ્ય ગળશે, છાપી કાગળ છાપરે— પ્ર૦ ૪

(સુંદર્યાનું સમાધાન કરવનું કહી ચંદ્રકુંવર વગેરે વિદાય થાય છે.)

(પડદો પડે છે)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—મંડોરનો રાજ્ય દરબાર.

રણુમલ—કેમ બુદ્ધિધન? મહેમાન પરોણાની બરદાસ્ત લેવા સંબંધી યરાગર બ દોગરત કર્યો કે નહીં. ?

બુદ્ધિધન—હાજી ઘણા ખરા મહેમાનો આવી ગયા છે.

જેઠસિંહ—(રણુમલસિંહને)—આપુ? તેમના ઉતારા વગેરે-નું કામ આપરાજને સોંપેલું છે. રાણાશ્રી તરફથી ખાંડુ લઈ આવનાર-

માં મુખ્ય રઘુદેવજી છે. તેમને આપણો ઉત્તર તરફનો મહેલ ઉતારા-
ને માટે આપેલો છે.

રણુમલ—સૌથી સારી રીતે યરદાસ્ત લેજો. કશી વાતની ન્યૂ-
નતા પડ્યા દેશોમાં. આવે વખતે પાંચ પચીસ સામું ન જોતાં ફ-
ક્ત કીર્તિ ઉપર મુખ્ય નગર રાજવાની છે. ભાટ ચાગણ, વિદ્વાન, ક-
વિ, ગવૈયા, ખેલાડી, વગેરે મડળને પણ ખુશ રાખજો.

(રઘુદેવજી પ્રવેશ કરેછે, તેમને સૌ સભાસદો નમન કરી મુ-
ખ્ય આસને બેસાડે છે.)

રણુમલ—(રઘુદેવ પ્રતિ)—આપ આ શુભ અવસર ઉપર પ-
ધાર્યા, તેથી અમે અત્યાનંદ પામ્યા છીએ. આપની ચોતરફ ફેલાએ-
લી સુવાસ જોઈ અમારું મન ધણું પ્રદુલ્લિત થાય છે.

રઘુદેવજી—આપ સુર છો એટલે એમજ કહો. મારા પિતાજી-
એ તથા વડીલ બાઈ શ્રી અંદ્રસિંહજીએ આપના કુશળ સમાચાર પૂ-
છ્યા છે, અને મને હુકમ છે કે જેમ જાને તેમ જલદીથી આવવું,
સંકલ્પ લોકોનો જરા ભય છે માટે રસ્તામાં મુકામે મુકામ જાજો હજી-
ર સિસોદીસિંહ રાજવા પડ્યા છે, અને થોડુંજ સૈન્ય લઈ હું અહીં
હાજર થયોહું. આપ II યરદાસ્ત અને સુકિતપૂર્વક કરેલી ગોઠવણથી
અમારા માણસો જાહુજ ખુશ થયાછે. હવે કૃપાકરી વેળાસર રમ
આપો તો સારું.

જોધસિંહ—અમે આપની ઇચ્છા મુજબજ વરતીશું, આ-
પને જ્યારે અનુકુળ આવે ત્યારે શુભ મુહુર્ત વગેરે જોવાની ખજાર
કરશો કે અમે અમારાં જ્વનને વળાવવા વગેરેની તૈયારી કરી રાખીએ.

સમરસિંહ—આજતું મુહુર્ત ધણું સારું છે, રાણાજીનો હુક-
મ પણ આજેજ નિકળવાનો હતો, માટે જો કંઈ ઢીલ થશે તો રા-

જાણ પોતે અથવા ચંદ્રસિંહજી વગેરે લશ્કર લઇ સામા આવવાની પંચાતમાં પડશે, વળી આગલા મુકામોએ મૂકેલું સૈન્ય, આજ સાંજે અમને અહીં આવી મળશે, તે આવી મળતાંજ અમે નિકળીએ તો સારું.

જોધસિંહ—ભલે આપની ઈચ્છા. જે દિવસ વધારે રોકાઇ દર્શનનો અધિક લાભ દીધો હોત તો ઘણું સારું, પણ વચમાં જરા અડચણ જેવુંજે, તેથી જે ચ કરવાને લાચાર થઇએ છીએ, હું હવે સર્વ તૈયાર કરું છું. (એમકહી વિદાય થાયછે.)

રઘુદેવજી—રાણાજીનો હુકમ ત્રયોદશીની સાંજે અહીંથી ઉપડવાનો હતો, વળી સર્વ સગારંભ ઇશ્વર કૃપાએ નિર્વિઘ્ને પાર પડ્યો છે, તો હવે વેળાસર રાજધાનીમાં પહોંચીએ એજ ઉત્તમ લાગેછે.

રણમલસિંહ—સંકલ્પનો ભયનો હવે મરી ગયોછે.

રઘુદેવજી—એ ખરૂંછે, તેમની હાર થયા પછી તેઓ મૈત્રિ બાંધવા વિનંતિ કરેછે, તોપણ ક્ષત્રિએ અસાવધ રહેવું એ તુકસાન કારક છે. ગઇ આખર પાછી આવતી નથી.

રણમલસિંહ—આખરને માટે મેવાડે શું નથી કર્યું ? ધન્ય છે ચિતોડ ભૂમિને, અને ધન્યછે બાપા રાવળને ? શું ? એક પુત્ર પણ કુપુત્ર ન નીવડે ? આખો પરિવારજ શૂરો, યશસ્વી, ટેકીને મહત્વાકાંક્ષી.

(જોધસિંહ આવેછે.)

જોધસિંહ—(રઘુદેવજીને)—મહારાજ, સર્વે તૈયાર છે. માટે પધારો. (સર્વ વળાવવા ભાગોળે જાયછે.)

રણમલસિંહ—ક્ષત્રિકલંક કેમ લેશેરે—એ રાગ—

કુળ દીપક બાપાવીર.

સુંદર સોંપું તમનેરે

મૂઝાતાં દેશો ધીર,	સુંદર સોંપું.
છો વિવેકના બંડાર,	સુંદર સોંપું.
નવ સદ્યુણુ ખામી લગાર,	સુંદર સોંપું.
નહીં જાણે રૂઢી રીતભાત,	સુંદર સોંપું.
લગ્નુએ છે જાળ અજ્ઞાન,	સુંદર સોંપું.
વધુ કહેવાની નથી જરૂર,	સુંદર સોંપું.
ટુંકમાં ધણું સગળે છે ઉર,	સુંદર સોંપું.

રઘુદેવજી—હુમરી જરવાની

શરદ રેન ઝુક રહી જન મેં સો મોરલી અધર ધરેરે—એ રાગ
 ફિકર કરો નવ તમ પુત્રિની, પૂજ્ય અમારાં માતરે—ટેક.
 નહીં નહીં સીસોદી કળમાં, પિતૃ ભક્તિ હીણ થાયરે.
 લેશ ન્યૂનતા આવે તેમાં, પડિ જાણો જનતમાં ભાતરે— ફિકર.
 મયુર ઇંડને સ્ત્રીતરવાં શુ? કુદરતથી વિખ્યાતરે.
 સુંદરઆમાં હોય ન ખામી, પુર વિવેકી માતા તાતરે.— ફિકર
 એમ કહી સર્વેને કસુંબો પાય છે.)
 (પડદો પડે છે,)

—o—
 પ્રવેશ ૮ માં.

સ્થળ—મંડોરના ગાંઠરાનો તંબુ.

ચંદ્રકુંવર, સુંદરઆ વગેરે જનાના મંડોળ.

સુલોચના— ગજલ

જશવો સીતમકું સખવાર હું.—એ રાગ
 ખ્યારાં જેત મૂકીને જાઓ તમે, ખરે દુઃખ દરિયામાં પડ્યાં અમે;

ળની પાટરાણી વિસરશે વહાલ, અહીં આપ વિરહથી થાશે બેહાલ;
અરે અન્ય આધાર કોનો ધરૂં વીનાપાઈ આપ હું ઝુરી મરૂં.
માણે અતી આપતણો આ વિયોગ, માણુ પ્રભૂપાસે કરાવે સંયોગ;
જો જો આવો ઘાટો વિસરતાં પ્રેમ, પધારો સુખ આહું કૂળજ ક્ષેમ.

સુંદરબા—રાગ ઉપરનો

સખી પ્રિય સૂત્રોચના છે પ્રણામ, લખી પત્ર દર્શન દૈ કરમાવો કામ;
મને તારા વિરહથી દુખ બહુ થાય, પતી ગૃહ જનવું નહીં રે ઉપાય.
સદા સૂખ દુખમાં તું લેનારી ભાગ, કઈ નિરૂપાયે અરે તારો ત્યાગ,
કહી તસ્દી લઈ આવજો મુજગમ, વિરહ શાન્તી કરિ દીવ જોલું તમામ;
માના મારી કરશે તમારી બરદાસ, જોઈયું લાવી મનમાં ન થાઓ ઊદાસ.

ચંદ્રકુંવર—એન સૂત્રોચના ? પ્રેમની ગાંઠ એવીજ છે. ધણા
દિવસનો સુદૃઢ થપેસો પવિત્ર પ્રેમ, આવે વખતે અતી કલેશનું કાર-
ણ થઈ પડે છે. મેં જોને આંખથી જરા પણ અળગી કરી નથી,
તેને વાતસલ્ય પ્રેમ તોડી હમેશની પરાધિનતામાં હમેશને માટે હું દે-
શાંતરે મોકલું છું?

(આમ કહી રડી પડે છે, તેથી સુંદરબા વગેરે શરમનાં માર્યાં પો-
તાનાં અણુ રોકી રહ્યાં હતાં તે પણ એકદમ રડી પડે છે.)

નગરશેઠાણી—મહારાણી શ્રી, સુંદરબા, ? હવે રૂદન છોડી
વેળાસર તૈયાર થાઓ. કન્યા રત્નો પરાયાં ઘર દીપાવવા માટેજ બ-
નાવેલાં છે. ગરીબ કે તાલેવર, રાય કે રંક, સર્વની વહાલી કન્યાઓ,
મોટી ઉમરે શ્વસૂરપક્ષમાં પરાધિન રહીનેજ અખંડ સુખ માણે છે,
અને તેને લીધેજ કહેવત આલે છે કે—“ જાપના ઘરની પાલખી ક-
રતાં સસરાના ઘરની સૂળી સારી ” પરંપરાની રીત આલી આવે

છે, તો તેને માટે ગિથ્યા શોક શાને કરો છો ? રઘુદેવજી તરફથી ખબર મળી છે હવે તાકીદ રાખો, હવે હળીમળી રજા દો.

ચંદ્રકુંવર—(દાસીને) સુશિક્ષા ? હવે આ સુંદરયા તને સોંપુ છું. તમે બધાં એના સુખ દુઃખમાં ભાગ લઈ સંભાળ રાખજો, હું તો હમેશને માટે વિયોગી થાઉં છું. એન સુંદરયા ? પત્ર લખી જોઈએ તે મંગાવી લેજો. થોડા દિવસ પછી હું ચાંપરાજ કે જ્ઞેધ-સિંહને ખબર કાઢવા મોકલીશ. (સુંદરયાની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવવાથી જવાબ દઈ શકતાં નથી.)

સુલોચના—પ્રિય સખી ! હવે છેલ્લી વારતું પ્રેમાલિંગન આપો? અપરાધ ક્ષમા કરજો, ને પત્ર દ્વારાએ આ દીન સખીની ખબર લેતાં રહેજો—(એમ કહી ગદગદીત થઈ મળી લે છે.)

ચંદ્રકુંવર—મારી આંખની કીકી, હૈયાના હાર, પ્યારી પુત્રી આવ આપણે છેલ્લી વારનાં મળી લઈએ ખતે મળે છે. (ચંદ્રકુંવર પોતાની પુત્રીને ગળે હાથ નાંખી શિક્ષા આપે છે.)

ગરબી.

સૈયર દુઃખ શું દાખવું—એ રાગ

પ્યારી પુત્રી તું જાય છે, નહીં વિસરે વહાલ;

ઉત્તમ કુળ રીતિતણો, ધરજો મનમાં ખ્યાલ—પ્યારી ટેક

પૂર્વ જન્મ સંયોગથી, પામ્યાં ભરથાર જેહ;

જાણી સર્વસ્વ આપણું, અર્પણ કરવો દેહ—પ્યારી. ટેક

હળિમહિ સૌ સાથે ચાલજે, રહી ખટપટથી દૂર;

કુશળ રહી નિજ કામમાં, ધરવોમદ નવ ઉર—પ્યારી.

ધટે જેહને જેટલું, દઈને તેટલું માન;

રંક દુઃખ મટાડીને, દેવું દીનને દાન—પ્યારી,

રાણા પુત્ર છે સદગુણી, ખરા તૂજ આધાર;
 મર્યાદાથી વરતીને, સાચવજે તું ભાર—ખ્યારી.
 પતિવ્રત સાડી પહેરીને, સજવો શિયળ શૃંગાર;
 ઉત્તમ ધર્મ એ નારિનો, સદા સુખ દેનાર—ખ્યારી.
 વાતો વીધ વીધ તું બળી, રૂડાં શાસ્ત્રની સાર;
 યે ડાગાં સગછ ઘણું, શીખ મન માંહી ધાર—ખ્યારી.

સુંદરબા —

તોટક છંદ

નહિં માત તમે કર કંઠેશ કરો, શુભ અશિષ દૈકર શીષ ધરો;
 પતિ વૃદ્ધ છતાં સુખ પામુ ઘણું, ફળ સુંદર પાગિ સુભાગ્યતણું;
 અતિ પ્રિત થદી પતિ ઇશતણી, શુભ સેવ કરું નિજ પ્રાણુગણી.
 વરનીશ સદા ચરણે હું સદા, નહિં નીતિ તજું કુળનીજ કદા.
 (એમ કહી સર્વે હળીમળી દિલગીરી સાથે જુદાં પડે છે.)

(પડદો પડે છે)

અંક ૨ ને સમાપ્ત.

અંક ૩ જનાં પાત્રો.

લાખાજી—મેવાડના રાણા.

અંદ્રસિંહ—લાખાજીના ટિઝાટ કુવર.

દયાળશાહ—મેવાડના દિવાન.

ગંભીરસિંહ } અંદ્રસિંહના ખાસ સાથી.
સમરસિંહ }

સુદરખા—લાખાજીનાં નવાં પટરાણી. (રાઠોડી)

મુશિલા—સુદરખાની દાસી.

મોકળસિંહ—લાખાજીનો પુત્ર. (રાઠોડીનો)

જો સિવાય મહાજનશેઠ, દાસીઓ, યોગીરાજ, ગણિકા વગેરે.

અંક ૩ નો.

પ્રવેશ ૧ નો.

સ્થળ—એવાડનો દરબાર.

લાખાણ—કેમ યુવરાજ અંદ્રસિંહ ? દિવાને બંધાવા માંડેલાં નવાણુ અને કિલ્લા તમે દૃષ્ટિગોચર કરી આવ્યા કે નહીં ?

અંદ્રસિંહ—હા બાપુ. હું ફેરીને માટે નીકળ્યો હતો, ત્યારે તે સર્વ જોયાં છે. શીશ્ય શાસ્ત્રીઓની ચાતુરી અદ્ભૂત છે. તેની અંદર જે ગોઠવણો કરી છે તે, નજરે જોવાથીજ ખરા ખ્યાલમાં આવી શકે તેમ છે. કામ અવર્ણનીય છે. ગમે તેવા પ્રજાજ રિપુને પણ એક કિલ્લો તાબે કરતાં અતી સંકટ વેઠવું પડે તેમ છે.

રાણાણ—દયાળશાહ ? કર માફ કર્યો ?

દયાળશાહ—હાણ. એથી તમામ રૈયત આપની સુખદાયક રાજનીતિ અને પ્રજા પ્રેમનાં ધણું વખાણ કરેછે.

અંદ્રસિંહ—બાપુ ? જ્યારે હું આપણા રાજ્યમાં પ્રવેશ ગયો હતો, ત્યારે રૈયતે જે ઉત્સાહ અને વશદારી બતાવી છે તે આશ્ચર્યજનક હતાં. આપણી પ્રજા જેવી મામાણ, નીતિમાન, અને વશદાર પ્રજા બીજે ભાગ્યેજ હશે.

પુરોહિત—(અંદ્રસિંહપ્રતિ) પ્રજા જે પ્રેમ બતાવે છે તે રાણાણના પ્રેમનીજ પ્રતિબાધ છે.

રાણાણ—મારું કર્તવ્ય હું કરી ચૂક્યો છું, હવે વહાણ કિનારે આવી ચડ્યું છે; માટે પ્રજાને સંતોષી, સુખી, અને રાજ્યભક્ત રા-

ખવી એ યુવક ચંદ્રસિંહનું કામ છે.

(એવામાં દાસી પ્રવેશ કરે છે.)

દાસી—(ચંદ્રસિંહને)—મહારાજ ? આપનાં નવી માતૃશ્રી રાઠોડી માને પુત્ર પ્રસવ થયો છે.

ચંદ્રસિંહ—(પોતાના ગળામાં પહેરેલો હીરાનો હાર દાસીને બક્ષીસ કરીને) દયાળશાહ ? પાટવી કુંવરના જન્મોત્સવ વેળા જે મહોત્સવ થાય છે, તેથી પણ આજે અધિક ઉત્સવની તૈયારી કરો, અને મારી ખાનગી ત્રીજેરીમાંથી દસ હજાર રૂ. લઈ ગરીબ ગરબાં ને દાન દો, કે મારો ભાઈ આશિષ પામી દીર્ઘાયુષી થાય.

રાણાજી—(ચંદ્રસિંહનું અતી આદહાદ મન જોઈ વિસ્મય પામી)—એટલું બધું કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, સાધારણ ધામધૂમ કરો.

ચંદ્રસિંહ—ખાપુનો ધર્મ ખાપુ બળવે છે તેમ મારે પણ મારો ધર્મ બળવવો જોઈએ.

ગઝલ.

સુનો મેરે યાર પરદેશી બચન કેસે નિભાવોગે—એ રાગ.

ખુશાલી દીલમાં ભારી, પ્રભૂએ દીધ તક સારી. ટેક

કસોટી ટેકની થાશે, સહજ ભ્રાન્તી સહુ જાશે;

અટલ મુજ નેમ સચવાશે, પ્રભૂએ દીધ તક સારી. ૧

થયો સાક્ષ્ય જન્મારો, બન્યો આ યોગ બહુ સારો;

અચળ મુજ નામ કરનારો, પ્રભૂએ દીધ તક સારી. ૨

હીજોને દાન તો આપો, ગુનેગારો સજા કાપો;

ખુશાલી રાજ્યમાં બ્યાપો, પ્રભૂએ દીધ તક સારી. ૩

કૃપાળૂ કપ્પ સા કાપે, ચિરાયૂ ભ્રાતને આપે;

પટાવત મૂજને થાપે, પ્રભૂએ દીધ તક સારી. ૪

દયાળશાહ—(ચંદ્રનાં વખાણ કરે છે.)

ગીતિ.

આહા ચંદ્ર વિર સરખો, કળી કાળમાં થયો નહીં થાશે.
પ્રકટ થતાં સહ બાગી, સહજ ગ્ધાનિ નહીં જમણો હુલાસે.!!
રાજ્ય જ્ય દુઃખ નાંહી, વચન સત્યતા થતાં હર્ષ કેવો.!!
ખરે ખરો દેવાંશી, રામચંદ્ર ને હરિશ્ચંદ્ર જેવો.

ચંદ્રસિંહ—આપુ ? આ જોપિરાજ પધાર્યા, હવે લગ્ન સિદ્ધ કરાવો.

(જોપિરાજને આજ્ઞા કરેછે તેથી પંચાંગ તપાસવા મંડી જાય છે.)

જોપિરાજ—રાજધિરાજ ? મેષ લગ્ન આવે છે. સ્વામી મં-
ગળ તે દસમે ઘર છે. રાહુ પણ દસમે છે. ધનના પ્રહરપતિ છે.
આયુષ્ય ભવનમાં શની છે. સહજ ભવનમાં બુધ અને શુક્ર છે. ગ્રહ
બહુ ઉત્તમ છે. સિસોદીય વંશની પરંપરા પ્રમાણે કુંવરજી પણ ભા-
ગ્યશાળી અને અતી પરાક્રમી થશે, અને આયુષ્ય પણ સારું ભો-
ગવશે. સિંહ રાશીના ચંદ્ર છે એટલે નામ મ ઉપર પડશે.

ચંદ્રસિંહ—જોપિયાવા ? મોકળાસિંહ નામ રાખો ત્યારે ?
(સર્વજણે તે કબૂલ રાખ્યું.)

દયાળશાહ—મહારાજ ચંદ્રસિંહજી? આજ્ઞા કરો તો હવે પા-
સેના આવાસમાં બેઠેલી ગણિકા નૃત્ય કરે ? (ચંદ્રસિંહ આજ્ઞા કરેછે,
ને ગણિકા આવી નાચ કરી ગાયન શરૂ કરેછે.)

હુમરી.

મોહન રસિયો આયે બગિચાં મે—એ રાગ.

હિંદ તણાં સહ રાજ્ય નિહાળ્યાં, લક્ષ સમોવડ કોઇ નહીંરે— ટેક.
પૂરણ સુખ છે રૈયતમાંહી, શાન્તિ અધિક તો વ્યાપિ રહીરે—હિં.

(૫૨) ચંદ્રસિંહ નાટક—અંક ૩—પ્રવેશ ૨.

નીતિ નિપુણતા ધર્મની ધિરતા, શૂરની વાત ન જાયે કહીરે—હિં
શત્રુ સખળ જોણે નિર્બળ કરિયા, ઉજવળ કીર્તિ આપ લહીરે—હિં
ચંદ્રસમાં જોને પુત્ર રતન છે, ઉત્તમ ક્ષત્રિ વટ ઉરે અહીરે—હિં
ગુણના આહક સજ્જન રહાયક, તખ્ત વસો જૂગ જૂગ સહીરે—હિં
(ખુશાલીમાં ભાગ લઇ, ગણિકાને બક્ષીસ દઇ સર્વ કચેરી બર-
ખારત થાય છે.)

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ચીતોડના એક બાગ.

રાણાજી—યુવરાજ ચંદ્રસિંહજી ? મેઘરાજ તો કેવળ પરમેશ્વર-
જ છે. આ ઠેકાણે તેની અદ્ભુત લીલાનું ભાન થાય છે.

ચંદ્રસિંહ—હા બાપુ. એની કૃપા વિના રાજ તે રંકજ છે.
એક વર્ષ અનાવૃષ્ટિ થાય તો પ્રજા અને રાજ બંને મહાન વિપત્તિ-
માં આવી પડે.

દયાળશાહ—મેવાડના પુન્ય પ્રતાપે ઇશ્વર કૃપા છે. કોઈ વ-
ખત દુકાળનું મોં જોયું નથી, પણ આપણી ઉત્તરે મર પ્રદેશમાં તો
તેણે નિવાસજ કર્યો જણાય છે.

રાણાજી—પેલો વૃધ્ધ કે જેની પાસે એક લંગોટી શિવાય બી-
જું કંઈજ નથી, એને અહીં બોલાવો.

(સમરસિંહ બોલાવી લાવેછે, ને બધા ઉભા થઈ નમન કરી આસન
આપેછે.)

દયાળશાહ—આપ કાણુ છો ? યોગી, રૂષિ, મતિ કે શકિર ?

યોગીરાજ

ગઝલ

સજન કે હાથમેં તોતા, કપ્પુ હસતા કપ્પૂ રોતા—એ રાગ.

નથી રાગી હું વીરાગી, નહીં સંસારી કે ત્યાગી.

યતી યોગી ન સંન્યાસી, નહીં રૂપીરાજ વનવાસી;

નહીં પંચ ભૂત કે જગત, નહીં ગુરુ કે નહીં બ્રહ્મ;

નહીં હું દ્રાણુ^૧ કે કર્ણ, નહીં જન્મ નહીં મર્ણ;

વરણુ ચારે નહીં મારા, નહીં ઇન્દ્રિય મન પ્યારાં;

નહીં કાઠ લોભ કે કામ, નહીં ગૌર નહીં શ્યામ;

નહીં માત તાત કે ભ્રાત, અખંડ એક આપ સાક્ષાત;

સદા હું એક અવિનાશી, નહીં મુક્તિ બંધની શંશી;

નહીં આ રથૂળ તે તો હું, જગતનું મૂળ તે તો હું;

અસ્તિ^૨ ભાતી^૩ ને પ્રિયરૂપ, સકળમાં વ્યાપ્ત જગભૂપ;

અચ્યુત અહમેવ હું જાણું, સકળ વસ્તૂને સગ જાણું;

તન, મન, ધન સ્વપ્ન, જન રટણ મયન;

રાણાજી—આપની પાસે કેંઈ અન્ન, વસ્ત્ર, કે જળપાન માટે

કમંડલૂ પણ નથી એ શું ?

યોગીરાજ— ચોપાયા છંદ

ગામે ગામે ધર્મશાળ છે, ઝરણે ઝરણે પાણી;

ભિક્ષા માગે અન્ન મળે છે, વૈભવમાં શું ખામી?

રાણાજી—નહીં યોગીરાજ ? કંઈક તો સાધન પાસે રાખવાં

જોઈએ હુકમ હોય તો હુંજ આપું.

૧ દ્રાણુ=આસ લેવાની ઇંદ્રી. નાક. ૨ અસ્તિ=હોવાપણું, હ-
માતી. ૩ ભાતિ=દેખાવું. એ બધા વેદાંત શાસ્ત્રના સાંકેતિક શબ્દ છે.

યોગીરાજ—મારે કંઈ જોઈતું નથી, માંડે સર્વ છે, મારામાં સર્વ છે.

ગીતિ.

દેશે દેશે ભવનો, ભવને ભવને ગળે છે ભિક્ષાત્ર;
સરોવર નદિએ પાણી, શિવ શિવ તત્વે યોગિતાણું ધ્યાન.

રાણાજી—શરીરના પોષણની તો આવશ્યકતા છે.

યોગી—શરીરના મિથ્યા, સર્વ જગત્ મિથ્યા, તમેજ જુઓ છો, અને તમારી કલ્પનામાં જે આવે છે તે તમામ મિથ્યા છે, તો તેના પોષણ માટે વ્યર્થ વખત વિતીત કરવો એ યોગીનાં લક્ષણ નથી.

રાણાજી—મહારાજ ? આપના જેવું જ્ઞાન શી રીતે થાય ?

યોગીરાજ—ભતૃહરિ જે વેળા પિંગળાથી પીડિત થયો ત્યારે તે જોલ્યો હતો કે; “સર્પ અને પુલનો હાર, પૂલની શય્યા અને પથ્થર, મણી અને માટી, શત્રુ અને મિત્ર, સ્ત્રી અને ધાસનું તરખલું, એ જાણને માંડે મન સમાન ક્યારે ગણે ? અને શિવ શિવ તત્વનું ગનન કરવામાંજ કાળક્ષેપન શી રીતે કરી શકું?”—એજ ભતૃહરિ સમાન વૃત્તિવાળો થઈ ઉત્તમ તત્વનું જ્ઞાન પામી લખચૌરાશીમાંથી છૂટ્યો; તેમ તમે કરશો તો, તમે પણ અગારી વૃત્તિને પામી શકશો.

રાણાજી—પરમેશ્વરે માણસને માથે ઓછી જાન જ મૂકી છે? એકમાંથી છૂટે કે બીજી તુર્ત વળગે છે, તો અમારા જેવા મોહજનમાં ઘેરાઈ ગયેલાથી એ કેમ જાને ?

યોગી—આવાં વચન એક ક્ષત્રિવીરના મુખમાં શોભતાં નથી. અગાઉના રાત્રીએ, પોતાનો પુત્ર લાયક ઉમ્મરે આવતાં તેને સકળ રાજ્યભાર સોંપી, યોગી કે મુનીના આશ્રમમાંજ વસતા, અને પા-

કી રહેલું આયુષ્ય સત્સંગમાં નિશ્ચિંતપણે ગાળી શકતા જે પુત્ર ન હોય તો તેમ કરવું લાયક નથી.

રાણાજી—હાજી એ વિષે મેં પણ ઘણું સાંભળ્યું છે. આપના પુન્ય પ્રતાપથી મારે ઘણા કુંવર છે. તેમાં તમામ રાજ્યભાર ઉપાડે તેવા મોટા આ ચંદ્રસિંહજી છે. તેમને ત્રણ વર્ષ ઉપર મેં મારો નિશ્ચય, જણાવેલો હતો, પણ તેમના અત્યાગ્રહથી હજુ સુધી હું કાંઈ કરી શક્યો નથી.

યોગી—(ચંદ્રસિંહ સામું જોઈને)—તમારા યુવરાજની મુખ-મુદ્રાનો યોગીના યોગી જેવી છે, રાજન તરીકે ઈંદ્રથી અધિક ઓપે ઝોરી છે તેનામા રાજનીતિ, શૌર્ય, અને સત્યનું તેજ છપ્પું રહી શકતું નથી. તમે સંપૂર્ણ બાગ્યશાળી છો કે તમારે આવાં પુત્ર રત્ન છે.

દયાળશાહ—યોગીરાજ? આપ તો ઇશ્વર છો. આપે કહેલી તમામ વાત સત્ય છે.

યોગી—કેમ યુવરાજ ? તમે તમારા પિતાના શત્રુ કેમ થાઓ છો ? રાણાજીએ સંસારી સુખ લેવામાં, અમરયશ કમાવામાં, અને ઉત્તમ રાજ્ય અસાધી ક્ષત્રિય દ્વરજ યજ્ઞવવામાં સઘળું આયુષ્ય વિતીત કર્યું છે, તો હવે સ્વર્ગીય સૂખનો લલાવો લેવાદો, જે તમે તેમાં હરકત લેશો તો પુત્ર ધર્મથી પતિત થઈ ઇશ્વરના ગુનેગાર થશો.

રાણાજી—જે તે રાજ્યની લગામ હાથમાં લે તો હમણાંજ ચાલ્યો જાઉં. મેં આટલાં વર્ષ વ્યર્થ ગુમાવ્યાં. હવે ઇશ્વર ભક્તિ અને સત્સંગની તૃણા પૂરી કરવાની ઉમેદ છે.

યોગી—

૫૬

અખ તુમ કખ સમરોગે રામ— એ રાગ—

શિવ ભજો રાજન, શીવ શીવ શીવ ભજો રાજન. ટેક.

ધામ ધરા સામગ્રી સર્વે, મિથ્યા માનો મન	શિવ,
કાયા, માયા સર્વે જૂઠું, પુત્ર દારા આ તન	શિવ
માંસ વસાદિ વિકારો વાળું, વામાંગીનું તન	શિવ
વારી વલોવે માખણુ ન મળે, શતવાર કરોને મથન	શિવ
પરમારથમાં પ્રીત ધરીને, ખરચો સઘળું ધન	શિવ
અંતકાળે કોઇ કામ ન આવે, પુત્ર દારા કે સ્વર્ગન	શિવ
અક્ષય સુખ મેળવવા ઇચ્છે, સંસાર સૂખ સ્વપન	શિવ
સત્ ચિત્ આનંદ તત્વ વિચારો, અન્ય ન કરશો મનન	શિવ

દયાળશાહ—આપનો બોધ અત્યુત્તમ છે મહારાજ. ખરેખર

વૃદ્ધાવસ્થા પૂર્ણ પણે પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ માણસ, તત્ત્વ સંબંધી વિચાર ન કરે તો તે પરિણામે ધણું હાનીકારક છે.

યોગી—ચંદ્રસિંસહ? તમારા જેવા સુપુત્રોનો ધર્મ છે કે પિતાની આજ્ઞાનુસાર વરતવું. માણસો પુત્ર ઈચ્છા કરેછે તે મોક્ષને માટેજ. તો હવે તમારે વૃદ્ધ પિતાનું મન ન દુઃખવતાં રાજ્યભાર માથે લેઇ તેમને નિવૃત્તિ માર્ગમાં પ્રવર્તેલા દેવા એ તમારું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

ચંદ્રસિંહ—(કચવાતે મને) આપ મહાત્માની આજ્ઞા શિરતાજ કરું છું મહારાજ ? પુન્ય પિતાશ્રીની પવિત્ર નેમમાં હવે હું હરકત કરનાર નથી.

રાણાજી—(યોગીરાજનાં વખાણુ કરેછે.)

ગઝલ— ઇંદ્રસલાનો

એઈ હે શહેબદા મેરા—એ રાગ.

ધન્ય આજનો સુદીન ધન્ય આ ધડી

ધન્ય ગુરૂ કૃપા આપ મુજપર કરી.

ઉપદેશ માની આપ, છોડું છું તમામ

રાજપાટ સોંપી હવે જાઉં ગયા ધામ.
 થાય સફલ જન્મ મારો આપના પ્રતાપ,
 શીવ જનપ નષ્ટ પાપ કાપ ત્રિવિધ તાપ.
 નિશદિન શિવ સ્મરણુ થકી અચળ કરું મન,
 બ્રાંતી સર્વ ભાગી કરું તત્વનું મનન.
 અભિમ વૃત્તિ નિર્મળી થયે થશે સુજ્ઞાન,
 જન્મ મરણુ તોજ દળે, હુલ્લે તનનું ભાન.

(એકલી ગય્યા થયા પછી યોગીરાજને ખાનખાનનો જાહેરાત
 કરી સર્વ મંડળ રાજધાનીમાં આવે છે.)

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ ચિતોડ દરબાર.

રાણાજી—દયાળશાહ ? સર્વ સામતો અને મહાજન સમ-
 સ્તને જલ્લદી ખેલાવો, કે આ મારો નિશ્ચય જણાવી તેમની રજા મેળવું.

દયાળશાહ—ગંભિરસિંગ ? મહારાજની આજ્ઞાનુસાર સ-
 ત્વર તમામને હાજર કરો.

(ત્યારપછી પરચુરણ વાતચિત થાયછે, એવામાં ગંભિરસિંગ
 તમામને તેડી હાજર થાયછે.)

રાણાજી—તમને સર્વને આજે અહીં ખેલાવવાનું કારણ જા-
 નવાને સૌ આતુર હશે, તો તેનો ખુલાસો કરી તમારી આતુરતાનું
 શાન્તવન કરું છું. સૌ એક ચિત્તથી સાંભળો ?

નગરશેઠ—રાજધિરાજ ? અમારા મનનો ઉદ્દેગ હવે શાન્તકરો.

રાણાજી—હું હવે પૂર્ણ જઈશ અવસ્થાએ પહોંચ્યો છું. તમારી બધાંની સંપૂર્ણ સહાયતાથી મેં આ સંસારનું યથેચ્છ સુખ માણ્યું છે. અગાઉના વખતમાં યુવરાજને રાજપાટ સોંપી, રાજ્યો પોતાનો જન્મ સંજ્ઞ કરવા જતા, અને અંતે રાજર્ષિ ગણાઈ સ્વર્ગ ગમન કરતા. માણસ માત્રને આ દુનિયામાં ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ, એ ચાર સાધન સાધવાનાં છે. તેમાંનાં પહેલાં ત્રણ સાધન યથા શક્તિ મેં સાધ્યાં છે, અને હવે છેલ્લું મોક્ષ સાધન ખાડી છે, તે પાર પાડવા માટે મેં સકળ રાજ્ય લગામ ચંદ્રસિંહને સોંપી ગયાજી જવાનો નિશ્ચય કરેલો છે. રાજ્યકુટુંબમાં કોઈ જાતનો કલેશ રાખ્યો નથી. લૂણસિંહ, દુલસિંહ વગેરેને જાગીરો સોંપી દીધી છે. રઘુદેવજીને પણ ફેલવાડાની જાગીર આપી છે. આ બધું ચંદ્રસિંહની સલાહથી કર્યું છે; હવે જે કરવાનું છે તે એજ કે—(મનમાં ચંદ્રસિંહજીની ટેક જોવા તથા મોકળસિંહનો પાકો બંદોબસ્ત કરવાનું પારી.)

ચંદ્રસિંહજી—ખાપુ ? ચીતોડની જાગીર યાવત્ચંદ્ર દિવાકરૈ મોકળસિંહ અને તેના વંશજોને આપવી. મને જે આજ્ઞા હોય તે લઈને હું રાજી રહીશ.

રાણાજી—તમેજી ખરા હકદાર છો. લેખ લખાવ્યો હતો તે પ્રક્ટ તમને ભય પમાડવા હતો, કે તમે હઠ છોડી રાઠોડી સાથે લગ્ન કરો.

ચંદ્રસિંહ—શિરછત્ર ? આપનો પવિત્ર વાત્સલ્ય પ્રેમ એવોજ હોવો જોઈએ, પણ મેં એકલિંગજીના સમ ખાધને મારો હક છોડેલો છે, માટે જો એ વચન હાલ ખોટું કરે તો તે વખતેજ હઠ કરવાની શી જરૂર હતી ? તો હવે કૃપા કરી મને મરજી મુજબ જાગીર સોંપો, એજ મારી નમ્ર માગણી છે.

રાણાજી—યુવરાજ ? તમે ગાદી માટે ખરા હકદાર અને ત-

દન લાયક છો; તો મોકળ જે બાળક છે અને બીન હકદાર છે, તેને રાજ આપવાથી આ દુનિયામાં હું કલંકિત થાઉં, અને ઇશ્વર પાસે જવાખ દેવો પડેજ. છોડ વખતે કછોડ થાય, પણ માવતર કમાવતર ન થાય, અને તેમાં પણ તમારા જેવા કુળ દીપક માટે એમ બને?

ચંદ્રસિંહ—પિતાજી ? હું કસમ ખાધને કહું છું કે મોકળ-સિંહને આપજ રાજ્યાભિષેક કરતા જાઓ, અને મને તેમનો પહેલો પટાવત થાવો.

રાણાજી—એમ નહીં બને. તમે જીંદગી પર્યંત આ રાજ્યની કુલ સત્તા હાથમાં રાખવા કબૂલ થાઓ તોજ હું તમારા સમ પાળીશ. શું તમારી આડગ ટેક ? ? ધન્ય પુત્ર ! ! ભલે મોકળના નામનું રાજ્ય ચાલે, પણ તે સ્વતંત્રપણે કાંઈ કરી શકે નહી, અને દરેક દસ્તાવેજમાં પ્રથમ તમારી સહી થાય, તે પછી મોકળની થાય. તમારી સહી વગરનો હરકોઈ લેખ રદ ગણાશે.

ચંદ્રસિંહ—ભલે આપની ઇચ્છા હશે તેમ વરતીશ, પણ મારી જાગીરનું ફરમાન કરો.

રાણાજી—પ્રિય કુળ દીપક ? એ બોલ ઉચરવાને મારી જીભ ઉપડતી નથી, માફ અંતઃકરણ તેમ કરવા મુદ્દલ રાજ થતું નથી, માટે તમે તમારી મેળેજ લાઇ લ્યો.

ચંદ્રસિંહ—પુજ્યશ્રી ? ત્યારે સહુબર, એ મારી જાગીર ગણાશે. આપની આજ્ઞા મુજબ હું મોકળની હજીરમાં રહી કામ કરીશ, પણ માણસ છે ? કોઈ વખત ન રૂચ્યું, તો હું ત્યાં જઈ રહીશ.

રાણાજી—એ વાત કદી સંભારવીજ નહીં. ચિતોડ છોડી તમારે જવુંજ નહીં. તમારી આજ્ઞા, મારાથી અધિક માન્ય કરવા અને તમારી સલાહ પ્રમાણેજ વર્તવા હું મોકળ તથા તેની મા વગેરે

ને કહીશ.

ચંદ્રસિંહ—દયાળશાહ ? મેં જોપિરાજને પૂછી નક્કી કરેલું છે તો મોકળસિંહને હમણાંજ વસ્ત્રાલંકાર સજ્જ કચેરીમાં આવવા કહાવો કે શુભ મુહુર્તમાં પટાભિષેક થાય.

(સમરસિંહ જઈ મોકળસિંહને ચંદ્રસિંહજીના દરબારમાંથી વા-
જતે ગાજતે તેડી આવેછે, ને 'પ્રાહ્મણો રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા કરેછે.
તે થઈ રહ્યા બાદ.)

ચંદ્રસિંહ—સર્વ સામનો, અને નગર જતો સાંભળો; (મોક-
સિંહને રાજ્યાસને બેસાડી નજરાણો કરી પ્રથમ પોતે નમીને) હું
પ્રથમ મહારાણા મોકળસિંહને નમ્યોછું. આજથી સર્વે જનોંએ રાણા
મોકળસિંહની આણુ માનવી. (મોટા ભાઈનું જોઈ રઘુદેવજી વગેરે
ભાઈઓ પણ નમ્યા, એટલે સામનો, શેઠીઆઓ વગેરે પણ નજ-
રાણો મૂકી નમ્યા, અને એકે અવાજે મોકળસિંહ મહારાજની દુ-
વાઈ ફેરવાવી.)

રાણાજી—(મહાજન વગેરેને) પાછલાં દસ વર્ષથી તમારા
ખરા મહારાણા તરીકે ચંદ્રસિંહજી કામ કરેછે, અને તેઓ જીંદગી
પર્યંત તમારા મહારાજ તરીકે રહેશેજ. મોકળ નામનો મહારાજ છે,
પણ કુલ સત્તા ચંદ્રસિંહને સોંપીછે. હવે તમારે કંઈ વિશેષ કહેવાનુંછે?

ઈસરીલાલ શેઠ—આપ શ્રીમાન મહારાજાએ ઉત્તમ રસ્તો
કાઢી આપી રાજ્ય અને પ્રજા બંનેને નિર્ભય કરેલાં છે. હવે અ-
મારે વિશેષ અરજ કંઈ છે નહીં.

રાણાજી—(ચંદ્રસિંહ પ્રતિ)—શિખરિણી છંદ.

અતી લાડે પાળી, સ્વજન મમબધુગણિ પ્રજા.
ઈઈ સૂખો રૂડાં, સમતર ગણ્યાં મેં સિંહઅજા;

થઈ અન્યાયી મેં, નવ કરિસ કોપે કદિ સમ્મ;
યથા ન્યાયે વર્તી, ફરકિ નભમાં ધર્મનિ ધ્વજ;
નથી વેરા લીધા, અતિ દુષ્ણિ કરી દીન જનને;
નથી કપટો આપ્યાં, કુર પશુ થઈ શત્રુ તનને;

શુરા શત્રુ થાક્યા, પ્રાણ મમળાહૂળણ થકી;
રહી શાન્તી વ્યાપી, અભય સહુ છે અઘપિ લગી;

લક્ષ્મણમારોટ—ખરેખર રાજધિરાજ ? આપના ધર્મરાજ-
માં કોઈ પણ પ્રકારની ખામી છેજ નહીં. યુવરાજ ચંદ્રસિંહ પણ
આપના ઉજ્જવળ યશમાં અધિક વૃદ્ધિ કરશે એવી અગતે સંપૂર્ણ આ-
શા છે.

ચંદ્રસિંહ

રાગ માઠ.

શિરછત્ર સૂએ જાઓરે, કરો જીવનો ઉદ્ધાર—ટેક

સૂર્ય ઉગે પશ્ચિમે કદિ, પૃથ્વી પ્રલે થાય;

સાગર માઝા મૂકશે પણ, ક્ષત્રી ટેક ન જાયરે—કરો જીવનો

બ્રાત માતની રક્ષા કરવા, કપટ વેઠું અંગ;

ક્ષત્રિ કુળમાં અંગાર થાઉં, પીતૃ વચન જો ભંગરે—કરો.

સીધાવો નિર્જ્ઞાન્ત પીતા, સર્વે જોખમ શીર;

દુઃખ પ્રકત વિયોગનું છે, હૈકે નવ રહે ધીરરે—કરો.

પત્રદારે દર્શ દર્શને, લેજો બાળક બાળ;

બાપા કુળને તારો સૂએ, કાઢી દુર જાંજળ રે—કરો.

રાણાજી—પ્યારા કુળ દીપક ? તમારી અદ્ભૂત ટેકથી હું ધ-

ણોજ પ્રસન્ન થયો છું, હૃથર તમને દીર્ઘાયુષ્મક્ષી પવિત્ર ભૂમિના અ-
ને નિમકહવાલ પ્રાણના સંરક્ષણ માટે સુમતિ પ્રેરી સદા સુખી રા-
ખે (મહાજન પ્રતિ)—પ્રભાતમાં શુભ મુહુર્ત છે તો સૌને હવે છેઢા

(૬૨) ચંદ્રસિંહ નાટક.—અંક ૩—પ્રવેશ ૪.

પ્રણામ છે. સાયંકાળ થવા આવી છે, અને ઘણી વારથી તમે બધા આવેલા છો. તો હવે સુખેથી ઘર તરફ જાઓ, અને મારી સાથે જેવી રીતે વર્ત્યા છો તેથી સારી રીતે મારા સુપુત્ર સાથે વરતી મારી ફરજ અદા કરવામાં કંઈ કસુર થઈ હોય તો ક્ષમા કરજો.

(પ્રભ વગેરે ગદગદીત કંઠે ઉત્તર આપી ઉદાસ ચહેરે નમન કરી ઘર તરફ જાય છે ને કચેરી જરખાસ્ત થાય છે.)

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ રાઠોડી રાણીના મહેલ.

સુંદર્યા, સુશિક્ષા, મોકળસિંહ, લાખાજી વગેરે.

સુંદર્યા—સુશિક્ષા? અત્યારે દરબાર તરફ કંઈ બીડ જેવું લાગે છે તેવું શું કારણ છે ?

(સુશિક્ષા ઝટ ખખર કાઢી આવીને)

સુશિક્ષા—ધિકાર છે મારા અવતારને !! દુઃખદાયક ખખરો આપવાને મને ઈશ્વરે શું કામ જનાવી ?

સુંદર્યા—એવું છે? રાણાજી તો ખુશી છે ? ચંદ્રસિંહજીને આવાસે મોકળ રગવા ગયો હતો, તે તો કંઈ પડ્યો આખડ્યો નથી ?—ખરી વાત ઝટ વિદિત કર.

સુશિક્ષા—સહુ ખુશીમાં છે, પરંતુ રાણાજીએ ગયાજી પધારવાનું કાલ પ્રભાતમાં સુકરર કર્યું છે, એ ખેદકારક ખીના છે.

સુંદર્યા—તે તો ત્રણ વર્ષથી એકપગા થઈ રહ્યા હતા. પણ બહું થાઓ ચંદ્રસિંહજીનું કે, તેમણે આજ દીન સુધી રોકી રા-

ખ્યા. મોકળસિંહના જન્મ પછી તુર્તજ પધારવાના હતા.

સુશિલા—પણ મોકળસિંહને, ચંદ્રસિંહજીના દરબારમાંથી સ-
મરસિંહ સુવસ્ત્રાલંકાર પહેરાવી, ઘોડાપર બેસાડી વાજતે ગાજતે ક-
મેરી તરફ લેઈ ગયા તેનું શું કારણ હશે ?

સુદરખા—કંઈ બનગીર સંજાંધી લેખ કરી આપવાનો હશે.

સુશિલા—આ, એશું બોલ્યા છે ? ચિતોડની ગાદી અસલ ઠ-
રાવ પ્રમાણે કાં મોકળસિંહને ન મળે ??

સુદરખા—રાણાજી પોતે, સામનો, અને પ્રજાજન વગેરે ચંદ્ર-
સિંહથી એટલા ખીલે છેકે, તે વાત કોઈ ક્યારી શકજ નહીં.

સુશિલા—હજી પણ તમે ચંદ્રસિંહજીને ઓળખતાં નથી ?
તે પોતેજ સંભારી આપી પોતાનું વચન શિરસે બેઠું થવા નહીં દે.

સુદરખા—મમે તે ચાઓ, પણ મારી હવે શી હાલત થશે ?
લગ્ન થયાં ત્યારથી દુઃખી હાલતમાં ધીરજ ધરી બેસી રહેલી છું ને
બિખ્યનો ખ્યાલ મનમાં લાવું છું. ઇશ્વરે આ એક પુત્ર રત્ન દીધું
તેથી જરા શાન્તી છે.

(એવામાં રાણાજી પ્રવેશ કરે છે. ને સુદરખા નમન કરી સુ-
ખાસનપર બેસવાનું કહી દૂર ઉદાસ ચહેરે ઉભાં રહે છે.)

રાણાજી—કેમ પ્રાણવલ્લભે ? આજે તારા મનોરથ પૂર્ણ થ-
યા છતાં દિલગીર જણાય છે ?

સુશિલા—શું મનોરથ સિધ્ધ થયા? આપ તો મારાં બાઈશ્રી-
ને શોક સાગરમાં સુકી ગયાજી પધારવાને તત્પર થયા છો ?

રાણાજી—મોકળને આજે રાજ્યાભિષેક કરાવી તેના નામની
દુવાઈ ફેરવી હવે કંઈ વાનની ખામી છે જે તારી બાઈ દિલગીર
થાય ?

સુંદરબા—પ્રાણનાથ ? હમણાંજ એમ કરવાની કંઈ જરૂર ન-
હોતી આથી વખતે ચંદ્રસિંહજી રીસાશે તો પછી મોકળ મોટો થતાં
સુધી આપની લાડકવાઈ પ્રગ્લને કોણ પાળશે ? અને પ્રખળ શત્રુ-
ઓને કોણ હઠાવશે ?

રાણાજી—(ગનેલી તમામ હકીકત નિવેદન કરીને) તું નિ-
ર્ભય છે. આ બધું ચંદ્રસિંહે પોતેજ રાજ ખુશીથી અને અતી આ-
ગ્રહની સાથે કરેલું છે. જેણે પોતાનો પાટ હક ખોઈ, આટલું કષ્ટ
સહન કર્યું છે તેજ સર્વદા તમારું રક્ષાણુ કરશે, એમાં જરા પણ શં-
કા રાખવા જેવું નથી. તેનો રાજ્ય હક ખોવરાવનાર મોકળસિંહ જ-
નમ્યો ત્યારે તેનો હર્ષ કેવો હતો ? તેપરથીજ તેની પવિત્ર ટેકનો
ખ્યાત્ત હમેશાં તારા મનમાં રાખજો કે તે સદા મોકળનું, તારું, અને
રાજ્યનું શુભ ચાહનારજ છે.

સુંદરબા—શું આ નસીબે દુઃખીઓ કીધો છે—એ રાગ

શોક સદનમાં સુકિને ખ્યારા,

જાવા ગયાજી થયા છે સવારા.—ટેક

આધાર મારો કોણ હવે અહીં,

વૈભવ લાગે મુજ મન ખારા.

શોક.

જંજળ સર્વે અળગી કરિને,

ભણે રહો રાજ્ય સ્થાનથી ન્યારા.

શોક.

મોકળ આજક છે હજી નાનો,

રાજ્ય નિયમ કાંઈ શિખવો સારા.

શોક.

ચંદ્રસિંહ છે પુર પવિત્ર,

તો પણ આખર તો ઓશિળાં.

શોક.

સ્વજન ને અન્ય જન વાત જીદી,

હોય બલે કદી સગજણુ હારા શોક.
કાળૂ નથી કાંઈ રાજ્યમાં મારો,
ખર્ચ ખુટણુના કરવા ઉધારા. શોક.
પુખ્ત વયે સૂત રાજ્ય આ કરશે,
ભવિષ્યના હવે શા નિરધારા શોક.
ધડિએ જનશે વર્ષ સગી મૂજ,
હોશ ઉડી જાય આજથી મારા. શોક.

રાણાજી—

લાવણી.

કુદરતના કરનાર ખત્રકના સ્વામી—ઓ રાગ
સુણ પ્રાણુ પ્યારી મુજ વાત ધીરજ ધરી મનમાં,
દુર કરી શોક ધર ધ્યાન મૂજ વચનમાં;
આ સગું સહોદર સવં ત્રિયોગી થાશે,
જે જનમ્યું તે તો જરૂર વિશ્વથી જાશે. ૧
તેં લીધો સઘજો લહાવ પુરણુ સુખ પામી,
કુળ દીપક પકટયો હવે કહેશી ખામી ?
ધન ધાન્ય પુત્ર પરિવાર વયો વૃદ્ધ થાતાં;
છોડીને પૂર્વે સર્વ ક્ષત્રિવન જતા. ૨
છે વીર ધીર મુજ પુત્ર નીતિમાં પૂરા,
નહીં જાંડ તેહની કોઈ રણાંગણુ શૂરા;
માને આજ્ઞા તે તૂજ, મોકળને પાળે,
દઈ માન તેહને સદા, રાજ્ય સંભાળે. ૩
નહીં નહીં બાપાકુળ માંહી, કલંકિત પાકે,
કોઈ માત પિતાનું વચન કદી ન ઉશ્મયે;
શુર ચંદ્રસિંહ વીરશ્રેષ્ઠ રાજ્ય પાળક છે,

સદગુણનો છે ભંડાર કષ્ટ ટાળક છે.

૪

મેં સર્વ વાતની પક્ષી ગોડવણ કીધી,

તું ચંદ્રસિંહની સાથ ચાલજે સીધી;

ચાકર નોકર સંભાળ રાખજે સારી,

દે રત્ન ખૂશ થઈ હવે કહું તૈયારી.

૫

સુંદરબા—પૂજ્ય પ્રાણેશ્વર ? રત્ન દેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી, પણ લાચાર છું કે આપનો સુદૃઢ ઠરાવ થયો છે. તો હવે ખુશીથી રત્ન દઈ આપના પરમ પવિત્ર શુભ કાર્યમાં ખસેલ ન પહોંચાડતાં હોંપ વધારી પુણ્યરાશીમાં સહભાગિની થવાને ઉચિત ધારણું—દીન દાસીની પત્ર દ્વારાએ ખખર લઈ કુશળ સમાચાર કહાવવા કૃપા કરશે. (એટલું બોલી સજળ નેત્રે દૂર બેસેછે.)

રાણાજી—આગલા વખતની શરી ક્ષત્રાણિઓ જેવી રીતે પોતાના પતિને રણાંગણમાં જવાને ઉસ્કેરતી હતી અને તેની સાથે એક પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થતાં મોક્ષ સાધના માટે પણ હર્ષિત વદને પ્રીય પ્રાણનાથને રત્ન દેતી હતી, તેવી રીતે તારી શુભ નેમ બેઠું હું ધણો ખુશ થાઉં છું, હે પ્રીયે ? બીજાં રત્નવાડાંની અંધાધુંધી કે નીચ ખટપટની પેઠે આ પવિત્ર રાજ્યમાં બનવાનો તું સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન લાવતી. મારી શીખામણ કદી ભૂલતી નહીં. સ્ત્રી જાતને પરમેશ્વરેજ પરતંત્ર બનાવી છે. નાનપણમાં માઆપની, પણ્યા પછી પતીની, અને પતી સ્વર્ગગમન પછી પુત્રાની આજ્ઞામાં રહેવાતું ધર્મ શાસ્ત્રો પ્રમાણે છે. જો એ પ્રમાણે અનુકરણ કરશે તો કદી દુઃખી નહીં થાય. રાજ્ય માતાનો મદ મનમાં ધરી સ્વતંત્રપણે મહાલવાનો કદી પણ ખ્યાલ લાવતોજ નહીં. જન્મ પર્યંત ચંદ્રસિંહનું દીલ દુખવતી નહીં. હુઆ લોકો વખતે ભ્રમિત મન કરે પણ તેથી પોતા-

તો લાંબા વખતનો દર્શનિક અનુભવી પુરાવો કદી પણ ગિથ્યા કરવો નહીં. જરા રિસાળ પ્રકૃતિ છે એ વાત ખરી, પણ તે વાળગી-માંજ આ બે વિશ્વાસુ દાસી તેજાં અને રૂપાં તારી પાસેજ સદા રાખજો, તેમ મારા હજુરી નારણસિંહ, રત્નસિંહ વગેરેને મોકળની તહેનાતમાં આપું છું એ બધાની બરાબર બરદાસ રાખજો.

(એવામાં મોકળસિંહ ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠી-રાણાજીને વળગી પડેછે.)

મોકળસિંહ— લલીત છંદ.

મુજ અનાથને મૂકી ક્યાં જશો, દુષ્પદ ખ્યાલ આ ક્યાં ઉરે વસ્યો!
નવ રહી શકું એકલો ઘડી, મન વિષે મહા વેદના અડી.
પરમ પ્રેમથી લાડ કા કરે, અરજ માહારી ધ્યાન કા ધરે ?
કરિ કૃપા મને સાથ લ્યો તમે, મનતણી સહ વેદના શમે.

રાણાજી—(મોકળને શાન્ત પાડે છે)

ગરબી.

મારીરે સાથે બોલોને નંદલાલ —એ રાગ.

રહે છાનો રૂદન તજ પ્યારા, ઉપાયો સખ્યા સૂખ દેનારા. રહે.
રમે તું તો ચંદ્ર ધરે પ્રીતે, પાળે તે લાડ અદકાં રૂડી રીતે. રહે.
સોંપ્યો બાર તેહ શિરે બારી, ચલાવિ રાખ્ય રક્ષા કરે તારી. રહે.
દઈ સુખ કષ્ટ સહ રહેશે, જીંદગી બર તુજ પાસે રહેશે. રહે.

(એમ બધાંને શાન્ત પાડી પાછલી રાત્રે ૨૦ માણસો સાથે ગયાજી તરફ ગમન કરે છે.)

(પડદો પડે છે.)

અંક ૩ જો સમાપ્ત.

અંક ૪ થાનાં પાત્રો.

રણમલસિંહ—મંડોરના રાઠોડરાવ.

બુધિધન—તેમના દિવાન.

જેઘસિંહ—રણમલસિંહના પાટવી કુંવર. (જેઘપુર વસાવનાર)

ચાંપરાજ—જેઘસિંહનો નાનો ભાઈ.

વિક્રમસિંહ—જેઘસિંહનો મિત્ર. જેસલમેરનો ભાટીરજપૂત.

સુંદરબા—મેવાડના લાખારાણાની રાઠોડી રાણી.

સુશિલા }
તેજાં. } સુંદરબાની દારી.
રૂપાં. }

ચંદ્રસિંહ—લાખારાણાના પાટવી કુંવર.

મોકળસિંહ—લાખાજીની રાઠોડી રાણીનો પુત્ર.

દયાળશાહ—મેવાડનો દીવાન.

રત્નશાહ, }
રામચંદ્રશુક્લ, } સ્ત્રીતોડના ગૃહસ્થ.
લક્ષ્મણપારોડ, }

રત્નસિંહ—સ્ત્રીતોડ સેનાપતિ.

સમરસિંહ }
ગંભીરસિંહ } ચંદ્રસિંહના ખામ સોબતી.
સજનસિંહ }

કૃષ્ણાકુંવર—ચંદ્રસિંહની સ્ત્રી.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ મંડોર દરબાર.

રણુમલસિંહ—કેમ જોધસિંહ ? તમે આપણું રાજ્ય વધારવાને અનેક પ્રયત્નો કરો છો, તેમાં કંઈ શાર્થક થયું ?

યુદ્ધિધન—મહારાજ ? જ્યાં સુધી મારી વાત ગ્રહણ કરી અદલ ન્યાયથી ચાલવામાં નહીં આવે, ત્યાં સુધી કાંઈજ વળનાર નથી.

જોધસિંહ—આપુ ? આ યુદ્ધિધન મારા કામમાં હમેશાં વિઠ્ઠ નાખે છે, અને જ્યાં હોય ત્યાં પોતાની યુદ્ધિ ચલાવ્યા કરે છે. નહીં તો હું ક્યારનોજે મારા કામમાં પ્રતેહ પામ્યો હોત.

રણુમલ—તે આપણા ખરા ખેરખાહ છે, તેમની સાત પેઢીથી તેઓ દિવાનગીરી ભોગવતા આવ્યા છે, વળી દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા છે, એટલે તમારા કરતાં તે વિશેષ સમજે એમાં નવાઈ નથી.

જોધસિંહ— ગીતિ.

જૂના નોકર રાજ્યે, થઈ સત્તાધિશ્વ સ્વછંદથી ચાલે,

ચેતીને નવ કાઢો, પાછળથી તે સુખી સમા સાલે.

આપુ ? આપ ઉજળું એટલું દૂધ દેખો છો, એજ હાનીકારક છે. મારો વિચાર તો જેસલમીરના બાટી વીર વિક્રમસિંહ જે મારા પરમ ખવિત્ર મિત્ર છે, તેમને દિવાનગીરી આપવાનો છે.

રણુમલસિંહ—હજી તમે જીવાન છો. નોકર રાખવા તે પો-

તાની રૈયતનાજ રાખવા જોઈએ. તેમની સમૃદ્ધિ વધે તે આપણા રાજ્યની દોલત વધ્યા બરોબર છે. તેમનો પૈસો આપણા કામમાં કોઈ દિવસ આવે, વળી તેમનો નિવાસ આપણા રાજ્યમાં હોવાથી તે-ઓ આપણાથી ખીએ, એટલુંજ નહીં પણ તેને સ્વદેશાભિમાન હોય અને કોઈ દિવસે તેના ખુરા કૃત્ય માટે ૩૫૩ બોલાવીએ તો તુર્ત શરમીદો બને, પણ પરદેશી હોય તો લાગ આવ્યે તે તમારું કામ ધુળ મેળવી પગારનેજ પ્યારો ગણી પોતાના વર્તનમાં જઈ બેસે, તો તેને તમે વિશેષ શું કરી શકો ? વળી જેનો પેટી ઉતાર રોટલો આપણામાં રહેલો હોય તે બનતા સુધી નિમકહરામી કરેજ નહીં.

જોધસિંહ—આપુ ? પરદેશીજ હોય તે સારા કે ડરાવ્યા ડરે તો ખરા. જુના માતેજા નાના મોટા સર્વને પિછાને તેથી તેની શરમ તોડી કોઈ ખરી ખીના આપણને જણાવે નહીં. દિવાનજીની સાહેબી તો તપાસો ? રાજદરગારથી અધિક વૈભવ તે કાળાં ઘોળાં કર્યા વગર ભોગવાય. ? પરગણામાં જઈ તપાસ કરો ત્યારે માલગ પડે કેની ?

રણુમલસિંહ— પદ.

૩ડા લાગોછો રાજેશ્વર મંદિર આવતારે—એ રાગ.

બુધ્ધી ધનને માથે જોડું, આળ નાખમાંરે, કટુ કળ આખમાંરે ટેક.

રાજ કાજમાં એ છે પૂરો, નીતિ ન્યાયમાં નહીં અધૂરો.

વળિ રણુમાંહી શૂરો, છુંડું ભાખમાંરે બુદ્ધી

બાળ વૃધ્ધને એહ પિછાને, હુકમ તેહનો સૌકો માને.

કરતો વૃદ્ધિ ખખને, દગો ઝાંખમાંરે બુદ્ધિ

જોધસિંહ—આપુ ? આપને તેના વિષે ઘણી લાગણી છે, તો બલે હવે તેનેજ રાખો. હું અહીંથી દૂર જઈને રહીશ એટલે આપ ને તે ખુશીમાં રહેજો.

બુદ્ધિધન—(રણુમલસિંહપ્રતિ) રાગગોડી.

નાથ કેસે જગદો જાંધ છોડાયો—એ રાગ.

કરો કલેશ નાહક અનદાતા, શાને દિલ દુઃખી થાતા. કરોં ટેક.
લઈ લ્યો સૂખે મૂળ રાજનામું આ, આગે ધરૂં આપ ત્રાતા,
જોધસિંહજી લાભ ભલે લ્યો, જાનિ હરમાં રળીયાતા. કરોં
નહીં મનમાં ગમગીન જરા હું, આપ કૃપા સૂખ શાતા,
ઉઠાતું ફરમાન સૂખેથી હું, રાખે ટેક વિધાતા. કરોં
(એટલું ગાયા બાદ.)

કૃપાજી અનદાતા ? મારી નમ્ર માગણી એ છે કે આપ, આ
દીન સેવકને હરકોઈ કામ પ્રસંગે ફરમાન કરી પોતાના નોકર માફકજ
ગણી લેશો; અને વિશેષ વિનંતિ એ કે, જોધસિંહની રાજનીતિ પ્ર-
માણે ચાલતાં રાજ્યને કદાચ ભયમાં લાવી મુકશો, માટે સાવધ રહી
પાકો વિચાર કરી તેમના મતને ટેકો આપશો. (એમ કહી રવાના થાય છે.)

જોધસિંહ—(મનમાં)—હીક બારોબાર સાલ નીકળી ગયું છે.
પિતાજી બોળા છે તેથી હવે હીક મજા પડશે. (જાહેર) પિતાજી ?
બુદ્ધિધનની જગાએ વિક્રમસિંહને નીમાશે તો દીવાન અને સેનાપતિ-
નું જાને કામ તે ચલાવે તેવા છે. તેમના વિષે આપ વાકિફગાર હો-
વાથી હવે વિશેષ કહેતો નથી.

ચાંપરાજ—ભલે બાપુ, મોટા ભાઈને ધાર્યું કરવા થો. પછી
જોધએ તો ખરા કે કાનો દોષ કાઢે છે. ?

રણુમલ—ભલે ત્યારે. સૌને ગમતું હોય તો પાધડી જંધાવો.
(જોધસિંહ પાધડી જંધાવે છે.)

(એવામાં મેવાડ પુરોહિત પ્રવેશ કરીને રણુમલસિંહની ગાદી
આગળ કાગળ મુકેછે.)

જોધસિંહ—કેમ મહારાજ ? સૌ ખુશી તો છે ?

પુરોહિત—(ગળગળો થઈ) હાજી. કામળમાં સર્વ દર્શાવ્યું છે.

રણુમલ—વિક્રમસિંહ વાંચો જોઈએ ? તેમાં શું લખ્યું છે?

વિક્રમસિંહ—બાપુ ? જરા સ્નાનજેવું છે. (એમ કહી સર્વ કચેરી ખરખાસ્ત કરે છે ને રાજ્ય મંડળ, રાણા લાખાજી દેવ થયા તેમનું શોકાતુર ચહેરે સ્નાન કરવા જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રણુમલસિંહની ખાનગી બેઠક.

રણુમલ—રાણાજી ગયાજી પધાર્યા પછીએ તેમને શાંતિએ બેસવા વારો આવ્યો નહીં.

ચાંપરાજ—પૂજ્ય શિર છત્ર ? એ શુદ્ધ ક્ષત્રિય વીરનું એવી રીતેજ મૃત્યુ ગોચ્ય હતું.

વિક્રમસિંહ—અલગત, ક્ષત્રી થઈને જે સુખે પથારીમાં સ્વર્ગ ગમન કરે તે તો કાયર ગણાય !

જોધસિંહ—તેઓ ત્યાં શાંતિનું સુખ લેવા પધાર્યા હતા, પણ મને લાગે છે કે વખતે ચંદ્રસિંહનો પ્રપંચ તો ન હોય કે, રાણાજી પધારે તો પછી નિષ્કંટક રાજ્ય ચલાવાય ?

ચાંપરાજ—આંખમાં કમળો હોય તે આખા જગતને પીળું દેખે. તમે પ્રપંચી વીર છો, પણ ચંદ્રસિંહ જેવો બળવાન, નીતિમાન, અને પિતૃભક્ત વીર આવી બૂરી ઉમેદ રાખે, એવું બોલવામાં તમે પરાધ ખોટી નીંદા કરી પાપી બનો છો.

રણુમલસિંહ—ધન્ય છે રાણાજીને ? કે જ્યુજ સાથીઓ વડે

જેણે તૈમુર જેવા બલિષ્ઠને ગયાજીના પવિત્ર ધાગમાંથી હાંકી કાઢ્યો!

વિક્રમસિંહ—કંપ વાયુથી શરીર ધૂળતું હતું, તોપણ શું ? ઓછું પરાક્રમ કર્યું છે ? બધા ધા છાતી ડિપરજ આવ્યા હતા, અ. ન વ્યવહાર એટલે વહન થયેલું લોહી પાછું મેળવી શંકાય તેમ હતું નહીં, નહીં તો હજુ પણ જીવત, ખરેખર રાજધિરાજ ? આપના જન્માતૃએ તો સાને પેઢી તારી—હવે બની ગયેલો વાતનો મિથ્યા શોચ કરી મન દુખાવવાનું કઈ કારણ નથી.

રણુમલસિંહ—જ્યારથી વૃદ્ધીર સાથે મારી વહાલી કન્યાને વિવાહિત કરી હતી ત્યારથીજ આ વાત મારા મનમાં રમી રહેલી હતી, તે બિચારીએ આ સંસારમાં શું મુખ માણ્યું ?

ચાંપરાજ—તે પણ આ મોટા ભાઈનાં સુકૃત્ય છે ! જ્યારે રાજાજી ગયાજી પધારવાનો દોષ તેઓ ચંદ્રસિંહને માથે મૂકે છે, ત્યારે શ્રીફળ લઈ જનાર પુરોહિતને જરાખર સૂચના ન આપી રાખાજી આગળ શ્રીફળ મૂકાવ્યું અને પોતાની ખુરી મતલબ સાધવા સાથે નને દુઃખ દરિયામાં નખાવી તેનો પૂરેપૂરો દોષ જ્ઞેધસિંહને કેમ લાગુ ન પડે ?

જ્ઞેધસિંહ—ભાઈ જરા જે બાળુએ તપાસીને બોલો તો સાચું શું ? પુરોહિતને હું સમજાવવા ગયો હતો કે તું આમ કરજે ! પ્રારબ્ધની ખુબી જાણ્યા વગર આવું મિથ્યા શું હાંક્યા જાઓ છો ? ધરણ મરે અને જીવાન જીવે, એવું કોઈ લખી આપે છે ?

ચાંપરાજ—બહુધા મારું કહેવું સત્ય છે. વૃદ્ધાવસ્થા એ મોત નજીકની નિશાની છે.

જ્ઞેધસિંહ—પરમેશ્વર જે કરે તે સારાને માટે જ્યારે મારા કૃત્યનો તમે માનનો લાભ પામશો ત્યારેજ વખાણ કરશો.

રણુમલ—ભાઈ તમે તરંગી અને મહત્વા કાંક્ષી છો. હજુ સુધી કાંઈ પરાક્રમ તો જોવામાં આવ્યું નથી, ને વિચાર તો આસમાન મેળવવાના થાય છે !!

જોધસિંહ—આપુ ? ધિરજનાં ફળ ગીઠાં થાય ત્યારે જો જો.

ચાંપરાજ—શું ? રાણાજીના સૈન્યની મદદ માગી આવ્યુઆજુનાં રાજ્ય જીતવા ધારે છો ?

જોધસિંહ—અરે ના ભાઈ ! તમે જોમાં સમજો જોગ નથી જો વાત ન્યારી છે !

વિદૂષક—(જોધસિંહને પ્રવેશ કરી) ચાંપરાજ ભાઈ કેમ તમે સમજતા નથી ? જો તો મોટાર મદતું સત્યાનાશ વાળવાની ઘટના કયાં કરે છો સંભારજો ખુદાની આગાહી !!

ચાંપરાજ—ભાઈ જરા કહેો તો ખરા ? કે જોતકું શું મહદ્ પરાક્રમ કરવા ધાર્યું છે.

રણુમલસિંહ—ચાંપરાજ તું પંચાત મેત્ર ? જોમને હવાઈ કિલ્લા પાંધવા દે !

જોધસિંહ—તમારે જધાને જાણવાની ઈચ્છા છે તો દયો જણાવું છું કે, હું આવા નાના રાજ્યના માંડણિક રાજા તરીકે રહેવાને જનમ્યો નથી, પણ મને વિધાતાએ મહારાજાધિરાજ થવાને બનાવ્યો છે.

ચાંપરાજ—ત્યારે તો બાધ અમારાં પણ દારિદ્ર જવાનાં ?

જોધસિંહ—હા તમે મારું કહેવું કબૂલ રાખી તેમાં તનમ નથી મદદ કરશો તો રૌને લાભ છે. આપણું રાજ્ય નાતું, ને જમીન પણ સારી નથી, તો જોશી શું ? સંતોષ માની બેસી રહેવું. જુઓ આપણા શાસ્ત્રમાં શું કહે છે!

અસંતુષ્ટા દ્વિજા નેષ્ટા, સંતુષ્ટાચ મહીપતિ,
સલજ્ઞા ગણિકા નારી, નિર્લજ્ઞા ચકુલાંગના ॥

એમાં સમજ્યા ? અસંતોષી બ્રાહ્મણ, સંતોષી રાજા, લાજવાળી ગણીકા સ્ત્રી, અને લાજવગરની કુલિન સ્ત્રી એ ચારે ધણાં ખરાબ છે.

ચાંપરાજ—તો તમે કયું રાજ્ય લેવા ચાહો છો ? તે જણાવો તો ખરા ? અમે બધા તો તમારે આધીનજ છીએ.

જોધસિંહ—મેવાડનું.

ચાંપરાજ—શું ? ચંદ્રસિંહના જીવતાં ?

વિક્રમસિંહ—ચાંપરાજ ? તમે રાજ્ય ખટપટમાં હજી સમજતા નથી, તમારાને બુદ્ધિધન જેવા ભક્ત હોય તો રાજનો વધારો તો બાબુપર રહે, પણ હોય તેમાંથીએ ઘટાડો થાય. ચંદ્રસિંહ તો ક્યાંય બાબુપર રહેશે ? ને જોધસિંહ વીર મેવાડાધિપતિ બનશે.

ચાંપરાજ—વાહ ? શું ચંદ્રસિંહની કદર થાય છે ? પોતાના સગા જાણી તેણે તમારી ખંડણી માફ કરી તમને ઉપકૃત કર્યા. પોતાનો ખરો રાજ્ય હક ગુમાવી, એક પટાવત બની જેણે તમારા બાંહેધરને રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો, અને પોતે તેનું પ્રાણસગાન સંરક્ષણ કરે છે, તેનો બદલો તો તમે બંને હવાઇ કિલ્લા બાંધનારને આપો છો !!

જોધસિંહ—રાજનીતિની ખુબી જોર છે બાઈ : 'માં અપકાર, ઉપકાર કાંઈ આડે આવતા નથી.

ચાંપરાજ—પણ ચંદ્રસિંહે તો મોકળસિંહની સંભાળ માટે જીંદગી પર્યંત ચિતોડમાંજ રહેવાનું નક્કી કર્યું છે તે ક્યાં જવાના ?

વિક્રમસિંહ—સોગાન બોગાન તો સહુ ઠેકાણે રહેશે, ને પોતે ક્યાંએ પોંખારા ગણશે.

ચાંપરાજ—વાર. રઘુદેવજી અને બીજા મેવાડી વીર કંઈ ચંદ્રસિંહથી ઉતરે તેવા નથી.

વિક્રમસિંહ—એ બધાનો આસ્તે આસ્તે સૌ ઘાટ થઈ રહેશે. શું જોધસિંહ એમ કાયા છે ? જે એકદમ ઉઘળી પગ ભાગશે ?

ચાંપરાજ—તમારી અક્ષત્તપર દ્વિદાણું ! ! એનો બધું ઠીક છે પણ તમારો બાણેજ મોટો થશે ત્યારે તેને રાજ સોંપ્યા વગર શોઈ-લાજ છે ? ચંદ્રસિંહવતી કારભારી બની વળતે દ્રવ્ય મેળવી શકશે, પણ રાજ્ય શી રીતે મળશે ? એન દીકરીનું નર્કમાં નાંખનાર દ્રવ્ય લેવું જોધએ કે ઉઘડું આપવું જોધએ.

જોધસિંહ—હજી તારામનમાં કંઈ કંઈ ગડબાંગ થયા કરે છે, તો લે સંભાળ ? બધો પડદો આજે તારા આગળ ખોલી દઉં છું. જો-જે પણ—કોઈ ત્રીજો જાણુ જાણે નહીં? એમાં તારો પણ સ્વાર્થ છેજ.

રાણાજી ગુજરી ગયા, એ બીજાને ગમે તેમ લાગ્યું હોય, પણ મારે મન તો મોટું સાક્ષ ગયું છે. તેઓ ગયાજીમાં પડ્યા પડ્યા પણ જીવતા હોત તો, આપણે ચિતોડનો દરવાજો જોવા પામત નહીં. ચંદ્રસિંહ શૂરો, નીતિમાન, ઉદાર છતાં બોળો અને ઝતુની છે, એટલે તેને તો એક વેણની સાથે દૂર કઢાશે. રઘુદેવજી પણ બોળો છે તેથી તેનો પણ બીજી કોઈ રીતે નિકાલ આણીશું. મોઢળ અને મુંદરળા જો વચમાં કંઈ પંચાત કરશે તો તેમને સમજાવવાં સહેલ છે. હવે કહેભાઈ? આપણે મેવાડનું રાજ્ય નિઃશંકપણે ચલાવવાને કંઈ વાંધા છે?

ચાંપરાજ—ધન્ય છે તમારી બુદ્ધિને !! બુદ્ધિધન બિચારો આ-મજ કંટાળીને ગયો. તમારી આવી રાજનીતિમાં આગ ઉઠો, કે જે-માં એન બાણેજનું કાસળ કાઢવા સુધીમાં પણ પંચાતા નથી. શું જગત્પિતા તમારો જવાળ નહીં માગે ? તેની જરા પણ બીક નથી!

જોધસિંહ—તને રાજનીતિનું બાનજ ક્યાં છે ? તેં થોડી ધણી શુષ્ક અને ખાચલા બનાવે તેવી વિદૂરનીતિ વાંચી છે, પણ વૃદ્ધ ચાણાક્યની નીતિનું તો તું નામે જાણતો નથી.

ચાંપરાજ—તમે તો પેલા અટક ખટપટીઆ વૃદ્ધચાણાક્યના પરમ ભક્ત જાણાઓછોને શું ?

જોધસિંહ—હા બાઈ ? ખરી રાજનીતિ એ છે. વ્યવહારિક નીતિ પણ એમાં ઉત્તમ છે. જો સાંભળ ? રાજનીતિમાં તો આગળ ચાલે !

ગીતિ.

મંત્રી નૃપને મારે, નૃપ મંત્રીનો કરેછે સંહાર;

પુત્ર પિતા સંહારે, માત પુત્રને હણે તજી પ્યાર.

ચાંપરાજ—અરે ? ખરી રાજનીતિમાં તે આગ હોય ! શું મહાત્મા રામચંદ્રની ધર્મ રાજ્યનીતિ અને વિક્રમ, ભોજ આદિકની નીતિ આવી હતી ? વૃદ્ધચાણાક્ય તો શત્રુ સાથે પ્રપંચ કરવાનું વખતે ફરમાવેછે, પણ આપણા ઉપર પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખનાર માટે તેમ કરવા કદી કહેતા નથીજ. તે એમ કહે છેકે—

ક્રુતે પ્રતિ સમં કુર્યાત્, હિંસને પ્રતિ હિંસનમ્;

તત્ર દોષો ભવેન્નાસ્તિ, દુષ્ટે દુષ્ટં સમાચરેત્.

એમાં પ્રકત દુષ્ટની સાથે દુષ્ટ થવાનું ફરમાવ્યું, અને તે પણ સારા માણસો તો સદા ધિક્કારેજ.

જોધસિંહ—બાઈ ? તું હજું જેમ જેમ વધારે ધડાતો જઈશ, તેમ તેમ બધી ખૂબર પડશે.

ચાંપરાજ—તમારી નીતિ તો ચાંચાકથી પણ અટકે તેવી છેને

શું ? ચાવીકે કહ્યું છે કે “ જેમ ડાંગરનાં ફેતરાં કાઢીનાળી ચોખા ખાતા. મતલબ કે દુઃખકારક પદાર્થનો નાશ કરીને પણ સુખ મેળવવું, એમાં કંઈ ગેરવાજબી નથી ” તેમ તમે કરવા ધારો છો કે શું ?

જોધસિંહ—રાજનીતિ અને વ્યવહારિક નીતિ બુદ્ધી છે. સંખ્યાયુધ માણસો સાથે સંજોગ ધરાવી બધાને ખુશ રાખવા, અને પ્રગળ શત્રુઓને જેર કરવામાં જે તમારા જેવા ભક્તરાજ બનીએ તો વહેલા પાયમાલ થઈએ. અમારી વાત કંઈ રાજનીતિ બહારની નથી, કહેતો શાસ્ત્રમાંથી સેંકડો દાખલા કાઢી બતાવું.

ચાંપરાજ— શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્ત.

નીતિ રાજ્યતણી તમારી સુચતાં, હે બ્રાત કંપે તવ;
બંધૂ, મિત્ર, ચારી, તણીજ નિનિઓ, બુદ્ધી કહેછે મનૂ.

ચાણાક્યે વિદુરે કહી વળિ કહે, વિદ્વાન શાણા કવી;
વાંચી કે નવ સાંભળી કદિજ મેં, આ તૂજ નીતી નવી.

જોધસિંહ—શું શાસ્ત્રજ થઈ પડ્યા છે !! ખરો વખત આવશે ત્યારે જૂની કે નવી નીતિ ખચર પડશે. મહા મથન કરી મેં વાડવું રાજ્ય મેળવીશું ત્યારે તો લાભ લેવા બધાએ દોડશે ! આજ કાંઈને ગળે વાત ઉતરતી નથી ને ભાઈ ખટપટીઓ માલમ પડે છે.

ચાંપરાજ—(રણમલસિંહને)—કેમ જાણુ મુનિવૃત્ત ધારણુ કર્યું છે ? ભાઈની નીતિ સાંભળી કે ? આજે બેન ભાણેજનો વારો, તો કાલે અમારો પણ ઘાટ ધડાવાનો વારો આવે. જે આવી નીતિ સર્વ વ્યાપક હોત તો, દુનિયાનો રેંટ ક્યારનોએ છીમ બીમ થઈ પ્રજા સ્થિતિને પહોંચ્યો હોત.

રણમલ—ભાઈ ? હવે હું તો તરીપાર ઉતર્યો છું. તમારે શાને તેમ કડાકૂટ કરો.

ચાંપરાજ—ભાઈની નીતિ તો આવો બોધ આપેછે કે, પ્રથમ આપને તથા પછી ખરાબકદાર બેધસિંહનો ઘાટ ઘડાવી મારે મંડોરના આધિપતિ બનવું ! ! અરે ! આદુનિઆમાં કોઈનોજ ભરોસો રાખી શકાય નહીં રાખને ખાતા પીવા વગેરેના સ્વાભાવિક ધર્મ બાળવ્યા પિતા આલેજ નહીં, અને તે દરેક વ્યવહારમાં ઉપર પ્રમાણે અધમ નીતિથી અનિશ્વાસુ બની પોતાની છાંદગીમાં શું સુખ માણે ?

રણુભટ્ટ—બાઈ ? ખટપટનું મોં કાળું. જે રાજ્યમાં ખટપટ રૂપી સંઘો લાગેતો હોય, તેમાં રાજ્યમંડળ તથા પ્રજા બને ધણી દુઃખદાયક હાલતમાં આવી પડેછે.

ચાંપરાજ—ખરેખર બાપુ ? એજ હાનીકારક સડાના પ્રવેશને લીધે; એક સાધારણ ગ્રહસ્થ કરતાં, એક મહાનરાજાધિરાજ પોતાની છાંદગી વિશે સદા ચિંતાતુર બની પોતાના વૈભવનો જરાપણુ સ્વાદ લઈ શકતો નથી. જ્યારે સાધારણ ગ્રહસ્થ સપૂણુ વિશ્વાસે વરતી સગાં સંહીઓનો પ્રતેજ લઢાવ બેધકક પણુ લઈ શકેછે, અને દરેક વ્યવહારિક કામ સારી રીતે પાર પાડી શકેછે; ત્યારે એક ખટપટીઆ રાજ્યનો રાજાધિરાજ, પોતાની પ્રીય માતાના હાથનું અમૃત બોજન, પ્રાણપ્રીયાના હાથનો પાનની પટ્ટી, કે પુજ્ય પિતાશ્રીએ આપેલો ઉમદા પોશાક ગ્રહણ કરતાં અનેક તર્ક ચિતર્ક કર્યા કરેછે; એટલુંજ નહીં પણુ સાધારણ બેસવા ઉઘામાં, હરવા દરવામાં, કે ખાણીનો ખ્યાલો લેવામાં ધણે શક્તિ બનેછે. ખરાબથી બેતાં રાજ્ય વૈભવનો કંઈ પાર હોતો નથી, ને તે પરમસુખી જાણાયછે, પણુ પારીક બુદ્ધિશી સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રથી તપાસ કરતાં, તે અતી દુઃખી ભાલમ પડશે. હજારો ધિક્કાર છે, એ સુખનું સત્યાનાશ વાળનારી ખ-

ટપટી રાજનીતિને ! !

જોધસિંહ—તમારું પાંડિત્ય હવે બાળપરજા મૂકાની ? ખરા મામલામાં સપડાયા હો ત્યારે બધી પવિત્રતાની બગર પડે.

આપરાજ—હવે હું આડો જવાથી શું ફળ કાઢવાનો છું ? તમારી નીતિથી તો મને અતિશય ભય લાગ્યો છે. હું તમારું સ્વ-રૂપ વિકાળ સિંહની માફક હવે બેઠક છું. હવે તો એજ ઉત્તમ છે કે તમારી આજ્ઞાનું સાર આણવું. હું જાન્યોજ આપ શિરછત્રરૂપ જ્યેષ્ઠ બધુની સેવા કરવાને બધાએજો છું; તોપણ મારી અદ્યપમતિ પ્રમાણે વાજબીની રાહ મારે જે બોલ કહે ॥ પડ્યાં છે તે ક્ષમા કરવે જોઈ. તેમાં આટલું તો નિઃસંશય માનવે કે—

યો ધ્રુવાળી પરિસ્રજ્ય, અધ્રુવં પરિમેવતે;

ધ્રુવાળી તસ્ય નશ્યન્તુ, અધ્રુવ નષ્ટમેવચ.

“ જે નિશ્ચળ વસ્તુને છોડી અનિશ્ચિત લેવા જાયછે, તેની નિશ્ચળ વસ્તુ પણ નાશ પામેછે, અને અનિશ્ચિત તો નાશ પામેથી છે. જ” —તેની ખેડે અનીતિને રક્ષે જે પરાયું બધાવી પડવા ધમ્મંછે તેનું પ્રથમનું હોય તે પણ નાશ પામેછે, તો હે મુરખી ભ્રાત ! જે-ન બાણેજનું કાસળ કાઢી મિથ્યા કલંક તોડેરી બાપદાદાની ઉજ્જવળ કીર્તિને જાંબ લાગે તેવું કરો નહીં. તમે નિંદા રીતે કાર્ય સાધી બલે રાજધિરાજ બનશો, તોપણ ખરા ક્ષત્રી બચ્યા તમને કદી પણ માન દેશે નહીં, અને જગત પિતાની હજુરમાં યુરાં કૃત્યની સજા થશે તેતો જૂદી. માફ કરવે વધતું આશું.

વિક્રમસિંહ—તમે બેઠા બેઠા બોલો કરીને ! જોધસિંહ એમ છેક હલકે છેડે બળ તેવા નથી.

(એમ કહી રાણાજીની ઉત્તર ક્રિયાપર માણસો મોકલવાનો ઠરાવ કરી ખાનગી મંડળ જમવા ઉઠેછે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—સુંદરખાનો મેહલ

સુશિલા—આ રાણાજીને દેવ થયાં બાર માસ થવા આવ્યા તોપણ તમે શોક તજતાં નથી એ સારું નથી.

તેજાં—ફિકરમાં ને ફિકરમાં બાનું શરીર અરધું એ ક્યાં રહ્યું છે.

સુંદરખા—શા સુખ ઉપર બેન સારું લાગે ? રાણાજી, ગયાજી પધાર્યા ત્યારની દેયા હોળી બળેછે. તેમાં વળી હવે તો તેટલું સુખ પણ નાશ પામ્યું. બલે વૃદ્ધ પણ મારું સર્વ સૌભાગ્ય હતું. હવે મારું જીવનું મિથ્યા છે. શું રાણાજીનો પ્રેમ ! ખરેખર, સતીઓ પોતાના પ્રાણપ્રિય સાથે જ્વલંત આગમાં એકદમ કુદી પડે છે તે આવા શુદ્ધપ્રેમની લાગણીને લીધેજ.

સુશિલા—હા બા. એ તો આપણા મોકળસિંહનાં નસીબ કે. રાણાજી અહીં દેવ ન થયા, નહીં તો આપને સત્ ચક્રા વમર રહેત નહીં. આ વિરભૂમિમાં એની નવાઈ નથી.

તેજાં—પણ મોકળસિંહ નિરાધાર થઈ જત, અને આપણી શી વલે થાત, તે હું કહી શકતી નથી. મોકળસિંહ હજી બાળક છે, તે મોટા થઈ રાજ્યાસને બિરાજે ત્યાં સુધી તો બાના શરીરનો ધણોજ ખપ છે. ઈશ્વર એમને દીર્ઘાયુ આપે.

સુંદરખા—પરમેશ્વરે જે સુખ દુઃખ આપ્યું તે અલગત સહેલું બોધ્યું, પણ સ્ત્રી જાતના કોમળ કલેજમાંથી આવા સખ્ત ધા એકદમ વિસ્મૃત થતા નથી.

રૂપાં—બા. એ બધી વાત ખરી, પણ હવે મોકળાસિંહના હિતકાર્યમાં લક્ષ દઇ, અમારી ખિન્નતા ઓછી કરો તો સાહે. આપણું દુઃખ જોઇ અમારા હૃદયમાં કેવો શોકાગ્નિ સળગે છે, તે અમારું મન જાણે છે, કેમકે “ગાયને સૂખ તો ગર્ભને સૂખ”

સુંદરબા—રાગ—દક્ષિણીરાહની લાવણી—

સૂખ સૌભાગ્ય નાશ, કેમ રહેવાયરે;

વસતા દૂર, જાણી હજુર, ધરતીપૂર, ધિરજ હર;

હવે નહીં જવાયરે—સૂખ સૌભાગ્ય—૧

પ્રાણુનાથ વીણુ, કોણુ સહાયરે;

દિલકપાટ, બંધમાટ, ધરં ઉચાટ, વૈભવદાટ;

ધિરજ નવ ધરાય રે—સૂખ સૌભાગ્ય—૨.

સુશિલા— રાગ ઉપરનો.—

ધરોને બાઇ ધીર, હૃદય આપરે

મોકળખાળ, કરો સંભાળ, દિન દયાળ, રાખે ભાળ.

તજો મન સંતાપ રે—ધરોને બાઈ—૧

હાવ લીધ પૂણું, બાઇ આપરે.

નહીં કચાશ, હવે શી આશ, મોહપાશ, નાખો કાંસ.

ખન્યાં છો રાજ માતરે—ધરોને બાઈ—૨

સુંદરબા—પ્રિય તેજાં, સુશિલા ?—ફક્ત ચંદ્રસિંહજીના પ્રયત્ન આધાર વડે ગાઈ જીવન ટકી રહેલું છે. તેઓ મને સગી માતાથી અધિક ગણી માન આપે છે, ને કોઇ વાતની ઓછપ લાગવા દેતા નથી, તેથી જરા ગાઈ મન શાન્ત થાય છે. ચંદ્રવીર સરખા આ પ્રત્યેકર થોડાજ પાડ્યા હશે ને પાકશે.

મુશિલા—ગાઇ સાહેબ ? મંડોરથી જ્ઞેધસિંહ, રાણાજીની વ-
રસી ઉપર શોક મૂકાવવાને આવવાના હતા તે કેમ હજી પધાર્યા ન-
હો ? જો સાથે માજી સાહેબ પધારે તો આપના મનનું દુઃખ કંઈક
ઓછું થાય.

સુંદરબા—માજીએ આ પુત્રીને લાથે કરીને ફૂવામાં હડસેલી
દીધી છે, તે તેઓ સારી પેઠે જાણે છે, એટલે મોં દેખાડતાં હવે
શરમાતાં હતાં, બાઈ કોઈ કામમાં હશે, પણ થોડી મુદતમાં આવવા
જોઈએ.

તેજાં—(બારણેથી આવીને) બા. આપના મોટા બાઈ તથા
પિતાશ્રી જાને આપને મળવા પધારે છે.

(જાને જણુ આવે છે.)

રણુમલસિંહ—(પોતાની દીકરીને શોકાગ્રસ્ત જોઈ આંખમાં
આંસુ લાવી.) જોન શરીરમાં તો કાંઈ રહ્યું નથી. પરમેશ્વર તને સ-
હાય કરો, હોય, ઈશ્વર જે કરે તે સહેવું જોઈએ. મોકળસિંહને દી-
ધાયુ આપી તે સદા સુખજ આપશે.

સુંદરબા—(મનમાં, પરમેશ્વર ક્યાં દુઃખ દેવા આવ્યા હતા.
તમે પોતેજ આપ્યું છે?) હોય બાપુ. સુખ દુઃખ આશ્યું જાય છે.
દુઃખ સહે માણસ અને જૂખ સહે ઢોર. આપની કૃપા વડે સૌ સારું થશે.

જ્ઞેધસિંહ—જોન હમણાં તો જરા દુઃખ સહન કરવું પડશે,
પણ મોકળ મોટો થયે તેનો બદલો વળી જશે.

સુંદરબા—હા બાઈ ? આથી હવે ક્યું દુઃખ વિશેષ પડવાનું છે.

રણુમલ—જોન, ખીજું દુઃખે હોય. રાણાજીની તો ખામીજને?
સ્વતંત્રતા મટીને પરતંત્રતા વેકવી પડે છે.

સુંદરબા—ના બાપુ; ખીજું કંઈ દુઃખ નથી.

જોધસિંહ—પરાધિનતામાં દુઃખજ હોય. “પરાધિન સ્વ-
પ્ને સુખ નાહીં.”

સુદરખા—હું સ્વતંત્રજ છું. પરતંત્ર નથી.

જોધસિંહ—ખા તો નામ નહીં મૂકે. અમે તો પોતિકા ગ-
ણુધએ. અમારા આગળ કંઈ છુપાવતું એ હીક નહીં.

સુદરખા—અન્ય દુઃખ કાંઈજ નથી. હોય તો તમને જણા-
વ્યા વગર રહું?

રણુમલ—એન ? જાણ્યા દુઃખનો ઇલાજ થાય, માટે કંઈ હો-
ય તો કહેજો. બીજા બધાની લાગણી અને અમારી લાગણીમાં ફેરજ.

વિદૂષક—હા રાજધિરાજ ? આપની લાગણીનો પ્રકાશ તો આ-
ગળ જણાશે. હવે વધુ શું કામ તસ્દી લ્યોછો ? ધીમે ધીમે મંત્ર
સાધના કરોને?

રૂપાં—(પ્રવેશ કરીને) બાપુ તથા જોધસિંહને જમવા માટે
ચંદ્રસિંહજી તેડાવેછે. (સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—મેવાડનો દરખાસ.

(મહારાણા મોકળસિંહની જથ બોલી ખાલી ગાદીને નમન કરી
સૌ સૌને સ્થાને બેસેછે.)

ચંદ્રસિંહ—પ્રધાનજી ? મંડોરગઢથી રાવ રણુમલ અને જો-
ધસિંહ આવેલા છે, તેની તમને ખબર તો હશે ?

દયાળશાહ—હાજી. તેઓ હમણાં ક્યાં છે?

ચંદ્રસિંહ—મારા મહેલમાં તેઓએ જરા વિરામ લીધો છે.

(બડેજાઓ મહેરબાન સંસ્કાર, દોલતબદે નજર રખો. વગેરે સાંઝા શબ્દોથી છડીદાર નેકી પોકારેછે ને રણુમલ તથા જોધસિંહ પ્રવેશ કરેછે. પછી બધા હળીમળી પોતપોતાના સ્થાનકે બેસેછે.)

ચંદ્રસિંહ — દયાળશાહ ? જોધસિંહજી ખરેખરા રાજનીતિનુ પુરુષ છે.

દયાળશાહ — હાજી. મેં પણ સાંભળ્યું છે. તેમના દિવાન બુદ્ધિધન સાથે તેમને ઘણીવાર અથડા અથડી થાય છે.

વિદૂષક — એમની રાજનીતિની ખુબી તો હજી ધીમે ધીમે આપને જણાશે મહારાજ !!

જોધસિંહ — આ વિચિત્ર વેશધારી રંગલાને આપે ક્યાંથી પકડી આણ્યો છે ? એ તો વિવાહમાં વરસી કરે તેવો જણાશે. !!

વિદૂષક — હા. જોધસિંહજી. આપ સુરતો જ્યારે વરસીમાં વિવાહ કરી જશે ત્યારેજ ખરું રાજનીતિનુપણું જણાયછે ! !

ચંદ્રસિંહ — (જોધસિંહને) એ તો મસ્કરો છે. કામકાજથી જરા કંટાળ્યા હોયએ છીએ ત્યારે એ ઠીક મમત આપેછે. એના બોલવા સામું આપને કંઈ જોવાનું નથી.

દયાળશાહ — બુદ્ધિધનનાં વખાણુ તો રાજસ્થાનમાં સારાં સંભળાય છે.

જોધસિંહ — અરે એ તો માયાકુટીઓ છે. તેની એ ખરાબ ટેવને લીધે હાલ રબદેવી પડી છે, ને આ વિક્રમસિંહ, દિવાન તથા સેનાપતિનો હોદ્દો ચલાવે છે.

ચંદ્રસિંહ — (સેનાપતિને મળકમાં) કેમ રત્નસિંહ ? તમને દિવાનજીનું કામ સોંપીએ, ને પગાર વધારીએ તો બને કામ લેશો ?

રત્નસિંહ — આપ રાખધિરાજની કૃપા કીજ દિવાનગીરી અ-

ને લાખોં રૂપિયા છે. કદરદાનની નોકરી તેજ નોકરી; એકદરની પા-
સે ભારે પગારે રહેવું પણ સલામતી મરેલું નથી.

દયાળશાહ—આપણા તમામ અધિકારીઓ પોતાનાજ કામ-
માં કુશળ રહેવા રાજ છે. જે ત્રણ કામ ભેગાં સોંપી, બધાંજ પગા-
ડવાં, અને પોતાનો લોભ પુરો કરવો, એ ઉત્તમ રાજનીતિજ્ઞને જેમ
આપનારું નથી. મંડોરમાં વખતે એમ કરે તો ચાલે, પણ આપણા
વિશાળ રાજ્યમાં તેમ કરવું કદી નભે નહીં,

ચંદ્રસિંહ—આજે શું કામ કરવાનાં છે ?

દયાળસિંહ—(૧) અમરપુરના ગરાસની વહેંચણી, ધર્મચંદ-
શેઠનો દીવાની કેસ, અને નનુમલનો ફ્રાજદારી કેસ. એ મુખ્ય છે.
બીજાં પરચુરણ છે.

ચંદ્રસિંહ—અમરપુરવાળા આપણા ભાયાત છે, ભાગ ઘણા
થઈ ગયા છે, માટે જો વહેંચણી કરી શું તો સર્વે એક સાધારણ
ખેડૂત જેવા બની જશે, ને પંદર ઘોડાથી લશ્કરમાં હાજર નહીં થઈ
શકે, તેથી તે ગામ મોટા ભાગદારના ભાગમાંજ રહેવા દઈ, બાકી-
નાને થોડી થોડી જમીન આપો, નહીં તો આપણા દરબારમાં યોગ્ય
નોકરી આપો. (૨) ધર્મચંદ શેઠને કહેવું કે તમારૂં લેણું વાજબી છે,
પણ જો બધું એક સાથે તમને અપાવીએ તો નારણદાસ શેઠ પાચ-
માલ થઈ જાય. માટે તેઓ ધીમે ધીમે ભરી દેશે એ બાબત ના-
રણદાસને અનુકુળ આવતાં કંધાં ઠરાવી આપજો. (૩) નનુમલનો
કેસ ફ્રાજદારી છે, ને તેમાં તેઓ શિક્ષાપાત્ર ઠરે તેમ છે, તોપણ તે-
ઓ રાજ્યના જીના ખેરખાહ છે ને આપણને ઘણીવાર અણીને વ-
ખતે મદદ દીધેલી છે, વળી સંભાવિત ગૃહસ્થ છે; કોઈ વખત યુનો
કર્યો નથી, તો ખાનગીમાં બોલાવી ફરીથી આવું અશ્રિત આચર-

જુ નહીં કરવાની સમજીત દેજો.

દયાળશાહ—રત્નસિંહે શિકારમાં રાણાજીનો જીવ બચાવ્યો હતો, તેને માટે ધનાગ આપવા આપે મને ફરમાવ્યું હતું, પણ હ-જુ સુધી કંઈ થયું નથી.

ચંદ્રસિંહ—સદલ, અને મજેર, એ બેગામ ચાવતુસ દિવા કરી આપો, પણ તેની સાથે એટલી સરત કરજો કે તેઓ ૨૦) મોડાથી રાણાજીની નોકરી બનવે.

(એવામાં ગસુંદા ગામના ગનાશિયા પ્રવેશ કરીને, “ મહારાણા ચંદ્રસિંહની જય થાઓ ” એમ બોલેછે.)

ચંદ્રસિંહ—

ગીતિ.

મોકળસિંહ રાણા છે, ફરી દુવાઈ તેહ તમે બાણો;

વારવાર નહીં ભૂલો, ચંદ્ર પટાવત સદા હરે આણો.

જોધસિંહ—આપ ઘણા વખતથી કામકાજ કરોછો, વળી રા-ણા રૂપ છો, અને તેઓ ગામડીઆ છે, એટલે તેમનો વાંક નથી.

ચંદ્રસિંહ—હા, એવાત ખરી, પણ રાણાજી તરીકેનું તમામ માન, મોકળસિંહનેજ મળવું જોઈએ. (એટલું બોલી ગરાશીઆને પૂછેછે કે, કંઈ ચરજ છે ?)

વિજયસિંહ—(બધાની વતી કહેછે.) નાજી. આપના રામ-રાજ્યમાં કંઈ હરકત હોયજ ક્યાંથી ? કે અગારે ચરજ કરવી પડે. આપે જમીન સંબંધી અને લશ્કર સંબંધી જે નવા કાયદા બનાવ્યા છે, તેથી સર્વ પ્રજા, બાયાત, અને ગરાશીઆ રાજી રાજી થઈ ગયાછે.

ચંદ્રસિંહ—આ રાજ્ય કારભારને રામરાજ્ય તે કેમ કહી શકાય ?

લક્ષ્મણ ખારોટ— ઈંદ્રવજ્યા.

સ્પર્ધા કરે ઈંદ્ર યશસ્વિ તારી, પ્રબલજો રક્ષણ મર્મ બારી;

વિજ્ઞાની ન્યાયી રણુ ધૈર્ય ધાતા, બલે ક્યો ભૂપ તને વિધાતા.

રત્નસિંહ—(સેનાપતિ) દુશ્મનો તો નામથીજ ત્રાસ પામી ગયા છે, આપણા સ્વરવીર યોદ્ધાઓ લડાઈ ચાહે છે, પણ કોની સાથે લડવું?

દયાળશાહ—દિલ્લીપતિનો દમ નથી તો ખીજના શા ભાર?

લક્ષ્મણ ખારોટ—આપે રાજ્યભાર માથે લીધો છે ત્યારથીજ સર્વ પ્રજા ખુશી થઈ ગઈ છે, અને કહેવા લાગી છે કે તેઓ પણ હવે રાણાજી જેટલાજ હક આપશે. રૈયનતે મન એક પત્નિવ્રત, પિતા વચન માટે રાજ્ય તજવું, અને એકજ તીર, એ બધું આપનામાં છેજ.

દયાળશાહ—મહારાજા? નવાણુ બંધાવવાનું કામ હવે બંધ રાખીએ તો ઠીક. ધણા ખરા ગામોમાં થઈ ગયાં છે.

અંદ્રસિંહ—એકવાર તપાસ કરવો, ને જો કામ પૂર્ણ થયું હોય તો પ્રજા સુખનાં ખીજાં કામ શરૂ કરો. જેનો પૈસો લઈ ખજાનો તર કરાશે, તેને સુખ આપી યથાસ્થિત રક્ષણ કરો, નહીં તો જગત્ પિતાને ત્યાં જવાળ દેવો પડશે. હમણાં ખજાનો ભરપૂર છે ને લડાઈ છે નહીં, માટેજ કર એાછો કરી નવેસરથી જમાવંદી કરાવી છે.

દયાળશાહ—આજ્ઞાનુસાર વરતીશ મહારાજા.

અંદ્રસિંહ—સેનાપતિ ? તમારે કાંઈ કહેવાનું છે?

સેનાપતિ—આપની અનુપમ રાજનીતિમાં શું ખામી હોય મણુ લશ્કર હવે લાંબા વખતથી નવર પડી રહેવાથી લડાઈ માગે છે.

અંદ્રસિંહજી—વિના કારણે લડાઈ ઉઠાવી, ગરીબોને રંજાડવા, એ રાજનીતિથી ઉલટું છે. લડાઈ કરવામાં કદિ આપણે પ્રતેહ પામીએ તોપણ શું ? આપણને થોડું ધણું પણ નુકસાન ખમવું ન પડે ? એટલી મુદત રૈયત હેરાન ન થાય ? માટે સમાધાનીમાંજ રા-

જા પ્રમત્તું હિત સમાચોલું છે.

સેનાપતિ—પણ લશ્કર ઉન્મત્ત બની નવરં બેસી રહે, એ મને હીક લાગતું નથી.

ચંદ્રસિંહ—હમણાંના નવા કાયદા પ્રમાણે પગારદાર લશ્કર-કત ચાર હજાર રહેશે. અને તે પણ પાંચ પાંચ વરશે બદલાશે. એટલે તમે ધારોછો તે અડચણ દૂર થશે. ખીજી બાયાતી લશ્કર તો જરૂર પ્રસંગેજ કામ લાગવાનું છે.

દયાળશાહ—પરચુરણ કામ સાંભળો મહારાજ.

(ચંદ્રસિંહ બધાના મોઢેથી ફડચા કરી, સંધ્યાસમય થવાથી કચેરી બરખાસ્ત કરેછે અને સૌ રજા લેછે.)

(પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ સુંદરબાનો મહેલ.

સુંદરબા—પિતાજી ? આપે તો ફરી દર્શને ન દીધાં ? (રણુમલને જોધસિંહ બંને, ચંદ્રસિંહની માર્મિક ખાદણી કરેછે)

જોધસિંહ—બેન. રાણાજીની મરજી સાચવવી જોઈએ.

સુંદરબા—રાણાજી નાનું બાળક છે, તેની મરજી શું સાચવવી છે ?

રણુમલ—બેન. ખરા રાણાની હજુરમાં રહ્યા હતા, કે જેમને રાજી કરવાથી કાંઈ ફળ થાય.

સુંદરબા—અરં. રાણાજીની કુલ સત્તા ભોગવવાની ચંદ્રસિંહનેજ સત્તા છે. પણ તેમની ખુશામત કરવાની જરૂર નથી.

જોધસિંહ—બા. ખુદ રાણાજી અને રાજમાતા તેમની ખુશા-

મત કરે, તો અમે ખંડિયા રાજા શા હિશાબમાં ! અમારી ખંડણી એમણે ઓછી કરી.

સુંદરબા—ક્યારે ખંડણી બાંધ કરી ?

રણુમલ—જુઓ ખૂબી ? બાને કંઈ ખબરે છે !

જોધસિંહ—બાને શી ખબર પડે ? કોણુ તેમનો ભાવ પૂ-
છેછે? ભલે એક ખૂણે પડી રોટલા ખાય !

રણુમલ—ભાઈ મોકળ પણ જાણે, તેમની મરજીનેજ આધિ-
ન હોય તેમ, તે કહે તો જમે, નહાય, સૂએ, અને બીજું કામ કરે.

સુશિલ—એ તો અહીં રહેતાજ નથી. રાણાજી છતાં પણ ત્યાં-
જ રહેતા, ને મોટા પણ ત્યાંજ થયા.

સુંદરબા—ચંદ્રસિંહજી અને તેમનાં રાણીજી બહુ પ્રેમ રાખે-
છે. તેથી તેઓ બંનેની સાથે બહુ હળી ગયેલ છે. મારી પાસે તેમ-
ને ગમતું નથી. એટલે હું તેને અહીં ઝાઝું બોલાવતીજ નથી.

રણુમલ—ચંદ્રસિંહજીનો વૈભવ અને ઠાઠમાઠ મૂકી, અહીં આ-
વવાનું કાને મન થાય ? પોતાની શોકને જોઈને બોળી બેનને કેવું-
હેત ઉપજેછે ?

જોધસિંહ—પારકે પૈસે મઝા માણુવી કાને ન ગમે? એમ-
નો મહેલ જુઓ, ને આ રાણાજીનો મહેલ જુઓ ?

સુંદરબા—ભાઈ એમ નથી. તમારા જેવા સંભાવિત અહ-
રથો આવે, તો તેમને ત્યાં મળવા જાય, વળી તે હાલ રાણાજીને
દેકાણે છે તો તે પ્રમાણેનો ઠાઠ રાખવોજ જોઈએ.

રણુમલ—ખરી વાત બેન ! મોટાં માણુસ તેમને ઘેરજ મ-
ળવા જાય ! કારણ કે ત્યાં તેમનું દળદર ફેડાય, અહીં આવે તો શું
વળે તેમ છે ? રાજમાતા, અને રાણાજી તો પોતાને બાંધી આપેલી

રકમમાં ચુનરાન ચત્રાવી વૈભવ ભોગવવો હોય તો ભોગવે, અને-
પોતે લાખો રૂપિયા મરણ મુજબ ઉડાવે !!

સુશિલા—આપુ ? જેની પાસે સત્તા છે, તેમની પાસે બધા
બચતો તો ?.

જોધસિંહ—ગામ લોકો પંથુ કોઈ અહીં આવતા જણાતા નથી.

સુંદરબા—ભાઈ ? પુરુષતું અહીં શું કામ છે ? કોઈ વખત
બૈરાં આવે છે. ચંદ્રસિંહજી પોતે અહીં આવતાં શરમાય છે, રઘુદે-
વજી આવતા તેમને પણ મના કરેલી છે. ને તે બધું સારા માટેજ
છે. સ્ત્રીઓએ એમજ રહેવું જોઈએ. નહીંતો રાજકિય મામલામાં ક-
લંક આવતાં વાર ન લાગે.

વિક્રમસિંહ—આપુ ? ચંદ્રસિંહજીની રાજકુશળતા ઘણી વખા-
ણવા લાયક છે.

રણમલ—તે પાણી પહેલાં પાળ બાંધે છે. એનાં ફળ આગ-
ળ જણાશે.

સુંદરબા—એમની રાજનીતિ એવી સારી છે કે, તમામ રૈયત
તેમને વશ છે. શત્રુઓ ધુજે છે, અને તેના નામથી સર્વ કોઈ દ્વિ-
દા થાય છે.

જોધસિંહ—પ્રીતિ અને બચ, બંને સાથે રાખી શકે છે. ખ-
રે તેમના સામે કોઈ ઉચ્ચ માથું કરી શકે તેવું નથીજ.

રણમલ—આજેજ સેનાપતિને બે ગામ, પૂરોહિતને બે હમ્મ-
ર રૂપિયા કન્યાદાન માટે, અને શેઠ શાહુકારોને પોશાક મોકલ્યા.

સુંદરબા—પોતાની રૈયત એ, પોતાનાં બાળબચ્ચાં જેવી છે,
અને તેમાં પણ મેવાડની રૈયતની નિમકહલાલી જુદીજ છે, તો બે-
સાકે એમ જુજ કરવીજ જોઈએ.

રણુમલ—પણુ જા, તમે તેમાં કાંઈ જાણો છો ?

સુંદરબા—ચંદ્રસિંહજી જેવા નીતિનિપુણ અને બુદ્ધિમાનને મારી સલાહ લેવાની શી જરૂર ? શું તેમના કરતાં મારામાં વિશેષ અકબલ છે ? કદાપિ તેઓ મને સાફ લગાડવાને પૂછે તો, તમામની મારે હાજી પાડવી પડે, તેના કરતાં તેઓ પોતાની મેજેજ કરેછે એ સાફ છે.

રણુમલ—જેન આમ ક્યાં સુધી ચલાવશે ?

સુંદરબા—રાણાજીનો સાફ હુકમ છે કે, મોકળ મોટો થાય તો-પણુ રાજ્યકારભારની કુલ સત્તા ચંદ્રસિંહનાજ હાથમાં રહે.

જોધસિંહ—રાણાપદ ધારણ કર્યા સિવાય, રાણા તરીકેની સર્વ સત્તા તેજ ભોગવશે, તો પછી રાણાપદમાં શું બાકી રહ્યું ?

રણુમલ—વખત આવે. રાણાપદ પણ ધરાવશે. તું જેઠા જેઠા જોયા કરતે !

સુંદરબા—એ કેવા લોક પ્રિય અને નિમકહલાલ છે? તે મારી અને મોકળની કૈટલી ખાતર જરદાસ કરેછે ? તેજ મોકળને ઉછે રેછે, વિનાસ્વાર્યે રાજ્ય ચલાવેછે, ને મને કાંઈ જાતની હરકત પડવા દેતા નથી, છતાં તમે તેમનાપર વહેમ લાવો છો તેનું કારણ સમજાતું નથી.

જોધસિંહ—જેન માફ કરજો. અમારા પેટમાં જળ માટે અમારે કહેવું પડે, નહિતો અમારે શું લેવા દેવા છે, તમારે સહુ આહુ આવશે, માટે મરજી હોય તો કહું.

રણુમલ—આપણે આપણી ફરજ જરાજર જાળવવી જોઈએ, પછી માને ન માને તો એમનાં નસીબ.

વિદૂષક—(પ્રવેશ કરી) તમારા જેવા પેટમાં સવા હાથની કા-

તી રાખી ઉમદા શીખામણુ દેનાર પીઝ કાણુ મળે!!

સુંદરબા—(ગભરાઈને) પિતાજી? એવું તે શું છે?

જેઠસિંહ—જેન ? તમે સ્ત્રી જાત છો. તમારૂં આગળ વાત કરતાં ધણી ધાસ્તી ખાઈએછીએ, કે રખેને પીઝ કોઈ આગળ આપણી ખાનગી વાત બોળાં બની કહી દો. જે વાત છે તે તમારા લાભનીજ છે. અમારે તો એણુંજ રાજ કરવું છે? તમારે સુખે સુખ ને દુઃખે દુઃખ.

સુરિલા—ભાઈ? જે હોય તે બેલાશક કહી દો. ખાના હિતની વાત છે તેમાં શું કામ ખંચાઓછો ?

રણુમલ—જેઠસિંહે તમામ વાતની ખરી ખાતમી મેળવી તપાસ કરીછે તે તમારા આગળ વિદિત કરેછે. જેને હજી રાજકિય કારસ્તાન જ્યાં નથી, તેથી શું ખચર પડે ? બલે જેઠસિંહ ? જેનને બધું નિવેદન કરો.

જેઠસિંહ— દીંડી—

સુણો જેન મૂળ વાત હિતકારી,
રાજ કાજ સર્વ ઉરે જોયું ધારી;
ચંદ્રસિંહતણું જોર ધણું ભારી,
સર્વ કાર્યમાં તને ખરે વિસારી.

૧

વરતી સ્વચ્છંદે નિજ હુકમ તે ચલાવે,
ધારે મન વિષે કે રાજ્ય હાથ આવે;
મરજી મુજબ તને અન્ન વસ્ત્ર આપે,
તું રાજ્યભાત ઉરે તે પ્રતાપે.

૨

કશો, હુકમ નહીં જેન જોને તારો,
જેઠ સર્વ ઠાઠ જીવ બળે મારો;

મોકળરાય છતાં સૂખ નવું નિહાળ્યું;

ચાલે નાવ તારું ચંદ્રસિંહ પાંખું.

૩

મોટપણે મોકળ રાજ નહીં સોંપે,

તેને જોઇ તું તો મન થકીજ કાંપે;

કહી કાણુ હુકમ તેહનો બિચાપે,

સઘ ચેતી હવે હ્યો ઉપાય ચોપે.

૪

હીલ થતાં રાજ્ય ગયું જાણુ તારું,

અગમ ચેતી ખ્યાલ જોઇ ખંરી ધારું;

જરા તેજ ખની રાજ્ય હીત તારું,

દુઃખતણો પછી નહીં રહેજ આંકો.

૫

સુંદરબા—(આખરે સ્ત્રી જાત એથી જરા ભરમાઇને, ભાષ-
તું કહેવું ખરું હશે એમ ધારી) બાઈ ? તમે આ બધું શા ઉ-
પરથી કહોછો ? શી તપાસ ચલાવી ?

જોધસિંહ—અમે ચાર દિવસથી તમારી પાસે નહોતા આ-
વ્યા તેનું કારણ એજ હતું. અમે આ તપાસ પાકે પાગે કરીછે.
અમને એની તમામ રીતભાત જરા શકવાળી લાગી, તેથી વિક્રમ-
સિંહને એની જગ્યાએ ચોકસાઈ કરવાને સોંપ્યું હતું.

સુંદરબા—પછી.

વિક્રમસિંહ—(જોધસિંહના સંકેત પ્રમાણે જવાબ દેછે) બા.
આગામના એક બે આગરદાર સરદાર, કેટલાક, અમલદાર, અને સં-
ભાવિત ગૃહસ્થોને હું ખાનગી રીતે મળ્યો, અને વાતચિતપરથી તે-
મના વિચાર જાણી લીધા, તો અમારા વિચારને મળતોજ અભિપ્રા-
ય તેમનો જણાયો. તેઓએ પોતાનાં નામ ઠાગ આપવાના મને ક-
સમ દીધાછે, તેથી તે કહેવાને લાચાર છું, પણ એન આટલાપર-

ધી બધું સમજીને લેજો.

સુંદરબા—(વિશેષ ભરમાઈને)—રાગ સોરઠ ગોડી—

વાત મારી પાયાદારી રે,

ચંદ્રસિંહ છે સત્તા ધારી—ટેક.

છતે રાજ્યાજી સત્તા તેણે,

ચોગરદમ વિસ્તારી રે.

ચંદ્ર ૧

પ્રળય પરાક્રમી એ છે ખૂરો,

કહેવા કંઈ હામ મારી રે.

ચંદ્ર ૨

નેકી ટેકી પૂર્ણ પ્રતાપી,

રાજ્યનીતિ ઘણી સારી રે.

ચંદ્ર ૩

રીસાઈને કદી રાજ્ય એ છોડે.

દેશમાં થાય મારા મારી રે

ચંદ્ર ૪

હિમત મારી એથી ન ચાલે,

મોકળ કાણુ આધારી રે.

ચં ૦ ૬

સલાહ મારી કંઈ નવ લેતો,

ઉલટી કરે તકેદારી રે.

ચં ૦ ૭

જોર ધણું છે એહનું બાઈ,

સઘળા કરે તફારી રે.

ચં ૦ ૮

ઉપાય હોય તો કહે તું બાઈ,

પુત્ર પીતા જીજ્ઞા ધારી રે

ચં ૦ ૯

નેધસિંહ—

રાગ ગીતિ—

ફિકર પ્રના કર બેની, રાજ્યતંત્રની રૂડી રીત બાણું;

છતે બાઈ અમ જોવા, ફાકટ શાને શુભાવવું નાણું.

૧

મોકળ રક્ષા કરીને, તાલિમ દઉં શુભ રાજ કાળ કામે;

રજા તુજ લઈ જાઉં, લગામ સોંપ્યા પછી નીજ ધામે. ૨

એમાં બાર નયી કાંઈ, પ્રયજન પરાક્રમ જાણે તું મારું;

ઉભય રાજ્યનું સાથે, હુકમ હોય તો કરું કારભારું. ૩

નેકી ટેકી પૂરો, વચન જાણુ નહીં સહન કરે દિલમાં;

હામ ધરી ધધરાવો, હીન વાત આ રાખે નહીં દિલમાં. ૪

સુંદરબા—ત્યારે તો કંઈ ફિકર નહીં બાધ. ધીમે ધીમે હું તે-
ને કાને વાત નાંખી, તે રાજ્ય છોડી રીસાઈ જાય તેમ કરીશ.

વિદૂષક—જેઠા લાઇ ? જેન બોળાં છે, માટે જરા બાણાવી
ગણાવી પાવરધાં કરજો, નહીં તો વિવાદની થશે વરસી ને કામ જ-
શે વણસી ! !

જેઠાસિંહ—વિદૂષકને રંગલાજી ? તમારી સલાહ વાજળી
છે. એ વિચારમાંજ હું હતો.

વિદૂષક—એ તો મને નાભી સુધી તમારો ભરોસો છેજ, કે
દાવપેચ લગાવવામાં તમને કંઈ કહેવું પડે તેમ નથીજા! પણ મેં તો
મારી શ્રદ્ધ અદા કરી !

જેઠાસિંહ—(જેનને)—જેન? તમે બોળાં ને ઉતાવળિયાં છો,
માટે એકદમ તડભડ કરતાં નહીં. હગણું કંઈ ચંદ્રસિંહને કહેવાની
જરૂર નથી, પણ અમારા મંડોર ગયા જાદુ પંદરેક દડાડે ધીમે ધી-
મે તેની નિંદા શરૂ કરવી, ને તે તેને કાને પડતાં, એ તિડક મિર-
ઝાં પાધરા પલાયનજ કરશે. તેના ગયા પછી જરા પણ ન ગભરા-
તાં તુર્ત અમને ખગર કરજો કે અમે ચાંપરાજને મંડોરનું રાજ સોં-
પી સત્વર અહીં આવીએ. (ખગર અંતર, વિશેષ સમજાવતી, વગેરે
વાતચિત હળીમળી મંડોર જવાની રજા લઈ સર્વ સૂવા જાય છે.)

(પડદો પડેછે)

પ્રવેશ ૬ દ્વિ

સ્થળ ચંદ્રસિંહનો જનાનો.

કૃષ્ણાકુમારી—(દાસીને) સુરતા? રાણાજી પધાર્યા પછી પ્રાણનાથ સાથે બે ઘડી વાત કરવાનો પગ્યુ વખત મળતો નથી.

સુરતા—બાઈ સાહેબ ! આખા રાજ્યનો બાર માથે, એટલે પછી તેઓ શું કરે ?

કૃ—બાર વહન કરવાથી શું શાયદો છે ?

ચંદ્રસિંહજી—(પ્રવેશ કરીને) કેમ પ્રીયા આજ કાંઈ દિલગીર દેખાઓ છો ?

કૃ—દિલગીરી શાની હોય રાત્રિ વિશેષ જવાથી નિદ્રા દેવીનું જોર જાણવાથી એમ દેખાતું લશે.

ચ—ના ના, ખરી ખીના કહો.

કૃ—આપના જેવા પ્રતાપી સ્વામીની પતિને દિલગીરી શાની હોય ? મારે જે જોઈએ તે છે, ઈશ્વર પાસે એજ માગું છું કે ભવોભવ આપજ સ્વામી દલ્લે.

ચ—એમ કરી મુળ વાત ઉપાડી ન દો. અલગતે તમારો શુદ્ધ પ્રેમ જોઈ, હું આ સંસારમાં મને પોતાનેજ ભાગ્યશાળી માણું છું. ખીજાં કેટલાંક રાજ્યોમાં પતિ પત્નિ અવિશ્વાસથી વરતી પોતાની જાંઘળી દુઃખી હાલતમાં ગાળે છે, તેવું આપણા સ્વપ્નામાં પણ નથી આવ્યું, એજ શુદ્ધ સ્નેહી યુગ્મનો ઉત્તમ લાભ છે.

કૃ—આપ હમેશાં મોડા પધારોછો, ને સુખે ખાવા, પીવા કે બેસવાનું નથી, સંસારનો લહાવો લેવોજ જોઈએ, પરંતુ આ વિશાળ રાજ્યમાં એટલું બધું કામ છેકે ખાવા ને સૂતા જેટલો પણ ભાગ્યે વખત મળે.

કૃ૦—તમામ અમલદારોને થોડું થોડું કામ વહેંચી આપ્યું હોય તો ?

અં૦—આપણા તમામ અમલદારો વશદાર અને વિશ્વાસ પાત્ર છે, પરંતુ તેથી આપણે આગસ કરી તે તરફ ઓછું લક્ષ આપવું એ ઠીક નહીં, મારે તમામ ખાતા ઉપર બરાબર દેખરેખ રાખવીજ જોઈએ. નહીં તો વખતે બધાજ આગસ થઈ જાય, અને પ્રજાનાં દિલ ઉંચાં થાય. રાજા જાતે કામ કરે યા ન કરે, પણ દરેક ખાતાપર બારીકીથી નજર રાખે તો તેનું કોઈ દિવસ ખુશ થાય નહીં, અને કોઈ પણ અધિકારી સ્વચ્છંદી ન જાને.

કૃ૦—ત્યારે શું ? પ્રજાને માટે આ દ.સીનું સુખ વેચ્યું ?

અ૦—તમારા જેવી સુમ સ્ત્રીના મોંમાં આવા શબ્દ શોભતા નથી.

કૃ૦—માફ કરજો પ્રાણેશ્વર ! આપ ગમે તેવી સાક્ષાત્તી અને શ્રમ વેઠી આ રાજ્ય ચલાવો છો, પણ તેમાં આપનાં નવાં માતૃશ્રી જૂદીજ નાતનો શિરપાવ બાંધાવેછે, એમ મેં સાંભળ્યું છે.

અં૦—(સાફ થયું કે એની મેળેજ વાત નીકળી એમ ધારી) તમને શો રીતે ખબર પડી ?

કૃ૦—હું તો પ્રથમથીજ જાણતી હતી કે આ ટટ્ટુ લાંબી મુદત નભાવું નથી. આપ મુરખી પુજ્ય પિતાશ્રીનું વચન પાળવા, અને સમસ્ત રાજ્ય પ્રજાના લાભને માટે આ રાજ્ય ચલાવો છો, પણ ખરા હકદાર તમે, અને તે રાજ્ય સનાતો કુલ અખિતબાર આપના હાથમાં, એટલે ખીજાને શકા આવ્યા વિના રહે નહી. રાજ્ય માગલા અતિ વિકટ છે, આપ સત્યવાદી અને ભોળા છો, તોપણ આપે આપની પવિત્ર દુરજ બરાબર અઠા કરીછે. હવે ગમે તેમ થાય તોપણ

અપકીર્તિથી મુક્ત છો, અને એજ આપણને મોટું ધનામ છે. કુ-
નિઆં આપણને કંકુનો ચાંદલોજ કરશે

અં૦—હવે વાર નહીં લગાડતાં ખરી ખીના સત્વર નિવેદન કરો.

કુ૦—આપણી વિશ્વાસુ દાસી તેજાં, જેને રાણાજીએ મોકળની
માની હજીમા રાખેલી છે, તે હમણાં આવી હતી. તેણે તમામ
વાતે કહી કે, રાજમાતા હરધડી આપની વિરહજ બોલ્યાં કરેછે.
જ્યારથી તેમના ભાઈ વગેરે અહીંથી મંડોર ગયા છે ત્યારથી તો તે-
મની કોણુ જાણે મતિજ ફરી ગઇ છે.

અં૦—આપુએ, એ બે દાસીઓને, સારી સલાહ આપવા મા-
ટેજ રાખી હતી, પણ તે પિયારીઓનું શું ચાલે ?

કુ૦—ત્યારે શું ? તેમની સાથે આવેલી દાસીઓનું ચલણુ છે ?

અં૦—ના. તેઓ પણ ભણી છે ને હમેશાં સારી સલાહ આ-
પે તેવી છે.

કુ૦—તો આ ખટપટ કોણે ચલાવી ? આપની માતૃશ્રીનો પ્રેમ
આપનાર કંઈ આટો નહોતો.

અં૦—ગમે તેમ તોય સ્ત્રી જન. ફેરવ્યો પત્યરે ફરે.

કુ૦—આપનું મન ઘણા દિવસથી શોકમય લાગતું હતું પણ
હું ખરી વાત આપને પૂછી શકતી નહોતી.

અં૦—હું પણ, તમે એ વાત સાંભળી નાહક દુઃખી થશો એ-
મ ધારી વળી તમારા અચળ સ્નેહથી તે દુઃખની અસર કાંઈક મ-
ને ઓછી થતી તેથી કહેતો નહોતો.

કુ૦—આ આપની દાસીને આપ સારી રીતે જાણોછો. હું દિ-
લગીરી ધારણુ કરી આપને વધારે દુઃખી કરું તો મારા પ્રતિજ્ઞમાં
આમી મણાય. તમામ દુઃખ ભૂલવી આપનું મન આનંદમાં રાખવું

એજ મારે ખરે ધર્મ છે.

અં—તેજાં મને પ્રથમ મળી હતી, તે વખતે તેણે જણાવ્યું હતું કે ગાતુશ્રીનો મત ફેરી ગયોછે, અને આપની નિંદા કરેછે, તેથી મેં જણ્યું કે તેમને બાંધી આપેલું સાતિઆણું વખતે જોણું પડતું હશે ને તેમનો હાથ સંક્રાચાતો હશે, એમ ધારી તે રકમમાં મેં પૂરનો વધારો કરી આપ્યો હતો, તોપણ હજી તેઓ શાન્ત થતાં નથી તેનું કારણ કંઈક ઉડું લાગે છે.

કૃં—પણ પેટ દુઃખે અને લમણે ડામ દબાવે તેથી શું ફળ? એથી તો ઉઝટી પીડા વધે? તેજાંના કહેવા પ્રમાણે તેનું કારણ જી-હુંજ લાગેછે.

અં—તેજાંને મેં તપાસ કરવા કહ્યું હતું તે હજી સુધી કેમ ન આવી?

કૃં—હાજી. તેજાં એ બાબત કહેવા આવી હતી ને ધણીવાર અહીં બેઠી હતી, પણ આપને જરા દેર થઇ તેથી તે ચાલી ગઈ. તેની મુખમુદ્રા કલેશ પામતી જણાતી હતી, તેમણે જણાવ્યું કે જો-ધસિંહને કારભાર કરવોછે, ને તેમણેજ બાઈનું ચિત્ત ફેરવી નાંખ્યુંછે.

અં—તેજાં શી રીતે જ્ઞાનમી મેળવી લાવી?

કૃં—સુશિલા વગેરે આપનાં વખાણ સાથે રાજમાતાને ઠપકા આપતાં હતાં, તે તેણે અદર્શ રહીને સાંભળી લીધો.

અં—સુશિલા વગેરે મંડોરની દાસીઓ જોધસિંહની મોકલેલી છે છતાં, તેઓ પોતાની બાઈનું હિત કંઈ બાતમાં છે? તે સમજી આવી ઉમદા શિખામણ આપેછે તેથી તેમને શાખાસી થયેછે, વાહ! દાસીઓ તો એવીજ જોઈએ.

કૃં—પણ આખરે કંઈ કહેવા છતાં રાજમાતાએ તે મિચ્છા-

રીઝોનું કહેવું કાને ધર્યું નહીં.

અં—માતૃશ્રી પોતાના બાધ વગેરેથી અંગમય જાયછે, પણ તેમની હજી ઉડી મતલબ સમજતાં નથી. ખેર. તેમાં આપણે કંઈ શોક કરવાનો નથી. “ કરશે તે ભોગવશે, અને ખોદશે તે દટાશે. ” પણ આ બધા ઉપરથી તમે શું સિદ્ધાંતપર આવ્યાં તે કહો ?

કૃ—આપનો સિદ્ધાંત તેજ મારો સિદ્ધાંત—કમ અક્ષત અળ-જાને શું ખખર પડે ? છતાં આપ પૂછોછો ત્યારે મારી અદ્યપમ-નિમાં એમ આવેછે કે,—હવે આપણે અહીં રહેવું ઉચિત નથી, તે-ના કરતાં આપણી જગીર સંભાળવી, એ ઉત્તમ છે.

અં—મારી પણ તેમજ ઇચ્છા છે. પ્રમાણિકપણે કામ કર-વા છતાં પણ પાછળથી આવું ફળ મળે, તેના કરતાં બહેતર છે કે આ સ્થાન તજવું, પણ મારો વિચાર જગીરમાં જવાનો નથી. એક વાર મેં ત્રાડ ભૂગિ છોડી દધતે તેની હદ બાહાર જઈ આપણું પરાક-મ અજમાવવાની મારી મરજી છે.

કૃ—બલે આપની જેવી ઇચ્છા, પણ હું સાથે આવીશ.

અં—જ્યારે તમે બધી વાતમાં મારી સાથે સંમત છો, ત્યારે આ બાગતમાં પણ થશેજ. હું ક્ષણભર તમારાથી દૂર રહેવા ચ-હોતો નથી, પણ કાળને અનુસરીને હાલ તમારે મારાથી જુદાં રહે-વાની જરૂર છે.

કૃ— સોરઠની લાવણી.

અધર્મીય મહોત્તત તોડી એ—રાગ.

લઈ વિદેશમાં સાથે મને, દીલ શોક સમાવો પ્યારા.—ટક

સુખમાંહી સાથ (૨), સંકટમાં તજવા નાથ;

નહીં પતિ પ્રાણા ધમ એ, દયો કૃપા કરી સંગાત.

લઈ ૧

નવ રહું જાય (૨), કાણું એક આપ વિણુ આંહી;
હ્યો સાથ સુખી થાકે ખરે, લઈ ભાગ દુઃખની માંહી. લઘ ૨

અ. ૦— રાગ બનબરનો.

તથ શોક વાત સૂચ પ્યારી, છે પરદેશે દુઃખ ભારી—ટેક
જઈ પરાધિનમાં રહેવું, જે કષ્ટ પડે ને સહેવું (હો)

શરૂઆતે ન હુકમદારી, છે પરદેશે દુઃખ ભારી તથ ૧
કરી મુકામ પાછો આવું, સાથે તુજને તેડી જાઉં;

કુળ લજ્જા જેને વિચારી, છે પરદેશે દુઃખ ભારી તથ ૨
નહીં ખાન પાન શુભ વાસ, અન્ય સૂખતણી શી આશ;

લાગે દિવસમાંહી જે કનારી, છે પરદેશે દુઃખ ભારી તથ ૩
દારી દાસને રાખો પાસ, રહ્યો રઘુવિરજી આવાસ;

મનમાંહી ધીરજ ધારી, છે પરદેશે દુઃખ ભારી તથ ૪
હુ. ૦—લવે લાચાર છુ પ્રાણનાથ! આપની મરજી કોમ પાણી.

તે ઉદ્વેગન કરી શકાય નેમ નથી, પાણી નિરખિયા પીડેત દા-
સીને સત્વર તેડાવી લેશે, આપ આશા રાખુ છુ.

ચંદ્રસિંહ—એમાં કોઈ જાતની શિકર નથી. રઘુવિરજીને ત્યાં
કોઈ જાતની હરકત હંચજ નહીં. સૌ સાથે વિવેકથી વરતી ધધર
સ્મરણમાં કાળ નિર્ગમન કરજો આપણે કેવળ સત્યને માટેજ આ-
ટણું જાણું દુઃખ સહન કરીએ છિયે, તો ઈશ્વર પરિણામે સૂખ આ-
પશેજ, માટે શિકર તજો, અને મને લમણાંજ રજા આપો, કેમકે
હું સવારે એક ઘડીભર પણ આ ભૂમિમાં રોકાવાનો નથીજ.

કૃષ્ણકુમારી—કઈ તરફ પધારવું ધાર્યું છે. સ્વામીનાથ !

ચંદ્રસિંહ—માળવા તરફ. ત્યાંના મહારાજા મારા પર જરા સ્નેહ
રાખેછે, ને તે રાજ્ય વિશાળ છે તો એવા મોટા રાજ વખતે આ-

પણ પરાક્રમ બીજે પૂરતી રીતે પ્રદર્શિત કરી શકાય નહીં, ગાટે ત્યાં-
જ જવા વિચાર રાખ્યો છે.

(આખી રાત વાતચિત, શિખામણ, વગેરેમાં ગાળી સવાર
યતાં ચંદ્રસિંહ રજા માગી વિદાય થાય છે)

(પડે પડે છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—સુંદરબાનો મરલ.

સુશિલા—આ, ચંદ્રસિંહજીની નાલક નિંદા કરી આપ પાપી
શા ગાટે બેસો છો ? તેના કરતાં રૂપ જોલાવી જે કહેવું હોય તે ઝટ
કહીદોને ?

સુંદરબા—તેમની રૂપ ગારાથી એક શબ્દ પણ જોલાય તેમ
નથી, તેથીજ મેં આ રસો પકડેલો છે, કે ધીમે ધીમે તેઓ કંટા-
ળીને પોતાની મેજેજ પલાયન કરે.

સુશિલા—પણ તેમના જવાથી તમારી, મોકળસિંહની અને
રાજ્યની કેવી હાલત થશે તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ? વાગવાર કહેવા
છતાં આપ, આ દીનદાસીની અરજ પર ધ્યાન દેતાં નથી ને નાલક
જોધસિંહની તાલમેલથી અંગત, વહેમાઈ, પોતાના પગમાં સ્વહ-
સ્તેજ કુહાડો મારોછો, એ શું આપ સરખાં સુસ્ત મહારાણીને કોઈ
પણ રીતે છાજે છે?

(એવામાં તેના પ્રવેશ કરીને ચંદ્રસિંહ મળતા આવવાની અવાજ કહે છે.)

સુંદરબા—ભલે પધારે જે જે તમે-કોઈ વગમાં હાપણ
ડાળતાં નહીં ?

ચંદ્ર—(પ્રવેશ કરીને) ગાજી નમન કરું છું.

સુદર્શના—પંચારો ભાઈ. કેમ ઘણે દિવસે અહીં આવવું થયું?

અં—માતૃશ્રી ? આ રાજ્યમહોર, આ ખજાનાની કુંચીઓ, અને આ તમારું રાજ્ય. મારે તમારું કાંઈ જોઈતું નથી. મારામાં બાહુ બળ અને સહર્મ શ્રદ્ધા હશે તો આખી પૃથ્વીમાં ગમે તે સ્થળે જઈ હું મારું શુજરાન ચલાવીશ.

સુદર્શના—(અંદ્રસિંહના વિક્રાળ ચહેરાથી ગમરાઈને)—ભાઈ છે શું ? કાણે તમને રાજ તજવાનું કહ્યું ? તમારા પર તો મારો બધો આધાર છે! છતાં આમ નાલકં આરોપ નાંખી જવું હોય તો ભલે. મારો કંઈ છલાજ નથી.

અં—સૈયર દુઃખ શું દાખવું. એ રાગ-રાગત્રી.

માતા મનમાં વિભાસશો, સાદસ ન કરો કામ;	
વડિત વચન હેર ધારીને, મૂકો મનની મામ.	માતાં ૧
દિલમાં નહીં દીક્ષગિર જરા, લોપુ' વચન નહીં માત;	
કૃતજ્ઞતાનું આ ફળ દેખી, લાગે મનમાં આઘાત.	માતાં ૦
ખીતા વચને મેં શિર ધર્યો, રાજ્ય કાર્યનો ભાર;	
ઉત્તમ રીતે વહન કરી, દીધું સુખ સહુ સાર.	માતાં ૦
હૃદય પવિત્ર છે આપનું, એમાં નહીં સદેહ;	
જેણે ભગાવ્યાં છે આપને, તેણે દીધો છે છેહ.	માતાં ૦
મોકળ ગમ પ્યારો જ્ઞાન છે, કરજો રક્ષા તેહ;	
રાઠોડી સત્તા જામશે, ભૂલશે બેઈ નેહ.	માતાં ૦
સિસોદિયાને સંભાળજો, જે છે રાજ્યના સ્તંભ;	
સૂર્ય વંશ દીપાવશે, શત્રૂ ટાળક દંભ.	માતાં ૦
હમીર બાપા રાવનું, નિષ્કલંકિત રાજ;	
અધિક પ્રતાપ વધારજો, સંભારી ફૂળ લાજ.	માતાં ૦

પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા પાળવા, છોડું છું હવે રાજ;

નહીં તો કંઈ ધડી એકમાં, બંધાયું સૈન્ય તારાજ. માતા૦

ભીષણુ વૃત્ત મેં આદર્યું, ગાદી હક કર્યો ખેર;

સત્ય તણો જય છે સદા, ઈશ્વર કરશે મહેર. માતા૦

ક્ષત્રિ વચન ખોટું નવ પડે, ભણે થાકે ખુવાર;

સંકટ સમય સંભારતાં, આવવા છું તૈયાર. માતા૦

નમન કરી હવે બાંધું, સોંપ્યો સધળો હવાલ;

આત તાતના કાર્યનો, કરતાં રહેજો ખ્યાલ. માતા૦

(એમ કહી આજ્ઞા જન્ય છે એવામાં મોકળસિંહ વળગી પડે છે)

મોકળ—નાના બાપુ ? તમે ક્યાં જાઓ છો !

ચં૦—બાપ ? રાજ્યમાં ફરવા જાઉં છું.

મોકળ—ના તમે બીજે જાઓ છો. રાજ્યમાં ફરવા જાઓ છો ત્યારે તો મને તેડી જાઓ છો !

ચં૦—ખરે! બાઈ એમજ છે.

મોકળ—ના. તમે માળને કંઈ લાંબું લાંબું કહ્યું તેમાં મને વધારે સમજણ પડી નથી, પણ તમે બીજે કંઈ જાઓ છો એમ જણાય છે. (એમ કહી રડી પડી નીચે પ્રમાણે રૂદન કરે છે)

ગઝલ.

જરૂરો સીતમકું સમ્પ્રવાર હું—એ રાગ.

ના ના બાપુ તત્પર ક્યાં તમે થાઓ, રહું એકલો કેમ તેડીને જાઓ;

વિના આપ મુઠથી નહીં રહેવાય, વિયોગનું દુઃખ મનમાં બહુ થાય.

આરે માંત આ શું સજાયું તનો! નાખ્યો ખરે દુઃખ દરિયામાં મને;

હવે મારાં પાળે કહો કાણુ લાડ,યતા ખૂશ મૂખે જો કરતો બગાડ;

આરે વહાલ આપતાં ક્યાં ગયું, હૃદય વજ્ર આજે ધ્યાંથી થયું

(૧૦૬) ચંદ્રસિંહ નાટક—અંક ૪—પ્રવેશ ૮.

પિતા જતાં ધીરજ દીધી આપ, તજી ખ્યાલ ઉપજાવો નહીં સંતાપ.
નવી નવી વસ્તુ માગું કેા પાસ, કરો નહીં નાશ સહુ મૂજ આશ;
નહીં ગમ પાડી હજી રાજ કાજ, નકામો ખરે આપ વિણ સૂખ સાજ;

અં૦—(શાન્ત પાડે છે)—રાગ ઉપરનો.

મોકળ ખ્યારા થા તું નહીં દીલગીર, સજળ નેત્ર જોધ રહે નવ ધીર;
કશી વાતની તારે ખામી નથી, મંત્રી માતને સહુ શિક્ષા કથી.

રઘુદેવ તારો પ્યરો બ્રાત જાણુ, નીતી રીતીમાં એ છે પૂરો પ્રમાણુ;
ધીરજ ધારી ભાષ કરો હવે રાજ, પાછો આવું જલદી કરી મારું કાજ.

(છેવટે બધાને શાન્ત પાડી એકદમ ચાલી નીકળેછે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—ચીતોડની ભાગળ.

(ચંદ્રસિંહ જવાની શોકજનક વાત ગામમાં એક ક્ષણમાં ફેલા-
તાં, સમસ્ત પ્રજાજન, અમલદાર, સરદાર વગેરે રાહ જોઇ ઉભાછે.
તે ચંદ્રસિંહને આવતા જોઇ.) જય થાઓ, મહારાણા ચંદ્રસિંહની
જય થાઓ.

અં૦—મહારાણા મોકળસિંહની જય જોસો. (બધા જોસે છે.)

પ્રજાજન—આ ચીતોડને રંડાંપા આપી, અરે ! આ પ્યારી
પ્રજાને શત્રુના હાથમાં સોંપી, આપ હમેશને માટે દુઃખી કરવા ધારોછો?

અં૦—આ વખતનો ગામલો એવો બારીક છેકે; જોશક તમા-
રી લાગણી અતિશય દુખાતી હશે, પણ તેમ કયા વિના ચાલે તે-
મ નથી.

સમસ્તપ્રજા—(સાથે ગાય છે)

મરશીયો.

રે વાંચ, હાય દેખો આયા હે મોહોરમકા મહિના—એ રાગ.

રે હાય દૈવ શું વાંક પડ્યો છે અમારો, વાંક પડ્યો છે અમારો;

જાય ચીતોડ પાલણુ હારો રે હાય દૈવ શું—ટેક.

સર્વ હામે તો શોકજ વાખ્યો, દીનગણી અધારે છૂપ્યો;

ચંદ્ર પ્યારો અરે કેમ કોપ્યો રે. હાય દૈવ—૨

ખરે ચીતોડનો દીન વાંકો, હવે દુઃખનણો નહીં આંકો;

રાણી સમજાવી ચંદને રોકો રે; હાય દૈવ—૩

સર્વ હામે શાન્તી પ્રસરાવી, પ્રજા ઉપર સુખ વરસાવી;

રામ રાજ્ય કૃતિ દર્શાવી રે. હાય દૈવ.—૪

અરે રાણીને કોણે જામાવી, તેને જૂરી મતી કેમ આવી;

સહુ રૈયનને દુખમાં હોમાવી રે. હાય દૈવ—૫

નેક ટેકમાં એ છે પૂરો, રણમાંહી બને વીર શૂરો;

દયા દાનમાં નહીં અધુરો રે. હાય દૈવ—૬

રાણો જતાં જો વડે ધીર ધારી, તેણે કરી હવે તૈયારી;

રાજ્ય કીર્તિ ખરે પરવારી રે. હાય દૈવ—૭

અં.૦—(બધાનું સમાધાન કરે છે.)

ગરબી.

પડવાની પણ પ્રીત—એ રાગ.

સેનાપતી સરદાર નગર જન પ્યારા રે.

દિલગીર દિસે નવ થાઓ, સ્નેહી સૌ મારા રે. ૧

તન દૂર ગયે શો શોક, નહીં મન ન્યારાં રે;

ખરી ખટક રાખવી ધડે, ધીર ધરનારા રે. ૨

દુઃખહારી દીન દયાળ, કાર્ય સૂખકારી રે;

- નહીં તેમાં ભૂલ લગાર, જુઓ ઉર ધારી રે. ૩
 જો રોષ ન ઉત્પન્ન થાત, આપણા મનમાં રે;
 કપટાચારી કેમ પડે, શોક સદનમાં રે. ૪
 ચાંદરણું ચારજ દીન, કૃતી કેમ સાંખું રે;
 મોકળ શિર મોટી ધાત, બનિપ્ય હું બાખું રે. ૫
 ધરી સખુર મનમાં ધીર, કળ સૌ રહેજો રે;
 નવ કરી શકે રાઠોડ, હુલાસે રહેજો રે. ૬
 આ નથી ચાલવું નાવ, હવે દીન ઝાઝા રે;
 નિમત્રણ કરશે માત, મૂકી મન માઝા રે. ૭
 ખરી કમર કસી આવીશ, સ્નેહી દુઃખ હરવા રે;
 દાધેલ પૂર્વ વચન, સત્ય તે કરવા રે. ૮
 રાઠોડતણું નિર્મૂળ થશે ભલી બાને રે;
 વીરક્ષેત્રતણું આ રાજ, મોગવશો ખાંતે રે. ૯
 નાથ નિરંજન સઘ શ્રમ દિન લાવે રે;
 કહો એકલિંગજી જય જય ધરી મન બાવે રે. ૧૦
 કરો ગમન નિજ ધામ હવે હું જાઉં રે,
 છે સૌને પ્રેમ પ્રણામ, ત્વરિત હું થાઉં રે. ૧૧

રત્નસિંહ સેનાપતિ—એક સ્ત્રી જાતની કમ અક્ષરપર ગુ-
 રસો લાવી, પોતાની પ્યારી પ્રજા અને અન્ય આશ્રિતોને દુઃખમાં નાં-
 ખવા, એ આપને ઉચિત નથી. વળી રાણાજીએ જીવતપર્યંત આપ-
 ને આ રાજતું જોખમ સોંપેલું છે, તો તે પાળવું જોઈએ, તેમ મોક-
 લસિંહની રક્ષા કરવાનો બાર પણ આપને માથે છે.

ગંભિરસિંહ—રાજમાતાને કશું બોલવાનો અખિતચાર નથી.
 અમે સર્વ તથા પ્રજાજન, આપને રાણાજી તરીકે માન્ય કરે છે. જો

તેઓ વિશેષ ચું, ચાં, કરશે તો અમુક જગીર આપી વિદાય કરીશું.

ચં૦—રાજ્ય માતાનો કંઈ દોષ નથી. કદાચ કુકૃતે અવતારે એકવાર કબૂલ રાખીએ તો મારે રામચંદ્રને પગલે ચાલવુંજ જોઈએ. જેવો જરતનો રામચંદ્ર પ્રત્યે શુદ્ધ પ્રેમ હતો, તેવો મોકળનો રોહ જોઈ, એ ખાતે વિશેષ કરવાને હવે માફ મન કલેશ પામેછે, માટે તમે એ વાત સંભારો નહીં. ધૃશ્વરેચ્છાએ સૌ સાફ જ થશે.

સમરસિંહ—વિના કારણે રાજ્ય માતા, આખા રાજ્યને પા-
યગાલીમાં લાવી મૂકે છે, તો આપ સુદ મહારાજાએ તેમને ન ગણુ-
કારતાં રાણાપદ ધારણ કરવું જોઈએ. શઠંપ્રતિ શઠં કુર્યાત્.

ચં૦—ના બાધ ! એવી અધમ રાજનીતિ મારે થકણ કર-
વી નથી. જે તેમજ કરવું હોય, તો આ વખતે કાણ તેમાં આડુ આવે
તેમ છે. સર્વત્ર મારી પૂર્ણ સત્તા પ્રકાસે છે, પ્રજા અને તમે બધા
સહાય કરો તેમ છે, તથા સકળ સૈન્ય મારાજ કબજામાં છે; પણ
નહીં—રાજ્ય અને હું અક્ષય નથી, માટે કીર્તિને ઝાંખ લાગે તે પહે-
લાં મરવું, એ જહેતર છે.

દયાળશાહ—બલે તેમ કરવા રાજ ન હો, તો જંગ છે, તે-
મનું તેમ ચલાવવા શી હરકત છે? એમાં શું ગેરવાજબી છે?

ચંદ્રસિંહ—તડકો ચઢતો જાય છે, અને દૂર જવું છે, તો હવે
જલ્દી રજા આપો. તમારો અપૂર્વ પ્રેમ અવર્ણનીય છે, માટે વધારે
વાર રોકાણ થતાં મને વધારે શોક થાયછે.

સમરસિંહ અને ગંભીરસિંહ—(અને સાથે)

રાગ માલ.

આ દેહ અર્પણ આપને, સાથે હ્યો અમોને રાય. ટેક.

જેઠ માટે જન્મ ધરિઓ, જાય જીવનહાર;
 સંકટે જે છોડીએ તો, જન્મમાં ધિક્કાર. સાથેલ્યો ૦ ૧
 પુત્ર કો વીર માત કેરો, કૃતદની નવ થાય;
 ધીરજ જાણો ધ્રુવ સમ, પાછા કેમ ફરાય? સાથેલ્યો ૦ ૨

ચંદ્રસિંહ—લાવણી સોરઠની.

ભરતરી બ્રાતા વિચારીને તમે કરો હું ઉપર કોપ—એ રાગ.
 જેઠ ઉત્તમ ટેક હું તમતણી, થાઉં ઉરે અધિક રળિયાત. ટેક.
 પ્રિય સગરસિંહ (૨) ગંભીરસિંહ મુજ પ્યારા;
 છો મુખ્ય સંકટના ભાગિયા, નવ કરાય તમને ન્યારા. જેઠ ૦ ૧
 છડું નિરૂપાય (૨) ચીતોડ ખખરને માટ;
 એ જરૂર જાણી અહીં રહો, કે મટે દીલ ઉચ્ચાઠ. જેઠ ૦ ૨

પ્રિય રત્નસિંહજી ? આપણા લશ્કરમાંથી જસેં સીસોદીસિં-
 હાને આગલે મુકામે મને આવી મળે એમ કહી વેળાસર મોકલી દે-
 ને, કે પરદેશમાં પણ વીરભૂમિની કીર્તિ પ્રકાશીત થાય. (એમ ક-
 હી સૌને છેલ્લા પ્રણામ કરી ચંદ્રસિંહ રવાના થાયછે.)

(પડદો પડે છે.)

અંક ૪ થો સમાપ્ત

અંક ૫ માનાં પાત્ર.

પૃથુરાજ—માળવાના રાજા.

શામળદાસ—માળવાનો દિવાન.

અંદ્રસિંહ—લાખા રાણાના ટિલાટ કુંવર.

દયાળશાહ—ચિતોડનો દિવાન.

રત્નસિંહ—ચિતોડ સેનાપતિ.

સજ્જનસિંહ }
ગંધિરસિંહ } અંદ્રસિંહના ખાસ સોળતી.
રામરસિંહ }

રૂપસિંહ—ચિતોડનો યજ્ઞનચી.

પૂરોહિત—ગેવાડનો રાજગોર.

રાણુમલસિંહ—ગંડોરના રાવ.

બેંધસિંહ—રાણુમલસિંહના ટિલાટકુંવર.

ચાંપરાજ—બેંધસિંહનો નાનો ભાઈ.

વિક્રમસિંહ—ગંડોરનો દિવાન.

સુંદરબા—ચિતોડની રાજ્યમાતા. લાખાજીની રાઠોડીરાણી (નવી)

રત્નશાહ, લક્ષ્મણુચારોટ વગેરે મહાજન તથા સુશિક્ષા, તેજાં,

રૂપાં દાસીઓ વગેરે.

અંક ૫ મો.

—*—

પ્રવેશ ૧. લો.

સ્થળ—માળવાનો દરબાર.

પૃથુરાજ—(દીવાનપ્રતિ.) મહારાણા ચંદ્રસિંહના પધારવાથી આપણી માત્રવલૂભિ આજે પવિત્ર થઇ છે.

શામળદાસદિવાન—તેમની ઉત્તમ રાજનીતિ અને યુદ્ધ કૌશલનાં વખાણ સૂણી, કાન પવિત્ર થતા હતા, પરંતુ આજે તો નેત્ર તૃપ્તિ કરી અત્યાનંદ પામ્યા.

ચંદ્રસિંહ—આપે મને જે ગાઉ સાગા તેડવા આવી, જે અતિ માન આપ્યું છે, તેને હું યોગ્ય નથી. એથી આપની પૂર્ણ મહત્વતા પ્રકાશિત થાય છે.

પૃથુરાજ—એથી વધારે ન આવ્યો, એ મારી ભૂલ થઇ છે. ક્ષમા કરજો. ચિતોડના મહારાણા મારે ત્યાં ડગાંથી ? ધન્ય ચિતોડ ભૂમિને ! કે અઘાપિપર્યંત એક પછી એક અસખ્ય વીરોને તેણે જન્મ આપ્યોછે, પણ તેમાં એકે, ગાદી લજ્જનયમાન કરે તેવો કાતર પુરૂષ પાડ્યો નથી.

ચંદ્રસિંહ—આપ સુર અને વિવેકસંપન્નના સુશોભિત મુખાર્વિંદમાં એમજ શોભે.

પૃથુરાજ— બરવાની ડુમરી.

વરસાદ ચડ્યો, વરસાદ ચડ્યો—એ રાગ.

બડભાગી બયો, બડભાગી બયો, તમ દરશનથી બડભાગી બયો—ટેક.

રઘુકુલ મણી સમ આપ પધાર્યા, ઉરમાંહી અતી હર્ષ થયો. ૫૩૦
આઓ પીઓ સૂખે રાજ્ય કરો આ, દિલમાં એહ વિચાર લહ્યો. ૫૩૦
સંકાચવીણુ સદા આપ વસો અહીં, હુકમ કાંઈ ન જાય કહ્યોરે ૫૩૦

ચંદ્રસિંહ — સકળ રાજ્યભાર વહન કરવામાં કંઈ હરકત નથી, પરંતુ ઘણીપણું ભોગવવાના તો મેં સમ ખાધા છે, તે આપ જાણો છો; માટે મને કંઈ યોગ્ય કામ સોંપો, કે જે હું સુખેથી જાનવી મારી ફરજ અદા કરું.

૫૦ — આપ મારા મહાન્ પરોણા છો, માટે આપને હું હાલારની જાગીર હમેશને માટે સોંપું છું. આપ વંશપરંપરા સુખરૂપે એ ભોગવો. કામ તો નહીં સોંપું.

ચં —

ગીતિ.

અતિ ઉપકાર થયો છે, વિવેકના ભંડાર આપ રાય;
યોગ્ય કામ સોંપ્યા વિણુ, નહીં સેવકથી ખરે રહેવાય.
ક્ષત્રિ ફરજ વીસારી, વૈભવ માણે અને ગુનેગાર;
શાસ્ત્ર વચન સાક્ષી દે, આપ સુન્ન સમજેજ સહુ સાર.

૫૦ — જો એમજ છે તો, આપણા પૂર્વ સિમાડા તરફ આવેલા રાજ્ય સાથે, લડાઈ કરવી પડે તેમ છે, કેમકે તેઓએ આપણાં કેટલાંક પ્રગણાં દબાવ્યાં છે, તો આપ એ જાગ્યતનું ઉપરીપણું ભોગવો. એ મારી વિનંતિ છે.

ચં — તે જાગ્યત આપ નિશ્ચિંત રહો, અને પ્રગણાં હુંક સુદતમાં પાછાં આવ્યાં એમ જાણો.

૫૦ — આ તમારું રાજ્ય હોય તેમ વરતવું તમામ નોકર ચાકરો અને રાજ્ય સ્થૂઢિ આપનીજ છે.

(જમવાનો વખત થવાથી સૌ ઉડે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—મેલાડનો દરબાર.

જોધસિંહ—(દીવાનપ્રતિ.) અંદ્રસિંહ આવી રીતે રાજ્યને અધર લટકતું મૂકીને ગયા, તે સારું ન કર્યું.

દયાળશાહ—(ગંનમાં) તારા જેવા કંઈકને રગાડ્યા છે. (જાહેર) હાજી. તેઓનો સ્વભાવ બહુ તીખો હતો. કોઈનું જરા પણ અઘટિત વેણ સહન કરી શકતા નહીં. રાણાજી પોતે પણ તેમને એક શબ્દ કહી શકતા નહીં.

જોધસિંહ—રાજ્યભાતાના અતિ આગ્રહથી અમારે અહીં આવવું પડ્યું.

વિદૂષક—શું કરે ? સંકટ સમે સલાય કરવા આપ ન આવો તો કોણ આવો! ધન્ય પરમાર્થી વીરા! હવેજ રાજ્યભાતાનું દળદર ફેડાશે ?!

દયાળશાહ—આપ રાજનીતિજ્ઞના અહીં પધારવાથી આગા-દાનીમાં હરકત નહીં આવે.

જોધસિંહ—પણ આ અજાણ્યો કારભાર ચલાવવો, એમાં ધણી હરકતો નહે.

દયાળશાહ—એમાં શી મોટી વાત છે? અડચણ દૂર કરીએ.

જોધસિંહ—તેમ કરતાં ધણાના દુશ્મન થઈએ એમ છે.

દયાળશાહ—રાજ્ય અને પ્રજાનો લાભ તાકીને કામ કરીએ, અને તેમાં કોઈના દુશ્મન થવું પડે તો શું ?

રત્નસિંહ—સહેજસાજ બાળતમાં શત્રુવટ નકરવી, એ વાજબી છે, પણ શત્રુથી ડરશે તો કારભાર શુંકરી શકવાના ? વાજબી કરવામાં કોઈ દુશ્મન થતુંજ નથી, અને કદાચ કોઈ થાય, તો દુનિયાં આપનો દોષ નહીં કાઢે.

જોધસિંહ—હવે જુઓ ? તમે મહારાજ ચંદ્રસિંહજીના માનીતાં માણસ, એટલે તમારો કંઈ દોષ હોય તો તમને કંઈ કહી શકાય?

રત્નસિંહ—ચૌદવાર. પહેલાં અમને અને પછી બીજાને. મહારાજ ચંદ્રસિંહજીને મિથ્યા દોષ આપશે નહીં.

જોધસિંહ—જો ગુસ્સો ન લાગે તો કહું.

રત્નસિંહ—અમે તો નક્કો કરીને બેઠા છીએ કે, વાંકે અગર વગર વાંકે, તમે અમને ગરદન મારો તોય ન બોલવું.

જોધસિંહ—તો ધણું સારું. તમારા માટે મેં એમ સાંભળ્યું છે કે, તમે સૈન્યને અમારી વિરુદ્ધ ઉસ્કેરોછો ?

રત્નસિંહ—તે તો ઇશ્વર જાણે છે, પણ એમ કહેવામાં આપનો હેતુ શો છે ? તે ઝટ કહીશો.

જોધસિંહ—તમારે રાજનામું આપવું.

રત્નસિંહ—(રાજનામું રજુ કરેછે ને કહેછે કે) રાજનું કામ પડ્યે તેણવળે. તૈયાર છું.

જોધસિંહ—રૂપસિંહજી ? આપ ખજાનચીછો આપને માટે પણ નાણાં ઊંચાપત કરવાનો રાજ્ય માતાને શક જાય છે.

(રૂપસિંહજી મ્યાનમાંથી સમશેર કાઢી જોધસિંહ ઉપર ધા કરવા જાય છે, પણ રત્નસિંહ આડા પડી, ચંદ્રસિંહજીની આજુ દઈ, મ્યાન કરાવેછે.)

રૂપસિંહ—આ નિષ્કલંકિત વીર ભૂમિને કલંકિત કરે એવો કાઈ દુષ્ટ નર પાક્યો નથી. તમારે રાજનામાં લેવાં હોયતો બલે લ્યો, પણ આરોપ મૂકતાં વિચાર કરજો, નહીં તો ભર કચેરીમાં જીવ ખોવો પડશે. આ મારું રાજનામું. (એમ કહી રાજનામું આપી નીચેની કવિતા બોલે છે.)

ગઝલ.

સમાલો તેમ અદાકું જરા સુનોતો સહી—એ રાગ.
 વિચારો વેણુ વદો જોધસિંહ સાર નહીં, કરો વિચાર સહી—રેક
 પુરવાર કરી વાંક ગુનેગાર ઠરાવો મને,
 ખુશીથી દો રમ ભલે, હું ગુનેગાર નહીં; વિચારી.
 પવિત્ર ભૂમિમાં નહીંજ કલંકીત પાકે,
 નોકરી એકદર પાસ સમવાર નહીં; વિચારી.
 (આ જોઈ તમામ સરદારો અને અમલદારો પોતાનાં રાજના-
 માં રજુ કરેછે તે જોધ)

જોધસિંહ—દયાળશાહ ? જોધ ઉદ્ધતાર્થ ! આમાં મારો કં-
 ધ દોષ છે ? આ જોઈ હું ઘણો દિલગીર થાઉં છું.

દયાળશાહ—(મનમાં તો જહુ ખુશી થતા હશે, પણ વખ-
 ત આવે ફળ ચાખવાં પડશે, એમ સ્વગત વિચારી) નાજી ? આ-
 પનો કંઈ દોષ નથી.

જો—જા, મારો વાંક ડાઢશે.

દો—હું જામાને કહોશ.

જો—તમારી જાધી રીતભાત સારી છે તો હું તમને કંઈ કહું છું ?

દો—(મનમાં) મારા વિના ક્યાં આપનું ટટું ચાલે તેમ છે ?
 વળી મેવાડના રાજ્યને અને પ્રજાને મારા રહેવાથી ઘણી જાતનો લા-
 ભ છે એમ ધારી હાજી, હા, કરી રહ્યો છું. નહીં તો સૌના પહેલાં-
 જ ચાલ્યો જાત. નિમકહરામ નથી. ગમે તેટલું ચોપડો પણ તમા-
 રો થવાનો નથી. (જાહેર) હાજી. આપે ઠીકજ કર્યું છે. કહરદાનમાં
 ભૂલ આવે.

પ્રવેશ ૩ જો.

૨થળ—મેવાડમાં જોધસિંહનો ખાનગી કચેરી.

જો.૦—બાપુ ? અગલદારોનું અને સરદારોનું ઠીક કાસળ નીકળ્યું. મને તો તમાગ સીસોદીયા, ચંદ્રસિંહજી જેવા ક્રોધી અને ભોજા લાગેછે. જે જણને પ્રકત કહ્યું, ત્યાં તો બધાજ રવાના થઈ ગયા.

રાણુમલ—ભાઈ. એ ખરા ક્ષત્રિ પુત્ર છે. પોતાની સમશેરના બળ ઉપર મુસ્તાક છે. તેઓ છળ પ્રપંચ કંઈ જાણતા નથી.

જો.૦—સેનાપતિનો હોદ્દો વિક્રમસિંહને આપીશું. તેઓ ધીમે ધીમે અહીંના માણસો કમી કરી, આપણે ત્યાંથી આવેલાં માણસોની ભરતી કરશે. એટલે લશ્કર આપણું થશે. ખીજાં ખાતાં ઉપર આપણાં માણસને આપ નીમી દેશો, એટલે કુલ સત્તા આપણા હાથમાં આવી.

વિ.૦—કારીગરો, મજૂરો, ખેડૂતો વગેરે લોકો મંડારથી રાજ સંખ્યાબંધ આવી અહીં વસેછે. ધધો ધમધોકાર ચાલેછે. તેઓ ઘણું કમાય છે, ને તેઓનું જોઈ ખીજાં પણ આવતાં જાય છે. ધીમે ધીમે ચિતોડની કુલ વસ્તીનો પોણો ભાગ આપણો થઈ જશે, કારણ કે ચિતોડના મૂળ વતનીઓને રાજ મળતી નથી, એટલે તેઓ ભૂખે મરવાથી પરદેશ જશે.

જો.૦—એમ થાય ત્યારેજ ઠીક. પ્રજાજનોમાં આપણી પ્રજાનો ભાગ વિશેષ હોય તો પ્રજાજન સામાં થવા પામે નહીં.

૨૦—રઘુદેવજીનું સાલ કાઢ્યા વિના સુખે રહેવું મુશ્કેલ છે.

જો.૦—એમનો ઘાટ ઘડવાને અહીં તેડાવ્યા છે, પણ વિચાર કરતા ઠીક ન જણાયાથી આજ સાંજે મુલતવી રાખ્યું છે. મારો વિચાર, તેમને બર કચેરીમાં ઝેરી પોશાક પહેરાવી મારી નાંખવાનો હ-

તો; પણ રઘૂદેવજી ધણા લોક પ્રિય છે, તેથી વખતે જાંડ થાય, માટે તે વિચાર બદલી આજ રાત્રે ટાઢા લોહીમાં વધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. રાણાજી તરફથી પોશાક બક્ષીસ આપવાનો છે. એવે બહાને તેમને તેડાવ્યા છે.

૨૦— ઇન્દ્રસલાની ગજલ.

સિસોદીયાને કર્યા અલગ પણ, રઘૂદેવનું સાલ;
પ્રજા પ્રીય શૂરવીર એ છે, તેનો કરજો ખ્યાલ.
સિસોદીયા સિંહ ક્ષત્રી બચ્યા, નહીં સાંખશે કેર;
અતી ત્વરાએ રંગ ન જામે, કરો કાર્ય શુભ પેર.

જો ૧૦—એ કામ વિક્રમસિંહનેજ કરવાનું છે, અને તેઓજ માત્ર જાણે છે. (એમ કહી નીચે પ્રમાણે ગાય છે.)

રાગ ઉપરના.

કૃતી કારમી કરે પિતાજી, બેદ ન લહે લગાર;
જોત્રાવી શિરપાવ કારણે, રઘૂદેવ કરે દાર.
મોકળ કે સુંદર વચમાં જો, કરે કાંઈ પંચાત;
રહી નિશંકે રાજ્ય ચલાવું, કરાવી બંને ધાન.

વિ ૦—આપુ ? કાંઈ ફિકર રાખશો નહીં. કોઈ એમ પણ નહીં જાણે કે શાથી દેવ થયા.

જો ૧૦—આપુ ? આપ ગાદીપર બેસી, માથે રાણાજીનું છત્ર ધરાવો છો, એ પણ ઠીક કરો છો. મોકળને જોળામાં લઈ બેસો છો, પણ લોકોના મનમાં જૂનું થતું જાય છે. તેમના મનનો આંકુર ધીમે ધીમે ધસાઈ જશે, રઘૂદેવનો ઘાટ ઘડાયા પછી મોકળ તો હાથમાંજ છે. આડ કરે એવું, પછી કોઈ છે નહીં.

૨૦—ઉપરા ઉપરી, ઉતાવળા બની કંઈ ન કરવું. છમાસ ટાળું પડવા દેવું.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—સુંદરબાનો મહેલ.

સુશિલા—આ ? બાઈનો રાજ્ય કારભાર જોયો ? કેવો સલાહ શાન્તિથી ચાલે છે ?

તેજાં—મિથ્યા બોલી નિમકદરામ થામાં.

સુશિલા—બાની સાથે નાનપણથી ઉછર્યાં છિયે, અને અર્ધો જન્મારો ભેગો ગાળ્યો. ઇશ્વર કદાવશે તો આખી જીંદગી તેમના ભેગીજ કાઢવી છે, માટે તેમના લાગનું મને જે લાગશે તે હું કહીશ.

તેજાં—તું તારે બોલ્યા કર. વાડ સાંભળે, વાડનો કાંટો સાંભળે હમણાં તારો ને મારો દિવસ હાડીજશે, માટે ચૂપ રહે.

સુશિલા—(રૂપાંને આવતી જોઈ) કેમ રૂપાં બાઈ ! આજે મિળજ ક્યાં મૂકી આવ્યાંછો ? મોકળબાઈને દૂધ પાછ આવ્યાંને ?

રૂપાં—(અતિ ગુસ્સાથી દૂધનો ખાસો પછાડી) બબ્બું દૂધ પાતું, અને બબ્બું મારું જીવતર.

સુશિલા—જેન. વિચારીને બોલો. મોકળબાઈ સો વર્ષના થાઓ, અને તમે રોજ દૂધ પાવા જાઓ.

રૂપાં—હા. સો વર્ષના થશે ! !

સુંદરબા—શું ? તને કોઈ લડયું ?

રૂપાં—મને કોણ લડનાર છે ? મહારાજ ચંદ્રસિંહ જેવા મારા વાલી છે, મારું નામ તો કોઈ દઈ જુએ ?

સુંદરબા—ત્યારે શું છે ? સાચે સાચું ન કહે, તો તને મોકળના સમ છે.

રૂપાં—રાણાજી સાથે જઈ, પ્રાણધાત ક્યો હોત તોય સાફ. કે દેખતુંએ નહીં ને દાઝતુંએ નહીં ?

સુંદરબા—અરે હજુ લાંબી જીવન છોડતી નથી ? મોકળના સમ પણ લેખવતી નથી ? તે તો તને તારા પ્રાણથી વહાલો છે ?

રૂપાં—મોકળભાઈ સો વર્ષના થાય, અને તેમના શત્રુનાં મોં કાળાં થાય.

સુંદરબા—તેના શત્રુ કોણ છે ?

રૂપાં—તમારા પિતા અને ભ્રાત.

સુંદરબા—ના, ના. એમ ન હોય !

રૂપાં— રાગ—ઈંદ્રસલાની ગઝલ.

બાપ એક અર્જ માહરી ચિતે ધરો, કારી જખમ લાગિયોછે દુઃખદુર કરો. ગાદી મોકળ રાયની કે આપ તાતની?, તખ્ત જેમે કોણ કહો વિણુબ્રાન્તથી આજ કાલ દોર ફેટલોછે એકનો, ખ્યાલ કહી કરનાં નથી આપ તેકનો. પદવી રાય તણી ભોગવેછે આપ તાત, માન ગર્તખો મળેછે તેકને અમાપ. મોકળસિ હરમણુકરે બાળભિન્ન સાગ, આપપિતા છવધરેશીર ઠાઠમાઠ. !! અરેશું! ચિતોડના વિશુદ્ધ તખ્તપર, રાણાવીણુ જેસનાર કોણુ વીર નર? કરતા કારભાર ચંદ્રસિંહ રૂડીરીત, ગાદી સ્પર્શક્યોનહીં જુઓધારી ચીન; કર્યું કૂર કર્મ રઘુસિંહ મારિને, રાય શીર ભય ધણો જુઓ વિચારીને, મર્મછે જુદોજ આપ ભ્રાત મનતણો, ચેતી સઘ દયો ઈલાજ નવસગાગણો.

સુંદરબા—(રઘુદેવનું, આવી આપત્તિને સમય, ફરીથી સ્નેહ સ્મરણ, અને માતૃમક્તિની સ્મૃતિ થવાથી છાતી ફાટ રૂદન કરેછે)

સોરઠની ગઝલ.

ગઢ એક જે એક જો હવા પગટ. એ રાગ.

સૂણુ દાસી મારી વાત હું, શોકાગ્રસ્ત થઈછું દીલે ખરે. ટેક.

રઘુદેવ આધાર માહરો, ચંદ્રસિંહ ઠામે હતો ખરો,

દુષ્ટ ભ્રાત તાતે મરાવિયો, નવ ધૈર્ય મનમાં રહે અરે ! સૂણુ

હતી આશ મનમાંથી ધણી, રઘુવીર સત્ય હેતુ તણી;
 વિનાશ થઇ ગઇ તે હવે, કહો કેમ મુજ કારજ સરે. સૂણું
 નિરાધાર અરે હું થઈ પડી, દુઃખ વાદળ તો આવ્યું ચઢી;
 બ્રાત તાત બાવ લાગે ધણો, રખે રાજ્યનું તે અહિત કરે. સૂણું
 રાજ્ય કાજ કે અન્ય વાતમાં, ગણતા નથી મને સાથમાં;
 મેવાડી વિર મન દૂભવી, મારવાડીને લાવી ભરે. સૂણું
 હિમ્મત હવે મનમાં ધરી, ચંદ્રસિંહને ઝટ ખજાર કરી;
 માફ માગી તેને બોલાવ્યો, જે દાઝ રાજ્ય ઉરે ધરે. સૂણું
 સાદસ કરી ચંદ્રસિંહ તજ્યો, તે વિચાર મુજને હવે સૂઝ્યો;
 સાવધાન રહી સત્વર કરો, ચંદ્રવીર આપણું દુઃખ હરે. સૂણું

સુશિલા—રૂપાં ? પરાણે છાનાં રાખ્યાં હતાં, બીજી વાતો કરી ભૂલાવામાં નાખ્યાં હતાં, વળી તેં રઘુદેવજીનું નામ દઈ હાળી સળગાવી.

રૂપાં—મેજ કહ્યું છે, તે ખરૂં કહ્યું છે. રાણાજી, ગયાજી પધાર્યા તે વખતે મને તેમ કરવાનું પ્રમાણતા ગયા છે. હવે માનવું, ન માનવું તમારા હાથમાં.

મુંદરખા—(સુશિલાને) જા, બાપુને તેડીઆવ ?

(સુશિલા જાયછે, ને પાછી રણુમત્તની સાથે પ્રવેશ કરેછે.)

રણુમત્ત—કેમ બેન દિલગીર દેખાઓછો ?

મુંદરખા—સહેજ પિતાજી. આપ તો હમણું મારી ખજારે લેતા નથી ?

રણુમત્ત—રાજ્ય કાજનો તમામ ભાર માથે છે. એટલે શી રીતે આવી શકાય ? આ વખતે તમે મને શામાટે બોલાવ્યો છે ?

મુંદરખા—બાપુ ? આપ અને ભાઈ બનેંજણ કારભારમાં અતિ મહેનત દેઓછો, પણ આપનો કારભાર વખાણાયો નથી. લોકની

કરિઆદ દિન પ્રતિદિન બહુજ વધતી જાય છે. મને તો કંઈ પૂછતાજ નથી. ચંદ્રસિંહના વખતમાં; “હું રાજ્યમાતા છું, મારો મત લેવો જોઈએ.” એમ આપ કહેતા હતા તે શું બૂલી ગયા ? વળી રઘૂદેવજીનું અકાળ મૃત્યુ નિપજની, અગ્રેાર પાપી જન્યા. આવાં કૃત્ય શા માટે કરવાં પડે છે ?

૨૦—અમે જે કરતા હોઈશું, તે દીકજ હશે. તારે વચમાં ડાહ્યાં થવાની જરૂર નથી.

સુંદરબા—પણ પિતાજી ? આપ રાણાજીની ગાદીએ બેસી, માથે છત્ર ધરાવો છો, એ શું ખોટી વાત છે?

૨૦—હવે વધારે ડાપણ ડોળમાં. નહીં તો રઘૂદેવ માફક મોકળની વલે થઈ જશે.

સું૦—(મનમાં અતિ બયથી). પિતાજી ? માફ કરજો. મેં આટલી વિનંતિ આપને કરી, તેથી આપને માફ લાગ્યું ? હવે હું કદિ આપને નહીં કહું. હું તો આપનું જાળક છું, માટે ક્ષમા કરશો.

૨૦—ત્યારે હવે ડાહી થજો. સૌ સાફ થશે. અમે તે તારૂં જૂઠું છઞ્છીશું ?

સું૦—ના. પિતાજી. વાડ, ચીમડાં ચોરે, ત્યારે રહે શું ? જ્યાંથી વહાર ત્યાંથીજ ધાડ હોય ? માફ કરજો.

૨૦—ના, ના, મારા મનમાં તો કંઈ નથી. કચેરીમાં ઘણું કામ છે, માટે જાઉં છું. (જાય છે ને પડદો પડે છે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—સીસોદીયાનું ખાનગી સભાસ્થાન.

(સરદારો, સામતો, અને ગ્રામ્યજનો વગેરે.)

દયાળશાહ—(સર્વના સામું જોઈ ઉચ્ચ સ્વરે)—પહેલું ત-
મને સર્વને જણાવતું જોઈએ કે, આ એક ખાનગી સભા છે. હાલ-
ના ચાલતા રાજ્યની વિરૂદ્ધ આપણે તમામ અહીં એકઠા મળ્યા છિ-
યે. કાંઈ પણ એવો નર નહીં હોય, કે તે એવઢા, એકલપેટા થઈ,
પોતાના નીચ સ્વાર્થ માટે, આ વાત ફાડી દે, એવો રાજદ્રોહી અને
દેશદ્રોહી આપણામાં કાંઈજ નથી. સર્વને રૂંવે રૂંવે દેશાભિમાન છે,
અને સર્વે સંપૂર્ણ રાજ્યભક્ત છે. હમણાં તમે જાણો છો કે, આપ-
ણે અને આપણું રાજ્ય કેવા ભય ચક્રમાં વીંટાયાં છિયે. રાજ્ય કુ-
ટુંબને માથે પણ કાળચક્ર ભમે છે. આપણી રાજ્ય અને પ્રજાની
સ્મૃદ્ધિ ધોળે દિવસે લૂટાય છે, તમામ હોદ્દા ગુમાવ્યા છે, અપમાન પા-
મીએ છિયે, પ્રપંચી અને વિશ્વાસઘાતી પોતાનું કામ દિનપર દિન
હિંમતથી આગળ ચલાવ્યે જાય છે. એ સઘળું સહન થઈ શકે તે-
લું છે; પણ રહૂદેવજી, અરે ! ખરા સિસોદી રાજ્ય પુત્રનું, આ વ-
ખતના મેવાડના ખરા આધારનું, ઉંઘમાં મરણ નિપજવ્યું; આથી
સૌની છાતીમાં સખ્ત ધા લાગેલો છે. જો તેમની સાથે કદાપિ યુદ્ધ
થયું હોત, તો તેઓ એકજ, સઘળા રાઠોડને પૂરા પડે તેવા હતા.
તેમનોજ આપણને મોટો આશ્રય હતો, પણ હે શૂરવીરો ! આ ચિ-
તોડ, અને તેનું રાજ્ય કુટુંબ આપણને જીવથી અધિક વડાલું છે. એ-
ના રક્ષણને માટે આપણા સ્વર્ગવાસી વડવાઓએ, અતિ પરાક્રમે પો-
તાના દેહ સમર્પણ કર્યો છે, તો આપણે સર્વ શું? તેમના કુપુત્રો છિયે?

કે આટલી બધી સંખ્યા સામે; એક કાયર પણ પ્રપંચ વીર, વિશ્વાસઘાતક ફાવી જાય. ? હવે તેની દુષ્ટ મુરાદ જગ જાહેર થઈ ચૂકી છે. આપણે સઘ ધલાજ લેવા જોઈએ. જો હીલ કરશું, તો તેનાં ગાંઠાં ફળ આપવાં પડશે, ને તેની સથિ સીસોદીયા માલ વિનાના ઠરશે. એક ચંદ્રસિંહજીના જવાથી શું. મેવાડ ઉજડ થયું છે? શું? ક્ષત્રિયોં બળ, શૌર્ય, પરાક્રમ, તેઓ સાથે લઈ ગયા છે ? શું ? જો-ધે આપણું વિરત્વ હરી લીધું છે ? નહીં નહીં. હથિઆર બાંધી તૈયાર થાઓ, અને દેશના શત્રુને પાયમાલ કરવામાં, એક સંપ થઈ, તમારી દેશ બક્ષિત પ્રદર્શિત કરો.

રત્નસિંહ સેનાપતિ—ધન્ય છે, દયાળુશાહ તમારી રાજ્ય બક્ષિતને ? શત્રુના તાગ્યામાં રહી નોકરી કરોએ, તેમાં તમારી લાગણી હર વખત દુખાય છે, તે દયાવી રાખી, તેમની તમામ મસલતથી વાકેફ થાઓહો, કે જેથી અમે બધા જાણુવા પામીએ છીએ. તમે જે જોડ્યા, તેનો ઉત્તર બધાની વતી હું આપુ છું.

આ વાત બીજે જવાનો બય નથી, આપણા સંપ અદ્ભૂત છે, વળી એકેએક સીસોદીયો રાજ્ય રક્ષણને માટે એક પગો થઈ રહ્યો છે. હુકમ મળવાનીજ દેર છે. જો મને આજે હુકમ મળે, તો કાલે સવારે તમે, એક પણ રાઠોડને અહીં ન જુઓ. આમાં ખરેખરે ગારોજ દોષ છે. રૂપસિંહજીની તરવારથી જોધાના, બર કચેરીમાં ક્યારનાએ જે ભાગ થયા હોત, પણ મેંજ વચમાં પડી ગયાઓ. એનું ચાર હજાર લશ્કર છે, તે પ્રકત આપણા ચારસેં સીસોદીયાનુંજ બક્ષ છે, પણ મહારાજ ચંદ્રસિંહનો મને બય લાગે છે કે, આમ કરતાં કંઈ અવળું સવળું થાય, તો તેઓ ઠપકો આપે. જો તેઓની પરવાનગી મેળવો, તો જોઈ હોય રાઠોડના હાથ ? અને જોધાનું જો-

૨ ? એ વિશ્વાસવાતક, રાજ્યકુટુંબનો નાશ કરી, રાણાપદ ધારણ કરવા ચાહેછે. આ શું ? આપણામાંનો એક પણ મરદ જીવતો હશે, ત્યાં સુધી બની શકશે ? (એટલું બોલ્યા પછી નીચેની કવિતા બોલેછે)

કાફી જીલો.

વિધાતા ધન્ય છે, તારી રચના જગતની અનંત—એ રાગ.

સિસોદીસિંહ શું ! ખમો જીલમ બની નાચાર ટેક.

દોર વધ્યો અતિ રાઠોડનો, તેનો દિલમાં કરોને વિચાર સીસો.

ઠામ ઠામ મઉ વાસ કર્યો છે, તમ બંધુ ન સૂખ લગાર સીં.

ક્યાં સુધી આ સહન કરીશુ ?, વધતો જાયે શિરે દુઃખભાર સીં.

જેહ વચનનું બંધન ધારો, તેને ખજર કરો આ વાર સીં.

રાજ મહીપી બહુ કંટાળ્યાં, પામે પરતાવો તેહ અપાર સીં.

ગુપ્ત મળો જઈ રાણી સાથે, તેડાવો તમ રક્ષણહાર સીં.

દીક્ષતણો હવે વખત નથી તો, બાઈ સત્વર થાઓ તૈયાર સીં.

૬૦—રત્નસિંહ ? તમારો વિચાર મને વાજળી લાગેછે, પણ હિતાવળ ન કરવી. મહારાજ ચંદ્રસિંહજીને તેડાવો, એટલે તેમના દુરમાન મુજબ વરતવું આપણને ઠીક પડે.

રત્ન૦—આપને યાદ હશે કે, તેઓએ માળવે જતી વખતે એવો ઇસારો કર્યો હતો કે, રાજ્ય માતાના બોલાવ્યા સિવાય હું કદી આવનાર નથી.

રૂપસિંહ—આ તમામ માઠા બનાવોની તેમને ખજર મળ્યા છતાં, હજું તેઓ પધાર્યા નથી, તેમ કંઈ વિચાર જણાવ્યો નથી, માટે એમજ હોવું જોઈએ.

રત્નશાહ શેઠ—આપણે સર્વ રાજ્યમાતા પાસે જઈએ.

મંલિરસિંહ—તેજાં કહેતી હતી કે તેઓ પણ ચિંતાગ્રસ્ત છે.

દુ—તો આવો ? પણ આપણામાંથી ફક્ત ચારજ નજીક ત્યાં જાઓ, બાકીના સર્વ પોતાને સ્થળે જાઓ. ઝાઝા હોય શું તો સ-
મુઓ પાત કળી જશે.

પ્રવેશ ૬ દ્વો

સ્થળ—સુંદરખાનો મહેલ.

સુંદરખા—(પોતાના પિતાનાં વચન સંભારી મુઠ્ઠા પામી બેભાનીમાં બોલેછે.) હે પ્રભુ ? શું ? ભાઈ અને બાપજ, મારું નસંતાન કાઢનાર ? વહાલાંજ વેરી ?

મુશિલા—(તેમની આસનાવાસના કરી.) બા. ? આપને આ મતિ પ્રથમ ન સૂઝી. આ તેજાંએ આપને ઘણાં સમગ્ગવ્યાં હ-
તાં. ચંદ્રસિંહજીએ પણ જતી વેળા, ગોળે વીંટણું કહેવામાં મળ્યા રા-
ખી નોહોતી,

સું—મારાં નસીબજ નકારાં. નહીંતો, હું ચંદ્રસિંહ જેવા, ટેકી, વિવેકી, સુપુત્રને, ચરે ! જેને માટે બાળપણથી મારો ઉત્તમ મત હતો, તેને આવી રીતે તીરસ્કારથી દૂર કરે ? પણ હું જન્મ દુઃખીઆરીના નસીબમાં દુઃખજ છે નહીં તો આવો કોપ હોય ?

તેજાં—હજી એનો. વખત વહી ગયો નથી. નહીંતો ઘણું પ-
સ્તાવું પડશે.

સું—તેજ વિચારમાં મેં મારી નિંદ્રા બોધ છે, પણ કોઈ અવજાન કે આધાર મળતો નથી. ઇશ્વર કોપ્યો, માખાપ અને બા-

છ શત્રુ જન્યાં, વળી હું પાપણી સ્ત્રી જાત. અજવાળી પણ રાત. મારો ખરો જન્મ આધાર મેં મારી બેવકૂશીથી શુભાવ્યો. તો આ દુનિઆમાં હવે મારું કોણ ? હે પ્રભુ ! હવે તુંજ બેઠી છે.

રૂપાં—(પ્રવેશ કરીને) આ. દયાળશાહ વગેરે આપનાં દર્શને આવવા ઈચ્છેછે.

સું૦—બહે.બહે. એ રાજ્ય સ્તંભોને જલદીથી બોલાવ, કે તે-ઓ મારા દુઃખમાં ભાગ લે. હું હતભાગિનીને કાંઈક વિરાગ મળશે.

દયાળશાહ—(પ્રવેશ કરીને) માતાજી અભિવંદન કરુંછું.

રત્નસિંહ—માતૃશ્રી ? આ સર્વ આપના રાજ્યભક્તોના હાંડ-વત્ સ્વિકારશે.

સું૦—મારા વહાલાઓ ! તમે મારે, ખારા સમુદ્રમાં મીઠો વાવર્ય છો. વાત કરવાનું ઠેકાણું તમેજ છો. હું દુખીઆરીને ધીરજ દેનાર તમેજ છો. મારા અને તમારા રાણા મોકળસિંહના દિવસ ગણાઇ ચૂક્યા છે. રાઠોડો, રાજ્યના ધણી થયા ઈચ્છેછે. મને અવિચારીણી, પાપિણીને, મારા ખૂરા કૃત્યનો પૂરેપૂરો પરતાવો કરવાનો વખત આવ્યો છે. હું એક સ્ત્રી જાત, મને કેમ ખચર પડે કે, બાઈ અને જાપ, આમ કપટી નીવડશે, અને બેન બાણેજના ધાતના પાપથી તેઓ નહીં ડરે ? ધિક્કાર છે ? ! એ નર પિશાચોને ! ! હથિ-આર લઇ સામા થયા હોત તો ક્ષત્રિ ધર્મ જાળવ્યો ગણાત, પણ આતો અતિ નિંદ્ય કૃતી વાપરી, પોતાની જા પેઢીને બોળવા નીકળ્યાછો !

રૂ૦—માતૃ શ્રી ? હવે ગભરાવાથી પાર આવે તેમ નથી. તેનો સઘ ઉપાય કરવો જોઈએ. જોધસિંહના ભાર નથી કે, તે ચિ-તોડનું રાજ્ય નિઃશંક ભોગવી શકે. ચંદ્રસિંહ, માળવામાં છે, છતાં દિ-લ્લીપતિ પણ ડર ખાયછે, તો આ પ્રપંચી પણ આવશે તેના શું

હિસાબમાં છે ? માફ કરજો માણ ! ભાષને ઉભરામાં કંઈ વધુ પડતું બોલાઈ જવાય તો !

સુ૦—હવે તેમની ગત કામના, અરે તેમનું કાળું અંતઃસ્વરૂપ મેં સારી રીતે જાણ્યું છે. તમામ ખુરાં વિશેષણને લાયક તે ઠી ચૂક્યા છે.

રત્ન૦—(તરવાર કાઢીને) માણ ! જો આપનો હુકમ હોય તો, હમણાંજ તેમને યમદૂતને સ્વાધિન કરી દઉં.

હ૦—સમશેર મ્યાન કરો. યમદૂતનો તખ્ત નજીકજ આવી પહોંચ્યો છે.

સુ૦—દયાળશાહ ? ભણે, આપના સીસોદી શરવીરોને ગુપ્ત ગસલતળી એકઠા કરી, રાત્રે રાઠોડોનો એકદમ નાશ કર્યો હોય તો કેયું સારું ?

હ૦—માણ ! તે વિચાર હાથ આપણા મનમાં ઘોળાતા હશે, પણ ઉતાવળ કરવામાં પ્રસાદ પડીએ તો જગતમાં હાંસી થાય.

સુ૦—ત્યારે તમે શું ગોઠવણ કરવા માગો છો ?

રત્ન૦—માતૃશ્રી ? જ્યાં સુધી, મહારાજ ચંદ્રસિંહજી અહીં ન પધારે, ત્યાં સુધી કંઈ કરવું, એ સલામત નથી.

રત્ન૦—જતાં જતાં તેઓ આપણને બાર મૂકીને કહેતા મયા હતા કે, રાણા મોકળસિંહનું રક્ષણ કરજો. તે પ્રમાણે તેમને સુરક્ષિત કર્યા પછી બધું બની શકે; પણ તેમને શી રીતે નિર્ભય કરવા ? એમ કહેવાની મતલબ એ હતી કે, મહારાજ પોતે હવે રાજ્યાસન કપ્પલ કરવાના નથી, તે મોકળસિંહ વિના, રાણાજી વિનાનું રાજ્ય થઈ પડે. માટે વારંવાર કહેતા હતા કે, તેમને બચાવજો.

સુ૦—ધન્ય છે !! મહારાજ ચંદ્રસિંહને !! અપકારના ખદલા-

માં ઉપકાર ? (એમ કહી ગદગદિત થાય છે.)

૬૦—માતૃશ્રી ? હવે દિલગીર થવામાં લાભ નથી.

સુ૦—મારા મનમાં ઘણા દિવસથી મહારાજને તેડાવવાની વાત ઘોળાય છે. પણ શું હવે તેઓ, આ કમ અકલની કૃતધના તું ફરી મેં જોશે ? શું ? તેઓને કરેલું અપમાન તેઓ ભૂલી જશે ? શું ? દુર્ગતીને તારશે ? ખરે, એમના સિવાય, પ્રજા અને રાજ્યનું રક્ષણ, ખીજો કોણ કરશે ?

૬૦—માણ ? ચંદ્રસિંહ મહારાજ, શ્રી રામચંદ્રજીનો ખીજો અવતાર છે. મોકળસિંહ પ્રત્યેનો તેમનો પ્રેમ, બરતથી વિશેષ છે, આપનો દોષ મનમાં લાવે તેવા નથી, રાણાજી અને તેમના રાજ્યનું રક્ષણ કરવા તેઓ આકાશમાંથી ઉતરે અને શત્રુને જડમૂળથી ઉખેડી કાઢે તેવા છે, માટે મારી સલાહ માની આપ તેમને એક પત્ર લખો. અમે પણ સાથે લખી શું. હું નક્કી કરું છું કે, તેઓ એથી જરૂર પધારી સર્વને સુરક્ષિત કરશે.

સુ૦—એક નહીં, દશ પત્ર લખું, કહો તેવી આજીજી અને કાલાવાલા કરી માફી માગું. જો તેઓ પધારે તો અત્યારે મારા જેવું ભાગ્યશાળી ખીજું કોઈ નહીં.

(સુંદરના કવિતા રૂપે પત્ર લખી સર્વને વાંચી ગતાવે છે.)

રાગ ખનજરાનો.

સૂણ પુત્ર અજાં આ મારી, મેં વાત કશી ન વિચારી;
કર ક્ષમા દોષ સુત મારો, ક્ષત્રિની ટેક ઉર ધારો. (હો.)
મન માંહી ઘણી લાચારી, મેં વાત કશી. ૧

મને ખાત તાત ભૂલાવી, તેનો ખ્યાલ ન હું કંઈ લાવી;
તૂજ શીખ ધરી નવ સારી, મેં વાત કશી. ૨

- તુજ સમો રાજ્યનો સ્તંભ, શૂર શત્રુ ટાળક દંભ;
નહીં પાસ હવે તું મારી, મેં વાત કશી. ૩
- કુર કર્મ પિતાએ કીધાં, સીસોદી વીર દુઃખ દીધાં;
રથ ખુન કર્યું દુઃખકારી, મેં વાત કશી. ૪
- કરે ઉપાય ગાદી લેવા, નહીં મોકળની કંઈ સેવા;
છે બય મનમાં અતિભારી, મેં વાત કશી. ૫
- નહીં તૂજ વિશુ કો ત્રાતા, ધર દુઃખ દાઝ દિલ માતા;
કર મદદ તણી તૈયારી, મેં વાત કશી. ૬
- મે સ્નેહી શત્રુ નવ જાણ્યા, મમકુટુંખીએને આજ્યા;
દઈ દગો કરી દુખીઆરી, મેં વાત કશી. ૭
- પ્રિય પુત્ર વચન સાક્ષાત, “ મોકળ શિર મોટી ધાત; ”
ધિક ધિક ધિક મતિ મારી, મેં વાત કશી. ૮
- આ વિર ક્ષેત્રમાં આજે, રોઠોડી પ્રજા ખિરાજે;
મેવાડી શીર બય ભારી, મેં વાત કશી. ૯
- રક્ષા કરવાને બાઈ, લઈ મદદ વેગથી ધાઈ;
પૂર્વોક્ત વચન સંભારી, મેં વાત કશી. ૧૦

રત્ન૦—દયાળશાહ ? બધાની વતીથી હવે તમે પત્ર લખો.
માણ પણુ ધારે છે કે તમારા લખવાથી મહારાજા જરૂર પધારશે.
(દયાળશાહ નીચે પ્રમાણે પત્ર લખી વાંચી બતાવે છે.)

ચંદ્રસુંદરમણિ, બાપાકૃપા દીપક, સુભટ મહારાજા ધિરાજ ૧૦૮
શ્રી ચંદ્રસિંહજીની પવિત્ર સેવામાં; યશવંત ગઢ ચિતોડથી લી. સા-
ગતો, સરદારો, બાપાતો, અમલદારો અને પ્રજા સમસ્તની વતી સે-
વક દયાળશાહના સાષ્ટાંગ અભિવંદન સ્વિકારશોભ. વિશેષ મેં આપ-
માળવા પધાર્યા આદ વખતો વખત ખજારો આપેલી છે. તે આપ-

ને વિદિત થઇ હશે, અને તે ઉપરથી આપે ખ્યાલ પણ કર્યો હશે કે, અમારી હાલ શું સ્થિતિ છે ! આજ રોજ આપનાં પૂજ્ય માતૃશ્રીના ફરમાનથી આ વિનતિ આપને કરું છું, તે ત્વરાથી નિધામાં લઇ, ભયભીત માતૃશ્રી અને સમસ્ત પ્રજા વગેરેને સહાય થશો, અને ભય મુક્ત કરશો. હાલમાં અહીં રાઠોડી રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે, નિર્ભયપણે તેઓ કામ બજાવ્યે જાય છે, તેમની ખુરી મતલબ સૌએ જાણી લીધી છે, અને એવું જાણવાથી તેઓ પોતાની સત્તા સ્થિર કરવાની ઉતાવળમાં પડ્યા છે, અને થોડા વખતમાં તેઓ શું નહીં કરે ? તે નક્કી કહી શકતો નથી. આ વાત આપણી પ્રજા સમસ્તના જાણવામાં આવ્યાથી તમામ કંકળી રહી છે, એકે એક લડવૈયો આપના હુકમની રાહ જોઇ જોડો છે, તેમાં પણ રઘુદેવજીની હત્યાથી સર્વની લાગણી અધિક દુખાઇ છે, અને તમામની નસોમાં દોડતું લોહી બાપ્પભવનની મિસાલે ઉકળી રહ્યું છે, સર્વમાં જોઈએ તેવો સંપ, દેશાભિમાન, અને વૈર વાળવાની લાગણી સંપૂર્ણ પ્રકાશી રહી છે, “ મારો, મારો, કાપો, કાપો, શું ! શીસોદીયા કાયર બન્યા ? તમારું શોર્ય ક્યાં ગુપ્ત થઈ ગયું ? શું ? આ વીર ભૂમિમાં કોઈજ શૂરવીર નથી ? કે આ મૂઠીબર રાઠોડો નિઃશંકપણે રાજ્ય કરશે ? ચિતોડનું અભિમાન કોઇને નથી ? જેને માટે તમારા વડિલોએ માથાં આપ્યાં છે, તેને સંકટમાંથી છોડાવનાર કોઇ નથી ? અરે ! રાણાજી પોતેજ મોતના પંજામાં સપડાયાછે તેમને પણ કોઈનો આધાર નથી ? પ્રજાનું રક્ષણ કરો, રાણાજીનો જીવ બચાવો, ચિતોડની અમર કીર્તિ સાચવો, વીર ભૂમિના ગૌરવનું જ્વાન બૂલી ગયા ? છે કોઈ દશુદી બાટ ? કે ચિતોડનો પ્રાચીન ઇતિહાસ સંભળાવી શૂરાતન ઉત્પન્ન કરે ? ચિતોડભૂમિ નક્કી થઇ નિર્બીજ થઇ ?

ખરાકમ હીન થઇ ? હે પ્રભુ તારો શો કાપ થયો ? ઓ ! ! હમીર,
 ઓ ! ભાખાણ ? તમે અમારી વહારે ધાઓ, નહિતો તમારા સુપુ-
 ત્રના દક્ષિમાં દેશ દાઝ પ્રેરી, અમને તારવાને ઝટ મોકલો.” આવા
 શબ્દો આખા ચિતોડ રાજ્યમાં ગામેગામ અને શેરીએ શેરીએ સં-
 ભળાય છે. જે વખત જાય છે, તેમાં રાણાણ મોકળસિંહ અને મા-
 તુશ્રીનો ધાત થવાનો સગય નજીક આવતો જાયછે, માત્ર આપનોજ
 પૂર્ણ આધાર છે. આપ, આવી દોહીતો વેળાએ આવી સહાય
 નહીં કરો, તો કાણુ કરશે ? રાઠોડો પોતાની ખુરી મતલબમાં
 પ્રાપ્તી ન શકે તેવા પ્રયત્નો અમે કરીએછીએ, જીવ સાટે પણ, આ-
 પના પધારવા સુધી રાણાજીનું રક્ષણ કરીશું. જેમ બને તેમ વહેલા
 પધારી, પોતાનાં કૃત્યો માટે પૂર્ણ પરતાવો કરતાં માતાજી, પીડાતી
 રૈયત, મોતની અણીપર આવેલા રાણાજી અને આપના આજ્ઞાંકિત
 શેવક, સામત, અને સરદારોની ખબર લેશો. આપના આજ્ઞા શિ-
 વાય અમે અમારાં હયિઆર હંચકીશું નહીં. આપનું નામ પડતાં,
 તમામ જાણ પોતાનાં માથાં આપવા તૈયાર છે. હવે બાપારાવળની
 આદાના અચળ ભક્તોની રાજ્ય ભક્તિ મોળી પડી નથી, પણુ ઉલટી
 રાઠોડોનાં આવાં નીચ કૃત્યોથી અધિક સતેજ ઘઇ છે. આપ નીતિનિ-
 ખુણુ સુઝ મહારાજને વિશેષ વિનતિ કરવી યોગ્ય નથી. એજ નમ્ર,
 ત્રિનતિ. મીતિ ભાદરવા સુદ ૨ ભોમવાર

લી. દર્શોનાતુર સમસ્ત આમ્યજન અને અધિકારી વર્ગ.
 (દયાગશાહ બંને કામળ ગંભિરસિંહ, દાસી, અને પુરોહિતને આપી,
 રૂબરૂ કેટલીક સૂચના દઇ, માળવા તરફ વિદાય કરે છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—માળવામાં ચંદ્રસિંહજીની ખાનગી કચેરી.

સમરસિંહ—મહારાજ ! થોડા દિવસપર સજ્જતસિંહ આવ્યા હતા, તે ચિતોડની શું ખબર લાગ્યા હતા ?.

ચંદ્રસિંહ—અગાઉના જોતીજ. ધાર્યા પ્રમાણે સઘળું બન્યાં જાય છે. મેં તો પ્રથમથીજ શું હતું કે, મામે કારભાર કરવા આવે છે તેમાં કંઈ જુદાજ પેચ છે.

સૌ—બિખારી મરૂ પ્રજા, ધન ભેગું કરવા ભરાતી હશે ?

ચં—હા. પ્રથમ તો એ ઠીક ચાલ્યા, પણ પછી ધીમે ધીમે તેમનાં કૃત્ય ઉપરથી તેમની મતજ્ઞ જણાઈ આવી. થોડા દિવસ વિતતાં તેમણે આપણા અધિકારી મંડળને રજા દીધી, ત્યારે મેં એમ ધાર્યું કે; કેટલાક રાજ્યનીતિ એમ જાણે છે કે, પોતાના પક્ષનું અધિકારી મંડળ હોય તો રાજ્યકારભાર યથાસ્થિત ચલાવી શકાય. એ મતજ્ઞથી તેમણે તેમ કીધું હશે; પરંતુ મુખ્ય અધિકારીઓની સાથે નાના અમલદારોને પણ કાઢી મૂકી, તેમની જગાએ મારવાડીને ભરવા માંડ્યા, ત્યારે તેમનો ઉંડો બેદ હશે, એમ માલુમ પડ્યું.

સૌ—હા. બાપુ. એ પણ ધનને માટે કર્યું હોય તો તા નહીં.

ચં—સરદારે વરોરેને મેં, અહીં આવતી વેળાજ કહ્યું હતું કે;

રાગ સિયાનો કનરે.

નારી બરોસે બૂલો ન બાઈ, ઉજવળ તોયે રાત કહાઈ—ટેક.

માત સમાન દર્ઠ સનમાન, રાખી સદા પ્રીતથી સૂખદાઈ; ઉજવળ ૧ પ્રથમથી મુજ ગુણ એ પિછાને. તોપણ મનમાંહી ભરમાઈ જી. ૨ વચન કદૂ કદી મુખથી ન કાઢ્યું, ખાન પાન તણી સરસાઈ. જી. ૩

ધર્મ ધ્વજએ રાજ્ય ચલાવ્યું, કૂડ મૂની કદી નહીં દેખાઈ ઉ૦ ૪
રહી હૃદમાં તમે કામજ સારો, પ્રમદાગતી તો પાની મનાઈ ઉ૦ ૫

સ૦—એશક, રાજધિરાજ ? સ્ત્રી જાતને બરોસે રહેવાથી પ-
રિણામે લાભ નથીજ; પણ હવે આપનો જરાપણ દોષ કોઈ કાઢે તે
મ નથી. ખરેખર જોધસિંહ વગેરેની રીતભાત ઘણી શકમંદ લાગે
છે. ભવિષ્યમાં મને એનું માફું ફળ ખવાનો આભાસ થાય છે.

ચ૦—એમાં જરા પણ શક નથી. મેવાડના ધનથી મારવાડને
ધનાદય કરવાનો તેમનો હેતુ તો ખુલ્લોજ જણાય છે; કેમકે કારીગર,
વેપારી અને મજૂર સરખા પણ ત્યાંથીજ જોલાવ્યા છે, અને રાજ્ય
ખર્ચથી ચાલતાં બાંધ કામમાં તેમનેજ ન્યાય કરી દેવામાં આવે
છે. તથા રાજ્યમાં જોઈતો માલ વગેરે તેઓ પાસેથીજ લેવામાં
આવે છે. મતલબ કે બધી જાતની રાજ્ય મદદ મારવાડીઓનેજ
છે. જોધી, વૈદ વગેરે પણ મારવાડનાજ પૂજ્ય છે. એમ
તેમની જે મતલબ લાગે છે. એકતો પોતાની પ્રજાને પૈસાથી ત-
ર કરવી; અને બીજી એકે ચીતોડમાં તેમની વસ્તી વધારવી, કેવ-
ખતે તેઓ કામ લાગે. ચીતોડ, મારવાડીઓથી ઉભરાઈ જાય છે. પિ-
તાજીએ જે પરદેશી કારીગરોને લાલચ આપી જોલાવ્યા હતા તેમનો
અને મજૂર વગેરેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. ભર દરબારમાં આપણા
અમીરોનું અપમાન થાય છે. આ દુઃખ શું ? મેવાડને માથે જોછું
છે ? મને બહુ લાગે છે.

સ૦—ત્યારે શું તેઓ રાજ્ય પંચાવી પડવા ઈચ્છતા હશે ?

ચ૦—હા. એમંજ હોતું જોઈએ. આપણું જે લશ્કર હતું તે
ધીમે ધીમે ઘટાડીને, મારવાડી પલટણુ બનાવી છે. આતો ખુલ્લોજ
મુદો છે.

સ૦—ત્યારે તો ખ્યારા રઘુદેવજીનું ખુન કરવાની પણ એજ ધારણા હોવી જોઈએ.

અં૦—(રઘુદેવના મૃત્યુનું પુનઃ સ્મરણ થવાથી જોધસિંહ પર શુરસો લાવી.)

રાગ સીતાજીના મહિનાનો.

હીયકાગ અરે કુળ અંગાર, ધિક ધિક તૂજ નામને;
તેં તો કુળમાં લગાડયું કલંક, ધિક ધિક તારી હામને.
કર્ચુ દુષ્ટ નાગદંતું કામ, મારી મૂજ બ્રાતને;
પડી ધુળ તૂજ જીવતર માંય, લગ્નવી તેં જાતને.
કદી રણમાં ચઢી માર્યો હોત, ક્ષત્રી રીત મનમાં ધરી;
નવ લાગત દુઃખ મને લેશ, અરે નીતિ એ ખરી.
અરે! રઘુદેવ ક્ષત્રીસિંહ, અજ્ઞ તું શું કરે;
સામા શત્રુ હજારો હોય, પાછો પગ નવ ધરે.
તેવો પૂર પરાક્રમ વીર, દગો દધ મારીયો;
કર્ચુ પાવૈવત તેં કામ, સ્વારથ નીચ સારીયો.
કેમ બૂહું કૂડું આ કૃત્ય, અરે જોધા તાહરં ?
જોધ લેજે હવે રણમાંય, પરાક્રમ માહરં ?
કરં ચીતોડની હદ પાર, માંડુ તોડ્યો જાણજે;
આવ્યું મુજ હાથે તુજ મોત, થોડા દીન માણજે.

સ૦—મહારાજ ? ગઈ ગુજરી હવે સંભારો નહીં. આટલે સુધી મામલો આવી પહોંચ્યો છે, ત્યારે તો હવે આપે ત્યાં સત્વર પધારવું જોઈએ, નહીં તો તેમના ખુરા કૃત્યનો અટકાવ કરનાર કોણજે?

અં૦—ગમે તેમ થાઓ, પણ જ્યાં સુધી રાજ્યમાતાને તેમનાં કાળાં કૃત્યો ન જણાય, જ્યાં સુધી પોતે પોતાના કૃત્યનો પરતા-

વો કરી મને તેકાવે નહીં, ત્યાં સુધી મારે ત્યાં જઈું મુનાસગ નથી. હું રાજ્યમાતાનું કહેવું ન ગણુકારી ચિતોડમાં રહી રાજ્ય ચલાવે ગયો હોત, તો મને કોઈ રોકનાર નહોતું, પણ રાજ્યમાતાના મનમાં વહેમ પાડેા યાત કે, પોતાનેજ ધણી થવું છે. આથીજ હું ત્યાં ન રહ્યો, બીજુ કંઈ કારણ નહોતું. મારે જ્યાં સુધી રાજ્ય માતાને પોતાનાં પિયરીઆંનો દોષ જણાય, તે પહેલાં હું જાઉં તો, પેલા અધમ તકેટાઓ કંઈક બીજુ જ વેતરે સજ્જનસિંહ કહેતા હતા કે, રઘુદેવજીના મૃત્યુથી માતૃશ્રીને ઘણું જ લાગ્યું છે, તો જેવું હશે તેવું થોડા દિનમાં જણાશે. નહીં તો આપણા શરવીરો મુઆ પડ્યા નથી કે, જોયો તેની ઉમેદ નિર્વિધને પાર પાડી શકે ! દયાળશાહ, રત્નસિંહ વગેરે ત્યાં જ, એટલે જાજી હરકત નહીં આવે.

(એટલામાં પૂરોહિત અને દાસી સાથે ગંભિરસિંહ ચિતોડથી આવી પ્રવેશ કરેછે.)

ગં—મહારાજ, સાબિતંદન કરેછું

અં—કેમ ? રાણાજી મોકળાનિંહ વગેરે સૌ ખુશીમાં છે ?

પુ—મહારાજનું અખંડ તેજ તપે. રાણાજીને આપ જવાડો, તો જીવે તેમ છે ? રાજ્યમાતા પોતાના કૃત્યનો બદલો પામી પૂર્ણ પરતાય છે આ, રાજ્યમાતા અને પ્રજા સમસ્તના બે પત્ર. (અંદ્રસિંહ વાંચી જાયછે, અને પછી સમરસિંહ વગેરે મનમાં વાંચીલેછે)

અં—(ક્રોધના આવેશમાં) પ્રજા સમસ્તને એક દિલાસા પત્ર લખી આપી, મોઢે ફેટલીક સૂચના આપેછે.

પુ—ધન્ય છે, મહારાજ અંદ્રસિંહ ! ! મેવાડના સંરક્ષણ માટે, પરમકૃપાળુ આપને દીર્ઘાયુષી કરે.

અં—હવે આ બીજો પત્ર માતૃશ્રીને આપજો, અને કહેજો

કે, ફિકર તજો. હું દીવાળીને દહાડે રાત્રિના ૬ વાગે મોકળને જરૂર આવી મળીશ; પણ તે પહેલાં એક યુક્તિ કરજો કે;—માતુશ્રી, જ્ઞે-
ધસિંહની પરવાનગી મેળવી, આસો સુદી ૧ થી દરરોજ જુદેજુદે ગામ મોકળસિંહને ઉગ્મણી આપવા મોકલે, અને દીવાળીને દિવસે ગસુદા ગામમાં ઉગ્મણી આપવી, કે હું ત્યાં આવી મળીશ. પ્રથમ મારે મોકળસિંહનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, નહિ તો તડાગારમાં કંઈક જોખમ લાગે, અને રાજ્ય લોભથી મરાવ્યાનું કલંક મારે માથે આવે. તમે અને તેજાં જાને તે દિવસે સાથે રહેજો. દયાળશાહને પણ કહેવું કે, દીવાળીને દિવસ જરૂર રાહોડનું નિકંદન કાઢશે, માટે તમામ તૈયારી કરી રાખવી. મારી પાસે જસેં સિંહ છે, તેમને તમારી સાથે રવાના કરું છું. તેમને દયાળશાહ, દરવાનની જગાપર ગોઠવે એમ કહે-
જો. દીવાળીને દિવસે મોકળસિંહની સાથે ગસુદામાં તેઓજ હોય, તેમ દરવાજે પણ તેમણે તૈયાર રહેવું, કે મારું નામ પડતાં દરવાજા ખુલા મૂકે. વળી સર્વ લડવૈયાને પણ ચેતવી રાખવા કે, તેઓ દીવા-
ળીને દિવસે રોશની જોવાને જહાને, લથિયારબંધ થઈ જાગરમાં અ-
ને દરબારગઢ આગળ ફરતા ફરે, આ જઘાની સાથે વિશેષ સંભાળ એટલી રાખજો કે, રાહોડોને આ યુક્તિની જરા પણ ખજર ન પડે. જોધો અને રણુગત્ર પલાયન કરે તો પછી રઘૂદેવનું વૈર કેમ લેવા-
ય ? લાંબી મુસાફરી છે, માટે વખતે મને જરા મોડું થાય તો મ-
સુદા છોડીને જતા નહીં. જાઓ સૌને ધિરજ દેજો. (સર્વ જાયછે)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—સુંદરબાનો મહેલ.

સુશિલા—બા ! અધિકારીઓ અને પ્રમખનની કેવી લાગણી છે તે જોયું ?

સુંદરબા—રાણાજી અને ચંદ્રસિંહનું પ્રજા રક્ષણ તેવુંજ હતું. પ્યારને બદલે પ્યાર છે. આવી પ્રજાની કદર બુઝવાને પણ તેવાજ અધિકારી જોઈએ.

સુ૦—શું આપના પિતા, મહારાજા બની આ પ્રજાપર સુખે રાજ્ય કરી શકે ?

સુ૦—મને વિશ્વાસ છે કે, ચંદ્રસિંહજી જરૂર આવશે, પણ જો તેમને આવતાં હોલ થઈ તો, સરદારો કંઈ સહન કરી બેસી રહે તેવા નથી, અત્યાર સુધી સુખ બેઠા છે, તેનું કારણ, ચંદ્રસિંહજીની તેમ કરવાની આજ્ઞા છે.

સુ૦—વાહ ચંદ્રસિંહ મહારાજા !! બા, હજી પુરોહિત વગેરે કેમ આવ્યાં નહીં.

(એટલામાં ગંભિરસિંહ વગેરે આવી પહોંચે છે)

તેજાં—(પ્રવેશ કરીને) બા ? આ ગંભિરસિંહ અને પુરોહિત બંને, સારા સમાચાર લઈ આવ્યા હોય, એમ તેમની મુખ મુદ્રાપરથી માલુમ પડે છે.

સુ૦—કેમ ગંભિરસિંહ ? ચંદ્રસિંહજી મારાપર કૃપા કરશે કે ?
(ગંભિરસિંહ પત્ર આપે છે ને સુંદરબા વાંચે છે.)

રાગ લાવણી.

માત માહરી ધીરજ ધારો, વચન કેદી મિથ્યા નવ થાય;

- ખરી ખાતરી રાખો મનમાં, સૈન્ય સઘ લઈ આવું સ્થાય.
 નિર્બળ જનની બહાર કરીને, શરણાંગત સુખ દેવું સાર;
 શુદ્ધ ક્ષત્રિની ટેક અટક તે, જાણે છે સઘનો સંસાર. ૧
- આપ માહરાં શીરછત્ર છો, મોકળ મારો ખ્યારો ખાત;
 સંકટ સમયે સઘ આવવા, કરું હીન તો લાગે માત.
 સૂર્યવંશી વિશુદ્ધ કૂળમાં, અરે નથી શું કોઈ વીર ?
 મસ્ત ખની માથે રાઠોડો, જેતાં રહે ધડે કેમ ધીર. ૨
- ક્ષત્રીવટમાં ખોટજ જેસે, રાઠોડોનો ન કરું નાશ;
 પાપ કુંભ એ પાપી કેરો, ફેડિ પલકમાં આપું ત્રાસ.
 અરે ! હજુ છે વીરક્ષેત્રમાં, કરે સમર્પણ સ્વદેશ પ્રાણ;
 પવિત્ર ગાદી પચાવનારા, રાઠોડોનો કાઢે ધાણ. ૩
- મારવાડના દરેક મકાનો, ખોળી સઘ કરું સંહાર;
 કરી નાશ મંડાર તણો વળિ, સ્વદેશનો સત્વર ઉદ્ધાર.
 કરી કષ્ટ અગણ્ય મોકળનું, વળી સિસોદી ખાત તણું;
 દુષ્ટ જતોને ઠરવા માટે, નહીં રાખતી જગા આણું. ૪
- સુખના દુખના સાથી બડવીરો, જન્યો દૂતની સાથ સ્વદેશ;
 ગુપ્ત વાતની જેને જેને કરતા, અરે ! દોષને ખખરજ લેશ.
 દ્વારપાળ થઈ રહો યુક્તિથી, શબ્દ સૂણતાં ધાળે વીર;
 ખરા સિંહ થઈ ધુમો રણાંગણ, કરો છિત્ર શત્રુ ધડ શીર. ૫

સુ૦—ખા ? શું ચંદ્રસિંહજીની નીતિનીપુણતા ! આપે તેમને મિથ્યાજ દોષ દીધો. હવે આપનો સુખભાનુ ઉદય થયો જાણો.

સુ૦—(ગંભિરને) કંઈ વિશેષ સમાચાર કહાવ્યા છે?

ગંભિરસિંહ—રાણાજી મોકળસિંહને, તેમના આવતા લગી સુરક્ષિત રાખવા, એ મુખ્ય હેતુ છે. (પાકીની તમામ હકીકત નિ-

વેદન કરી, સરદારોનો કાગળ વંચાવે છે. તે સુંદરબા મનમાં વાંચી આનંદમગ્ન થાયછે.)

સુંદરબા—ઈનામ લેતા જાઓ.

ગાંઠ—આપનું કામ પાર પડે, જોજ મોટું ઈનામ છે. કાર્ય સિદ્ધી થયે અવિચળ ઈનામ લઈ તૃપ્ત થઈશ. હવે મારે સરદારોને આ પત્ર આપી કેટલોક હકીકત નિવેદન કરવી છે, મારે હું આપની રજા માગું છું. માણ ?

સુંઠ—ભલે જાઓ. હું પણ એ તજવીજમાં હવેથી રહીશ.

(એટલામાં સરદાર, અને ગૃહસ્થ મંડળ, ગંભિરસિંહ આવ્યાની ખબર જાણી, રાજ્ય માતાના મહેલમાં પ્રવેશ કરે છે.)

દૌ—માણ ? સમસ્ત સેવક મંડળ આપને સાહંગ દંડવત્ કરે છે !

સુંઠ—આ શુભ અવસરે દીક્રા આવી પહોંચ્યા. શ્રી પરમાત્મા પ્રતાપે, પરમ નીતિનીપુણ ચંદ્રસિંહજીએ આપણને પૂર્ણ દિલાસો દઈ શાન્ત પમાડ્યાં છે. તમારો પત્ર તો વાંચી જુઓ ? શું ? ક્ષત્રિય વીરની અલોકીક ખુબી ! ! અરે દયાળશાહ ? આવા સદ્ગુણ સંપન્ન, વીર, ધીર, તો વિશ્વમાં જવલ્લાજ.

દૌ—(સેનાપતિને) પ્રિય રત્નસિંહજી ? આપણો આદહાદ જનક પત્ર તમેજ વાંચો.

રત્નસિંહ—(નીચે પ્રમાણે કવિતા૩૫ પત્ર વાંચેછે.)

લાવણી.

ચિંતા નવ કરશે કાંઈ શુરા સરદારો;

શિરસદે ગઢ ચીનોડ પ્રાણુથી પ્યારો.

નહીં વિલંબ કરે હું હવે, સમજજો પારો;

મોકળનું રક્ષણુ કયે, સપ્ત જન્મારો.
 કર ધરો તેજ સમશેર, શેર સમઘાલો;
 ખરછી, શરસી, ને ઢાલ કટારી, બાલો.
 કરો રાડોડો તારાજ, રાજ લઈ એનું;
 ઘો સિસોદીયાનો સ્વાદ શીષ લધ તેનું.
 એક ચીતોડ ગઢને કાજ, કપાયા લાખો;
 હજુ કરે જન કુરગાન, દેશ તો આખો.
 નિઃકલંક કીર્તિ ચિતોડ કેરી જગમાં;
 જોધો શું કરશે રાજ, સિસોદી ઢગમાં.
 સૌ અટલ વીર રણુ ધીર દગો નહીં સાંખે;
 લજ્જયું તેં તારું કૂળ જોધ જગ આખે.
 તેં હણ્યો બ્રાત રત્નવીર તીર સમ સાલે;
 શું ? સિસોદીયા હત વીર્ય, થયા તું બાળે ?
 ધરિ ધીર રહો શરવીર વચન પાળીને;
 દહં દિપોત્સવીને દીન ભોગ કાળીને.
 તત્પર સૌ રહેજો ગુપ્ત મળી સંગાતે;
 બડ સુણતાં મારું નામ, ધસો અરી માથે.

સુ૦—કેમ દયાળશાહ ? ચિતોડ તારણહારની ઉત્તમ યોજના પસંદ પડી કે ?

દ૦—માણ, એમાં શું ખામી હોય ! પણ હવે આપ મોકળ-સિંહના સંરક્ષણ માટે તજવીજ ચલાવો ને બધી તૈયારી ગુપચુપ કરો. અમે બધા પણ તેમના હુકમ પ્રમાણે સઘળા જાતની તૈયારી કરી રાખીશું.

(એમ કહી બધા રજ ભેઠે.)

સુ૦—બા ? ચંદ્રસિંહજીની આ ગોઠવાણુ તો ઉત્તમ છે. એથી મોકળસિંહનું ખાતું, પીતું, દરવું, ફરવું વગેરે સ્વતંત્ર થશે, એટલે દ-ગો કન્નારનું કંઈ ફાવી શકશે નહીં, ને આપણો પક્ષ મજબૂત થશે.

સુ૦—તેનાં ? જા, તું. બાઈને જલદી બોલાવી લાવ ? (તેનાં જાયછે.)

સુ૦—બા ? બાપુને મોઢે જેમ તડાક ભડાક કહી, પાછળથી પસ્તાવો થયો તેવું કરતાં નહીં.

સુ૦—હા. બેન. પાછળથી ફેરવ્યું તે સારું કર્યું. આપણે ખટપટ ક્યારે બેઠીએ ?

બે૦—(પ્રવેશ કરીને) કેમ બેન યાદ કર્યો ? કંઈ હુકમ છે ?

સુ૦—એક ચિનતિ કરવાની છે. તેમાં તમારી અને રાણાજીની લોકપ્રીયતા વધે તેમ છે. મરજી હોય તો કહું.

બે૦—સુખે કહો બા.

સુ૦—અમારો રાણાજી આશ્વિન માસમાં દરરોજ જૂદે જૂદે ગામ પધારી, ત્યાંના લોકોને ઉમ્મળી આપતા, ને તેથી લોકો ખુશ રહેતા. જે હુકમ હોય તો તેમ કરવા મોકળને મોકલીએ.

બે૦—(મનમાં) હમણાં રૈયત મારાપર ગુરસે છે, તેને શાન્ત કરવાનો આ ઠીક સમય છે. વળી બાપુના કહેવા પ્રમાણે બેનનો ગુરસો પણ નરમ પડશે. આપોઆપ ઠીક વાત નીકળી. (જાહેર) હા, બા. ઘણી સારી વાત છે. બલે તેમ કરો. આપનો હુકમ શિરોધાર્ય કરવા સદા હું તૈયાર છું.

સુ૦—આસો સુદી ૧ કાલે થાય છે. તો ત્યારથી જશે.

બે૦—બલે જેમ આપની ઈચ્છા. વારંવાર આવી ઉપયોગી સૂચના દેતાં રહેવી કે જેથી આપણું અને રૈયતનું શુભ થાય.

વિ૦—(પ્રવેશ કરીને) એનનું માનના હો, તો ધણું સાફ થાય !! લાભની વાતમાં શું કરવા ના પાડો ?? એનની શિખાગણુ તો હજુ પરિણામે અધિક લાભદાયક જણાશે ?? થોડા દિવસ મોજ માણી લ્યો !!

જો૦—અલ્યા વિચિત્ર રંગી ? આજીને વખત વારંવાર આવોને તું ક્યાંથી અપશુકન કરેછે. ? એનનો હુકમ કયારે મેં ન માન્યો?

સુ૦—ભાઈ રહેવા ઘોને એનું નામ ? એને તો વગર બોલાવે જ્યાં હોય ત્યાં વચ્ચે પડી આગ બોલવાની ટેવજ પડી છે, (પાંધાં બનય છે)

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૯. મો.

સ્થળ—માળવાનો દરબાર.

પૃથુગજ—પ્રીય ચંદ્રસિંહજી ? કેમ હાજણાં તમે હિંમત દેખાઓ છો ? ગમત રમતમાં પગ ઘેંટેડો તેવો બાગ લેતા નથી ?

સમરસિંહ—મદારાજ ? તેમના પ્રીય ગંધુ રઘુદેવજી હમણાં દેવ થયા છે. તેમના ઉપર મદારાજ ચંદ્રસિંહજીનો અતિ પ્રેમ હતો, એટલુંજ નહીં પણ મેવાડની કીર્તિનો આધાર તેમના પરજ હતો.

પૃ૦—અતિ દિલગીરીની વાત ? શું મંદવાડ હતો ?

સ૦—(તમામ કાગળ રજુ કરી. બધી લોકીકત કહે છે.)

પૃ૦—(બધું વાંચીને) પ્રીય મીત્ર ક્ષમા કરજો. તમારી ગમે તેવી ટેક હોય તોપણ હવે છોડવી જોઈએ. શરાણુમતને નિર્ભયપદ આપી સુખી કરવા, એ ક્ષત્રિનો ધર્મ છે. તેમાં પણ અ્યાતો તમારો સ્વ

દેશ, જન્મભૂમિ, તમારું રાજ્ય, તમારી પ્રજા, ભાઈ, માત, અને ચિ-
તોડનો યશ, એ સર્વ નિરાધાર થઈ ધણી ભય ભરેલી હાલતમાં આવી
ગયાંછે. તો તોમને સંકટ સમયે સદાય કરી કષ્ટ મુક્ત કરવાં, એ
આપની પ્રરજ છે. હવે દેર ન લગાડો.

અં૦—

ગઝલ.

અંદ્રમુખીને એકલી મુકિને હું આવ્યો અહીં—એ રાગ.

રજા લઉં હું આપની, સ્વદેશ રક્ષા કારણે; ટેક.

દીધેલ કોલ પાળવો, સદેહ એલમાં નહીં;

કરૂં વહાર માતની, મૂઢત આજ તો મર્ઠ. રજા

નગીજ પાર પાડનો, કથન મુખ શું કરું; ?

નહીં ભુત્તાય એ કદા, સદા રમરજગા ધરૂં રજા

ગળીશ જલ્દી જો જાને, પીકટ કામે વનકેલું;

ક્ષમાજ માગી દોષની, કૃપા હું આપ આહું છું. રજા

પૃ૦—

પદ.

કાનુડો કાગળુગારો રે, સાહેલી જોતે—એ રાગ.

વિરહનું દુઃખ ભારી રે, પ્યારાચંદ્ર વિરહનું દુઃખ ભારી રે—ટેક

શુદ્ધ રોહું પાડ નાંહી, મિત્ર દોષ છે વિહાઈ;

વેણુ એ શું બોલો ભાઈ રે, પ્યારાચંદ્ર. ૧

અપકારે ઉપકારી, પૂર્વ વાતને વિસારી;

ઉચ્ચ ટેક આપ ધારિ રે, પ્યારાચંદ્ર. ૨

સૈન્ય લઈ સાથે આવું, મિત્ર ધર્મ હું જાળવું;

એથી હું કૃતાર્ય થાઉં રે, પ્યારાચંદ્ર. ૩

અં૦—અહો વિવેક સંપન્ન ક્ષાત્ર ગણિ મહારાજ ? આપની
ઉચ્ચ વૃત્તિનાં હું અદ્વયમતિ શું વખાણુ કરું ? આપના મહદ ઉ-

પકારનો બોલો, અને નિર્મળ પ્રેમ, જીંદગીભર બૂલાય તેમ નથી. આપને સાથે આવી નાહક તસ્દી લેવાની કશી જરૂર નથી. ચિતોડ-માં બંધી જનની તૈયારી અગાઉથી કરી રાખેલી છે, અને મુઠીભર રાઠોડી સૈન્યનું કંઈ શંકે તેમ નથી, માટે આપનું ફક્ત બે હજાર લશ્કર આપશો, તો બસ થશે.

પુ૦—(સૈન્ય તૈયાર કરવાનો હુકમ આપી.) મને આપનો વિયોગ અસહ્ય સાક્ષરો. હું આપનું વચન ઉલ્લંઘન કરી શકતો નથી. ઈશ્વર આપને કુશળક્ષેમ સરંતોરે કામ પાર પડાવી, મને જલ્દી દર્શનનો લાભ અપાવે, એમ અંતઃકરણ પૂર્વક આહુંછું.

(બંને જાણુ અતિ રનેહથી જુદા પડેછે.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—ગમુંદા ગામ.

પુરોહિત—તેજાં ? આપણા મહારાજ ચંદ્રસિંહજીને ઘણા લોકો બોળા ગણે છે, પણ તેમ નથી.

તેજાં—તેઓ પોતાના વચનને વળગી રહેછે. બાકીના કા-મકાજમાં તેઓ નીપુણ છે.

પુ૦—આ ઉગ્રાણી દેવાની સુક્તિ બહુ ઉત્તમ બતાવી છે. તે-માં પણ એક માસ અગાઉથી કરવામાં ઘણું ડહાપણ સમાયલું છે.

તેજાં—હા. જુઓને ? પહેલાં વિક્રમસિંહ પોતેજ બે હજાર રાઠોડી સૈન્ય લઈ, રાણાજીની તપાસ રાખવા આવતા, પણ રોજનું ઈર્ષ્ય એટલે પોતે ન આવતાં બીજા સરદારને મોકલ્યો, ને લશ્કર પણ કમી થતું ગયું.

પુ૦—તેમાં વળી દિપોતસવીના આનંદદાયક પર્વના ચાર દિ-

વસથી તો, તે સરદારે પણ આવવાનું બંધ કર્યું છે, અને તેમનું કારકર પણ આવતું નથી.

ગંભીરસિંહ—રમત ગમત મૂકી, શહેરની મઝામાંથી ગા-મઝામાં અથડાવા કોણ આવે ? વળી રોજ ઉમળાણી આપી નિર્વિઘ્ને ખાછા રાજધાનીમાં જઈએછિયે, એટલે તેમના મનમાં શક પણ રહે શાનો ?

પુ૦—રાત્રિના નવનો વખત આવ્યો છે, તે પણ એવાજ ઉદ્દેશથી કેમકે એ વખતે સૌ લોક ખાવાપીવામાં, આતશયાત્રની મ-ઝા ઉડાવવામાં, કે બીજી ગમતમાં પડ્યા હોય, તેથી આપણું કાર્ય સાધવું અનુકૂળ થઈ પડે. રહુદેવજીને ઉઘમાં દાર કર્યા તેનું પરિણા-મ આ છે.

ગં૦—નવનો અમલ થવા આવ્યો, તો પણ હજી સુધી કેમ કોઈ આવ્યું નહીં ? હજી આપણને ચિતોડ પહોચતાં બે કલાક લાગશે તેમાં—(ચંદ્રસિંહ આવવા માટે ધશ્વર સ્તૂતિ કરેછે.)

રાગ—ખિરહ બાર માસીનો.

દુઃખ ટાળક પ્યારા હજી કેમ નાવ્યા.

મુદત આજે પૂર્ણ થઈરે, દુઃખ ટાળક —ટેક.

છે શૂરાને પ્રગાણીક પૂરા, ટેક અનૂપમ ઉર ધરીરે;

બહારે ચઢી તન તાપ નિવારે, હીલ.અરે આજ કેમ કરીરે? દુઃખ

જગપાળક સૂણો અર્જ આ મારી, મનમાં છેતુજ આશ ખરીરે;

ચંદ્રવિણુ તો ચક્રાર મુઝાયે, કર પીડા પ્રભુ સઘ પરીરે. દુઃખ

ગદ મૂદત પછી રગ શું જામે?, શત્રૂ જાયે વાત કળારે;

મોઠલ હે વિભૂ ચંદ્રને જલ્દી, નહિં તો સુધારણુ ધૂળ મળીરે. દુઃખ

ગં૦—કોઈ પણ પ્રકારે, એ પરાક્રમી વીર ધીર પાછી પાની

કરે તેવા નથીજ. જરૂર પધારશે. વચન ટેક માટે કેટલું સંકળ સહન કરે છે? તો આપણને દીધેલું અભય વચન શું? મિથ્યા જશે? કદી નહીં. હિંમત ધારો. પગલાં વાગે છે.

પુ૦—વખતે મોડા જવાથી શત્રુઓ વાત જાણી જશે, માટે ધીમે ધીમે હવે ચાલતા થઈએ તો સારું.

ગ૦—કરણસિંહ? તમે તમારાં માણસો લઈને અમારી સાથે આવો, અને બાકીનાં માણસો અને ભીમસિંહ અહીંજ રહો. મહારાજ પધારે કે તુર્ત અમને ખબર આપજો. પુરોહિત મહારાજની બાત વાજળી છે. નવને જાહેરે દસ વાગીગયા હશે, ને હજી તો ચિતોડ પહોંચતાં વાર, માટે નીકળવું જોઈએ. ઇશ્વરેચ્છા તો રસ્તામાંજ આપણને મહારાજ આવવી મળશે.

(એમ જાહે કરી સર્વ વિદાય થાયછે.)

પ્રવેશ ૧૧ માં.

સ્થળગસુંદા અને પછી ચીતોડ.

ચંદ્રસિંહ—(ગસુંદાના રસ્તામાં) સમરસિંહ? આપણે હવે ક્યાં ત્વરા રાખવી જોઈએ. વખત બહુ થઈ ગયો છે.

સમરસિંહ—હા. બાપુ. વિસામો લીધા વિના, અને ચિત્રાના સખ્ત તાપને લીધે લશ્કરથી ઉતાવળે કૂચ થઈ શકી નથી.

ચં૦—ગસુંદાને પાંદર માણસોની ગડગડ સંભળાયછે ખરી.

સ૦—(ગસુંદાની બાગેળે આવી.) જીવાનો તમે કાણ છો?

ભીમસિંહ—મહારાજ ચંદ્રસિંહજીની જય થાયો!! રાણાજીની સવારી થોડીવાર થયાંજ ચીતોડ તરફ પધારી છે.

ચં.—થોડાક સુન્દા અશ્વાર મારી સાથે આવો, અને પાછળ રહેલું તમામ લશ્કર લઈ, સમરસિંહ તમે વહેલા આવજો.

(એમ કહી થોડા દોડાવી મૂકે છે, અને થોડી વારમાં મોકળસિંહને પકડી પાડી, તેમને થોડા અંગ રક્ષકો સાથે ગસુદે પાછા મોકલી દે છે કે રખેને તેમને લડાઈની ધાંધલમાં કંઈ ઇજા થાય.)

ચિત્તોડદેવનાન—તમે બધા કાણ છો ?

સબગનસિંહ—અમે ગસુદાના ગરાસીયા છિયે. રાણાજીને મોકું થઈ જવાથી પહોચાડવા આવ્યા છિયે. (એવામાં સમરસિંહ લશ્કર સાથે આવી મળે છે, અને બધું મંડળ “ મારો, મારો, ચંદ્રસિંહ મદારાજની જય ! ! ” રાણા મોકળસિંહની જય ! ! “ રાહોડ ગમ્યાને જીવનો ન મૂકો ”. એમ પોકાર મારતું જોસભેર શહેરમાં દાખલ થાય છે)

લક્ષ્મણ ખારોટ—આખા શહેરમાં, શેરીએ શેરીએ નીચેની કવિતા ગાઈ શરૂ ચડાવતા ફરે છે.)

લાવણી.

ઉઠો ઉઠો શું જોઈ રહ્યા છો, થઈ રહી આ નાસનાસ;

સાહી તેગ ખંદૂક વેગથી, પાડો શત્રૂ સૈન્ય ત્રાસ.

ત્રાતા તમ કેરો આવ્યો છે, ચંદ્રવીર કરવાને વ્હાર;

દુખતાદળ વીખેરી નાંખી, મારવાડિને કરો ખુવાર. ૧

અકલિત બળ સંચું તે કાઢો, બની સિંહ ધૂમે બડવીર;

અગ્ન રૂપરાહોડો મારો, ધરી અતરૂ અદકી ધીર.

પ્રીય ભૂગિ ઉદ્ધાર કરીને, વિવિધ સૂખ માણો હે ભાત;

ઉચ્ચત્ર યશની દેવગ્ન ઉડાવી, વિશ્વ વિષે યાઓ વિષ્ણુભાત. ૨

સ્વદેશ સંરક્ષણને માટે, કર્યું સગર્ભણ જીવન આપ;

તમે તેહના સિંહ તનૂજે, જોદ્દાને દો જળરી થાપ.

ક્ષત્રિ સિંહનો ધર્મ જાળવી, કરો અગર આ જગમાં નામ;

વિજય મેળવો યા તો અપ્સરા, ચલો સઘ બીડીને હાગ. ૩

અં૦—ચાલો મારા પાહદૂર યોદ્ધાઓ ? તમારું અકળ જળ આજે શત્રુપર અજમાવો, સઘળા દરવાનોને એકદમ ખખર કરો કે તેઓ દરવાજા બંધ કરે, અને કોઈ રાઠોડ જમ્યાને બહાર જવા દે નહીં. મારો પેલા નાસ ભાગ કરતા રાઠોડોને ?

ગાં૦—(દરવાર ગઢ આગળ ખખર કાઢી આવી)—મહારાજાન-ધિરાજ ? પેલો દુષ્ટ, નરાધમ, કાતર, ક્ષત્રિય કુળ અંગાર, જોદ્ધ-સિંહ આપણે આવવાની વાત સૂણી ક્યારનોએ પોત્તારા ગણી ગયો છે.

અં૦—તમે પહેલેથીજ ભૂલ કરી. એકદમ થોડા સૈન્ય સાથે તેના મહેલ ઉપરજ છાપો મારવો હતો. અરે ! આપણો મુખ્ય શત્રુ નાયક હાથમાંથી ગયોને ? ?

સ૦—હવે ગત વસ્તુનો શોચ ન કરો. તેના અનુયાયીનો સં-હાર વાળવાથી તે ગિરાધાર થઈ પડશે, માટે એ કામમાં ઉલટભેર મડો. ઓ, પેલો વિક્રમસિંહ આવ્યો ? હથિઆર સજી જાગૃત જા-નો સૈન્યગણ.

એટલામાં વિક્રમસિંહ આવી પહોંચેછે ને જાંને લશ્કરમાં યુદ્ધ થાય છે. વિક્રમસિંહે પૂર જોસથી પોતાની એક કટાર ચંદ્રસિંહ ઉપર ફેંકી, પણ તેથી સફળ જાખમ થયો. એવામાં સમરસિંહે પો-તાની તેજ તરવાર વડે તેને સ્વર્ગારોહણ કરાવ્યું પાકીના રાઠોડ સૈ-ન્યની પણ એજ અવસ્થા થઈ. મસ્ત બનેલા સિસોદી સિંહો, ખુણે-ખોચેથી ખોળા ખોળાને રાઠોડોને તારાજ કરતા.)

પ્રવેશ ૧૨ માં.

સ્થળ જોધસિંહનો મહેલ.

૩૫ાં—(સ્વગત)—આખા શહેરમાં કતલ ચાલી રહી છે, ત્યારે આ પાપિષ્ઠ રાજમલ, અરે ? મેવાડનું છત્ર ધરાવનાર, અને બાણેજનું નિકંદન કઢાવનાર ! આ વખતે નિદ્રા દેવીને બસ થયો છે. ઇશ્વરે સાનુકુળ જોગ આપ્યો. લાવની, એને ઢોલીઆ સાથેજ ખાંધી દડ ? નહિતો વળી એના પ્રપત્ની પુત્રની પેઠે, એ પણ અગિયારા ગાગશે ?

(એમ વિચાર કરી, તેનીજ પાધડીથી ઢોલીઆ સાથે તેને ખાંધી લે છે.)

સ૦—(ધોડાં માણસો આવી પહોંચીને.)—અરે ! આ સૂતો રાજમલોડી ?

૨૦—(ધોંધાટથી એકદમ જાગૃત બની)—શું ? આ શરવીર સામે તમે લડવા આવ્યા છો ? આવી જાઓ મેદાનમાં ! !

વિ૦—મેદાન ક્યાં ખોળવા જશો ? ? મહેલમાંજ પરાક્રમ બતાવોને ? ? પાશેર પાણી તો પેટમાં સમાય નહીં, ને મેરા નામ સવા શેઝાં ?? હજુ તિસ્મારખાં ઉભા તો થાઓ ? ? તેનાં પણ બડી પહોચેલી ?? કે આખી જીંદગીની દાઝ કાઢી નાંખી ?

૨૦—(જોરથી પાધડીના બંધ તડોતડ તોડીને)—લે, જો, મારી હાથ ચાલકી ? (“ હાજર સો હથિયાર ” તેની પેઠે પાસે પડેલું પૂજપાત્ર હાથમાં લઈ ખરા આવેશમાં આવી જઈ ઘણાને ધામલ કરે છે, પણ મંભિરની જાળીવડે તેનો પ્રાણ, વૃદ્ધાવસ્થાએ વીરત્વ દર્શાવી ઈશ્વર શરણ થાય છે.)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ સુંદરખાનો મહેલ.

રાહોડનો નાશ કરી, સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરાવી, વિજય પતાકા ઉડાવી, અંદ્રસિંહ પોતાનાં ખાસ માણસ સાથે માતૃશ્રીના મહેલમાં પ્રવેશ કરેછે.)

અંદ્રસિંહ—માતૃશ્રી ? અભિવંદન કરું છું ?

સુંદરખા—(શરમથી ધીમે સાદે.)—ભાઈ ? આ મેવાડ ભૂ-
મિ, અને મોક્ષસિંહના સુખને માટે આપ દીધાલુ ભોગવો.

અં—કેમ દયાળશાહ ? સહેરમાં સવળે જરાગર શાન્તિ થઈ?

હં—હાજી. રાહોડનાં શખને એકજ મોટી ચેહમાં ખડકી દ-
હત કરવામાં આવ્યાં છે. આપણાં માણસોમાં ફક્ત સાત જણ મ-
રાયા છે, અંત એકમે તેર વાયવ થયા છે

ફં—મહારાજ ? આપનો જખમ ડાઘો ?

સું—ભાઈ ? આપને ક્યાં જખમ થયો છે જોડ ?

અં—ના, માજી. સહેજજ છે.

સું—જ્યારે ગામમાં લડાઈ ચાલતી હતી, ત્યારે હું અગાશી-
માં બેસી બેતી હતી. બાઈના ઉપર એક કટારી આવી પડી હતી.

અં—હજી રત્નસિંહ કેમ ન આવ્યા ? દયાળશાહ !

સું—તેઓ ક્યાં ગયા છે ?

અં—બેચસિંહ નામી ગયાની ખગર મળતાંજ, મેં લશ્કર
સાથે તેમની પૂઠે મોકલ્યા છે. બે તેઓ હાથ આવશે, તો પકડી લા-
વે, ત્યાં તો મહારનો કળગે કરી તુર્ત પાછા આવશે.

સું—(મનમાં) ભાઈઓ રાજ્ય વિનાના થશે. (જાહેર) ભા-

૪, બરાબર વેર લેશે કે ?

અ૦—હાજી. મંડોરનો કળ્લો લઈ શું, અને તેમને બતાવી આપી શું કે, હજી સિસોદીયા દમ વિનાના નથી. આપના ધ્યાનમાં આવે તો તેમને પાછું આપી દેજો.

રત્ન૦—પ્રવેશ કરીને) મહારાજા મોકળસિંહ અને મહારાજ ચંદ્રસિંહજીની જય થાઓ. મહારાજ? આપને પ્રતાપે મંડોરગદ તાબે કરી, સમગ્રસિંહના સ્વાધિનમાં સોંપી આવ્યો છું. તેઓ તેનો કિલ્લો તોડી પડાવશે. જોધસિંહ, આપણા શત્રુ સંકળોની ઓથે જ-૪ બરાબરા સમાચાર મળ્યા છે.

અ૦—માજી ? આ લડાઈમાં ધવાઓલા, અને જોજો પોતાનું અધિક તેજ દર્શાવ્યું હોય, તેમને યોગ્ય લાગે તે ગફીસ આપવા આ-૫, દયાળશાહને હુકમ કરશો.

સુ૦—(શરમાધને) ભાઈ, આપ છો. તો પછી હું શું હુકમ કરું?

અ૦—માજી ? હું આજે આપની પાસે જોજી વિનંતિ કરવા આવ્યો છુંકે, મને મારી સહુજરની જગીરમાં જઈ રહેવાની કૃપા કરી રજા આપશો.

હ૦—(રાજમાતા ગભરાઈ જઈ જવાળ નથી આપતાં તેથી.) મહારાજ? આ શખ્દો માતુશ્રીને સારા લાગતા નથી.

અ૦—હું રાણા મોકળસિંહનો ભાયાન છું, મને જગીર મળી ચૂકી છે, હું તેમની નોકરી કરવા ગધાએલો છું, તો કામ પડ્યે, આ સેવકને યાદ કરશો. ગમે તેવા સંકટ સમયે શિર દેવા તૈયાર છું—એમ કહી રજા માટે ફરીથી વિનંતિ કરે છે.)

શાહુલ ચિકીડીત વૃત્ત.

માતા શ્રી મુજને રજા કરિ કૃપા, જાઉં હવે દેશમાં;

સંહારું સહુ કષ્ટ થતા કરીને, શત્રુ પડ્યા કંઠેશમાં.
વાળી હાક વિદેશમાં બળતણી, બીતી સહુ તો ગધ;
સૂખે રાજ્ય કરો તમે આગયથી, સર્વાર્થ સિદ્ધી થઇ.

સું૦—(ગદગદિત કંઠે.) રાગ બનબરનો.—

દિલ માત બાત હીત ધારો, બાઇ ગમન વાત વીસારો—ટેક
તમ વીના હવે નવ ચાલે, દુઃખ વિયોગનું અતી સાલે; (હો.)
કરો વિચાર આ ન નકારો, બાઈ ગમન વાત. ૧

દઇ રજા પુરણ દુઃખ પામી, કહું વારવાર કેમ ખામી;
દુઃખી માત અરજ ઉર ધારો, બાઈ ગમન વાત. ૨

આ રાજ્યપાટ નહીં મારું, ખરા દિલથી માનો તમારું;
નીજ તાત શીખ વીચારો, બાઈ ગમન વાત. ૩

રહો જીંદગી ભર હવે આંહીં, લાવો ખ્યાલ ન બીજો કાંઈ;
મનમાંહી દુઃખ દેનારો, બાઇ ગમન વાત. ૪

આપો મોકળને માહીતી, રૂડી રાજ્યતણી સહુ રીતી;
ખરો આશ્રય એક તમારો, બાઈ ગમન વાત. ૫

દ૦—મેનાવતી માતા, નીર ભર્યોરે થારા નેણમાં એ—રાગ
મેવાડી રાણા, રાજ ઉગાડી નવ જાઓજી. ટેક.

રક્ષક કો નહીં રાજ્યતણોરે, આધાર ભૂતજ આપ,
કરી કૃપા રહો આપ આંહી, નહીંતો દુઃખ અમાપરે. મે૦૧

અં૦—પ્રધાનજી પ્યારા, રાજ્ય ચલાવો રૂડી રીતથી ટેક.

પૂર્ણ બળવી ઈર્જમે મારી, રાજ્ય લોભી નવ થાઉં,
ટેકને કારણ કપટ વેઠયું, હવે હું જાગિરેજાઉંરે પ્રધાનજી. ૧

મ૦૦—(પ્રધાનવતી)આપવિનાઆહીંનપુરહેવાય,સાથે લ્યો મહારાજ;

સ્વાદ ચખાડી સૂખનો રે, પ્રજા ન કરેશો નાશગરે મેં ૩

ચં૦—બ્રાતને માતનું રક્ષણ કરવા, રહો અહીં બડવીર,
રાજ્ય પ્રજા બાણી આપણારે, ધારી રહો ઉર ધીરરે;
ગંભિર સરદારા, રાજ્ય ચલાવો રૂડી રીતથી. ૪

સું૦—ક્ષમા કરો બાધ દોષજ મારો, બૂલાવી કુરે બ્રાત;
રાજ્યધાની સહુગરમાં થાપો, પ્રજા ત્યાં કરે વસવાટરે!! મેં ૫

ચં૦—વક વચન માતા નવ વદોરે, હું છું સદા તમ દાસ;
સંકટ સમયે વ્હારે આવી, કડં શત્રુ વિનાશરે,
માતા મગ પ્યારાં, રાજ્ય ચલાવો રૂડી રીતથી. ૬

મેં ૧૦—બ્રાત મુરખી આપ પધારે, મારે કે આધાર;
દુઃખ દધીમાં વૃદ્ધિ કરો કાં,? વિનતિ કરું વાર વારરે. મેં ૭

ચં૦—પ્રાણાધિક હે બધુ મારા, થા નહીં ઉર ઉદાસ;
હામ ધરી સૂખે રાજ્ય કરો આ, દૂર નહીં હું પાસરે.
બંધુ મગ પ્યારા—રાજ્ય ચલાવો રૂડી રીતથી. ૮

દયાળશાહવગેરે—(ચંદ્રસિંહજીને પગે પડી અધિક વિન-
તિ કરેછે)—

મહારાજ ? અમે સર્વ એકલિંગજના સમ ખાઈને કહીએછિયે
કે, આપના સિવાય અમે અહીં રહેવાના નથી.

સું૦—(ગદગદીતકડે) આપને અહીં રહેવાને અડચણ હોયતે
હું તથા મોકળ, સહુગરમાં આપની સાથેજ રહીશુ. બન્ને ચિતોડ
ઉજડ થાઓ. અમે બંને આપથી જરાપણ દૂર હવે રહીશું નહીંજ

મત્તશાહ—(સર્વપ્રજાવતી)—“ ચિતોડને ઉજડ કરો ” એ
શબ્દો બોલવા, મને તદ્દત અયોગ્ય અને દુઃખદાયક લાગે છે. કારણ

કે ચિતોડનું રક્ષણ સેંકડો સિંહોના અમૂલ્ય પ્રાણુમળીથી કરેલું છે, અને તેનો યશસ્વજ દશે દિશામાં ફરકી રહ્યો છે. હું નિઃશંક કહું છું કે, આખી મેવાડી પ્રજાને ચિતોડ નામ પ્રાણુથી વહાલું છે. મહારાજને પણ તેમજ છે, છતાં મહારાજ હઠ કરશે, તો તમામ રૈયત ચિતોડને છોડશે, પણ અંદ્રસિંહ મહારાજને નહીં છોડે, સહુ-બરમાં આવી વસશે, મહારાજ જીંદગીભર ચિતોડનાં રાજ્ય, પ્રજા, અને કીર્તિનું રક્ષણ કરે. એ અમારી દીન શેવકોની નમ્ર યાચના છે.

અંદ્રસિંહ — (સર્વનો અત્યાગ્રહ જોઈ) તમારા સર્વના અ-અત્યાગ્રહને આધિન થઈ, તમારું કહેવું માન્ય રાખું છું.

(હર્ષ ગર્જના સાથે પડદો પડે છે.)

(છેવટે પાતળનો બેમા મળી નીચેની કવિતા ગાઈ રજા લે છે.)

રાગ — કટયાણ.

સુઘ સજ્જનો, દિન આનંદનો.

થયો સમાપ્ત ખેલ આ, રજા લઈએ અમો. ટક.

રાજ્યકાજ ને નીતિ ટકનો, થવા બોધ શુભપેર;

ખરી યિનાનો ખેલ ભજવિયો, મહદ્ પિતાની મહેર સુઘ.

અપૂર્ણ છે જન જાત તેહમાં, હોય બણી ભૂલથાપ,

ક્ષમા કરીને દોષ અમારા, પુનઃ પધારો આપ સુઘ

ખરી ખટક ધરી ખટપટ કેડે, કરો અપઠ સૌ ભૂપ.

ધર્મ ધ્વજએ રાજ્ય ચલાવી, હયો સુખસ્વર્ગ અનૂપ. સુઘ

નીતિ ન્યાય ને ધર્મ ધીરનું, પ્રકટો પૂરણ તેજ,

આર્ય વીરમાં ઇશ પ્રતાપે, છે સુખદાયક એજ સુઘ

(એ કવિતા ગાયા બાદ સૂત્રધાર, નીચેની ઇશ્વર સ્તૂતિ કરી

ખેલ સમાપ્ત કરે છે.)

પિતાસિ લોકસ્ય ચરાચરસ્ય
 ત્વમસ્ય પૂજ્યશ્ચ ગુરોર્ગરીયાન્,
 ન ત્વત્સમોઽસ્ય ભ્યધિકઃકુતોઽન્યો
 લોક ત્રયેઽપ્ય,પ્રતિમ પ્રભાવઃ ॥

અર્થ—હે ઇશ્વર ! સર્વચર અને અચર વસ્તુનો તું પિતા છે. સર્વનો પૂજ્ય અને પરમ ગુરુ તું છે. હે અતુલપરાક્રમી પરમેશ્વર ! ત્રણે લોકમાં તારા જેવો બીજો કોઈ નથી, તો તારાથી અડિઆતો ક્યાંથી હોય ?

મનુષ્ય યત્ન ईશ્વર કૃપા.

અગાઉથી ગ્રાહક થઈ ઉત્તેજન આપનાર સંખ્યા-

નોનાં મુખ્યારક નામ.

નકલ.	નામ.	નકલ	નામ.
૧૨૫	નેકનામદાર મહારાજ ધિરાજ સર જસવંતસિંહજી કે. સી. આઈ. ઈ ઠાકોરસાહેબજીદાદુર સંસ્થાન લીંબડી	૧	ઝાડેજી જેડીસિંહજી કેશરી- સિંહજી.
૧૦૦	નેકનામદાર ઠાકોરશ્રી સૂરસિં- હજી સંસ્થાન ઉતેળીયા. લીંબડી.	૧	ગોહલશ્રી ભાવસિંહજી રાય- સિંહજી.
૧૦	નેકનામદાર કુમારશ્રી ઉમેદ- સિંગજી.	૧	રા. રા. કલ્યાણરાય ભૂરાભા- ઈ વહી. સાહેબ.
૨	અસ્મતપનાહયા શ્રી આઈ રા- જયા રૂઢાવાળાં.	૧	રા. રા. દેશાઈ મોહનલાલ હરિભાઈ.
૨	અસ્મ. બાશ્રી આઈ રાજયા ઉતેળીયાવાળાં.	૨	હેડમા. સાહેબ નિચ્છાભાઈ પ્રાગજી દેશાઈ.
૨	અસ્મ. પના. બાશ્રી દેવકું- વરયા નાંદોદવાળાં.	૧	સંઘવી કુંગરશી પુરૂષોત્તમ.
૧	અસ્મ. બાશ્રી રૂપાળીયા ગ- ઢકાવાળાં.	૫	વડીલ લાલચંદ નારણજી. પાટડી.
૧	અ. પ. બાશ્રી ધનુયા બેઢા- વાળાં.	૧	રા. રા. રામચંદ્ર ગોવિંદભાઈ ન્યાયાધ્યક્ષ.
૧	અસ્મ. પ. બાશ્રી પરમારમા મૂળીવાળાં.	૧	રાવળ. માણેકલાલ મહાદેવજી. માંડળ.
૧	અસ્મ. પ. બાશ્રી ઝાડેજીમા દેરાળાવાળાં.	૧	શા. અમુત્તપ્પ માનચંદ. વઢવાણ રાહુર.
		૧	રા. રા. રઘુનાથજી પ્રુશાણજી હેડકલાર્ક.
		૧	રા. રા. દલસુખરામ ગોપાળ- જી સેક. કલાર્ક.

નકલ.	નામ.
	નાંદોદ
૧ કુમાર શ્રી રાગસિંહજી.	
૧ પેલી. ઇન્સપે. શા. નંદરામ	
	રામરામ.
૧ કુમારશ્રી નૃસિંહસિંહજી	
૧ કુમારશ્રી દિગ્વિજયસિંહજી.	
૧ અખં.સૌ. મોટાંબાશ્રી વખત-	
	કુંવરબા.
૧ અખં. સૌ. નવાંબાશ્રી ગુલાબ	
	કુંવરબા.
૧ અખં. સૌ. નાનાંબાશ્રી હરિ-	
	કુંવરબા.
	બોટાદ.
૧ રા. રા દેવશંકર વૈકુંઠ તાલુ.	
	માસ્તર.
	મુંબઈ.
૧ મે. શેઠસાહેબ ફજલબાઈ વી-	
	શરામ.
૧ મે. શેઠસાહેબ પ્રેમચંદ્રરાયચંદ	
૧ શેઠ હરગોવિંદ પુત્રેચંદ.	
૧ રા. રા વાડીલાલ વીરચંદ.	
૧ મે. મનસુખલાલ મુગટલાલ	
	મુનસી.
૨ મારતર વીરજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ	
	ધરમપુર.
૨ મહારાણાશ્રી બળદેવજીસાહેબ.	
૨ શ્રીમંત મોદનદેવજી સાહેબ.	
	માંડવા.
૧ મહીડા ચંદ્રસિંહજી રાયસિંહજી	

નકલ	નામ
૧ નર્મદાપુરી ભવાનીપુરી.	
૧ રા. રા. ખુશાલભાઈ રજુછોડ.	
	લખનર.
૧ રા.રા માધવજીલેલારામ તા.મા.	
	ભમોદ્રા
૧ ખુશાલ શ્રી બોળભાઈ ઓધડ	
	લુણાવાડા
૩ મે. જયશંકર નૃસિંહરામ દી-	
	વાન સાહેબ
	મુંથગમપુર
૧ રા રા હમનલાલ વિદ્યારામ	
	સેક્ટરી
	થાણા
૧ શેઠ મોતીલાલ હરગોવિંદદાસ	
૧ શેઠ મંગળદાસ દેવીદાસ	
૧ શેઠ જગનાંદાસ રાગદાસ	
૧ દેસાઈ. કમનજી મોરારજી	
૧ રા. રા સોમેશ્વર હલખરામ	
	રાજપરા.
૧ કુમારશ્રી લખુબા	
૧ કુમારશ્રી શિવસિંહજી	
૧ ફાજદાર સા. જગનાંધરજીછોડ	
૧ મહેતાજી દેવશંકર પ્રેમાનંદ	
૧ કારકુન સવચંદ સૂરચંદ	
૧ રા. રા. માવજી જુઠાભાઈ	
૧ કામદાર ધારશી કાળીદાસ.	
	બેલગામ.
૨ કુમારશી કીરતસિંહજી રાજ-	
	પીપળા.

નકલ નામ

૧ ટચુટરસા. ભાસ્કર વી. બેપી.
સચીણ.

૧ મહેતાજી પર્વતસિંહ જ્યસિંહ

૧ આસિ. મા. બીખાભાઇ ભૂ-
લાભાઈ

૧ આ. મા. ફકીરભાઈ વનગાળી

૧ આ. મા. કીકાભાઇ કાળાભાઇ

૧ સોની મોરારજી પીતાંગર

૧ દેસાઈ ગુલાબભાઇ લાલભાઇ

કરમડ

૧ મહેતાજી જલદવજી પ્રેમાનંદ

ઘડર

૧૨ નેકનામદાર મહારાજશ્રી કેશ-
રીસિંહજી સાહેબ બહાદુર-કે
સી. એસ. આઇ

અંકેવાળીયા

૫ કુમારશ્રી સૂરજમલજી લાખા-
ભાઇ.

૧ રાણાશ્રી ઉદમેસિંહજી

૧ રાણાશ્રી દોલતસિંહજી લખા-
ભાઈ.

ખંભલાવ

૧ રાણાશ્રી સીંગરામજી પ્રભાત-
સિંહજી.

સાઉકા

૧ મહેતાજી નાગર મકનજી

૧ રાણાશ્રી માધવસિંહજી મૂળ-
ભાઈ.

૧ રાણાશ્રી હરિસિંહજી ખેતાભાઇ

નકલ

નામ

૧ રાણાશ્રી ધીરસિંહજી મેરામજી
ગેડી

૧ રાણાશ્રી ભોજરાજજીવેરાભાઇ.
વીરપુર

૧ નેકનામદાર ઠાકોર સાહેબશ્રી
સૂરજસિંહજી

ઝીઝુવાડા

૧ રા. રા. કેશવલાલ મગનલાલ
બળસરા.

૧ આચાર્ય મણીશંકર મૂળશંકર

૧ દેસાઈ જસવંતરાય દર્શનરાય

૧ પરમાનંદ લાલબેરી

૧ શા. રામજી કાનજી

૧ ડાક્ટર સાહેબ અરન સેમ્યુઅલ

૧ પો. પટેલ મનસુખરામ મણી-
ભાઈ.

૧ કામદાર કાનજી જોઠાભાઈ

૧ કામદાર મૂળજી પ્રેમજી

૧ મે. તાલુ. સા. વાળા હરસુર
લક્ષ્મણ.

૧ અસ્મ. પ. બાઇશ્રી જલુબાઇ

૧ મે. તાલુ. સા. વાળા સામત

૧ કામદાર શા. નથુભાઈ હીરજી

૧ ખાડક દેવાઈત લાખા

૧ ફોજદાર શા. મયારામરેવાશંકર

૧ કારકુન પોપટ શંકરદાસ

ખીલખા

૨ નાયબકાર. શા. મળવંતરાવ
શિવશંકર.

નકલ	નામ
	હુધીઆ
૧ કામદાર સા. રૂપશંકરઉદેશંકર	
	લાખાપાદર
૧ ચીરકો સા. ડી. જે. ફર્નાન્ડીસ	
	ચુડા
૧ કુમારશ્રી મુળુભા તખ્તસિંગ	
૧ બાશ્રી રાજપરવાળાં બાઈ સા-	
	હુળ.
	વીરમગામ
૧ હેડમીસ્ટ્રે. પાર્વતીબા ગીરધર	
	રાધનપુર
૧ હેડમીસ્ટ્રે. ઋવેરમેન પાર્વતીબા	
	સરધાર.
૧ મહેતાજી જેઠલાલ અનોપરામ	
	ખંભાળીયા.
૧ હેડમા. સા. પ્રભાશંકરજેશંકર	
	લાવનગર.
૧ મીચી પીતાંબર નરતા.	
૧ કંટ્રા. મેમણગની કાસમ.	
૧ કંટ્રા. ભક્તી માલદાસ.	
૧ કંટ્રા. ગીરધર ઝીણા.	
	દસાડા.
૧ જોષી નથુરામ અંબારામ.	
૧ બારોટ. દામોદર હરિભાઈ.	
૧ રા. અચરતલાલ જેઠાભાઈ.	
	પાળીયાદ.
૨ કામદાર સા. લક્ષ્મીશંકર લા-	
	ધાભાઈ.
૧ ખાચર. ઘેલા બાણુભાઈ.	

નકલ	નામ
૧ કામદાર દેવચંદ ઓધવજી.	
	હુઆ.
૧ રાણાશ્રી. રવાળ જોવિંદજી.	
	રાણાવાવ.
૧ રા. રા. બાલાલાલ નાનચંદ.	
૧ કંટ્રાકંટર. ત્રીભોવન ધનજી.	
૧ માસ્તરસા કીકાભાઈ ફકીરભાઈ	
	ધોરાજી.
૧ મે. વકીલ દુલેરાય મગજળખુચ.	
૧ મુખ્તીઆર દયાળ હુંગરશી.	
૧ ડાકતર ભાઈશંકર મેઘજી.	
	ડીસાકાંપ.
૧ માસ્તર. નાનચંદ મૂળચંદ.	
૧ શેઠસા. માણેકજી નાનાભાઈ	
૧ રા. રા. વાડીલાલ પ્રદેશદજી.	
૧ શેઠસા. હોરમજી માણેકજી.	
૧ શેઠસા. અરદેશર હોરમજી.	
૧ શેઠસા. બહેરામશા હોરમજી.	
૧ શેઠસા. મોતીલાલ નિહાલચંદ.	
૧ શેઠસા. સોરાબજી કાવસજી.	
૧ રા. નથુભાઈ ગમાન.	
૧ શાહ. વીરચંદ સૂરચંદ.	
	સોઈકા.
૧ રાણાશ્રી મહેજતસિંગજી અ	
	ગરસિંહજી.
૧ મહેતાજી. નાગેશ્વર જોવિંદજી	
૧ રાણાશ્રી. કેશરીસિંહજી કરસ	
	નસિંહજી.

નકલ

નામ-

દ્રોળ.

- ૧ બાશ્રી. નાનાંગા. ઉતેળીયાવાળાં,
૧ બાશ્રી. રૂપાળીયા બાદરવાવાળાં.

મોરબી.

- ૨ હેડગા. સા. ડાહ્યાભાઈ વેણીરામ
૧ કલાર્કસા. વિકલદાસ પ્રેમજી.
૧ આસિ. ગા. કુલચંદ હીરાચંદ
૧ કુમારશ્રી શિવુભા. બેલાવાળા.
૧ રપે. આસિ. મા. છગનલાલ
તલકશી.

મહુધા.

- ૧ બારોટ. મોહોતસિંહ જ્વેસિં-
દભાઈ.
૧ દેશાઈ. મણીલાલ મોતીલાલ.
૧ સુરતી જોહાલાલ દયારામ.
૧ સુરતી. નાથાલાલ રણુછોડ.
૧ વહોરા. સુલેમાન ઈબરામજી.

કોટડાસાંધાણી.

- ૧ નેકનામદાર કુમારશ્રી મુળવાળ
સાહેબ.

રાજલા.

- ૧ મહેતાજી બેકરચંદ વીરચંદ
જીનાગઢ.

- ૧ રા. રા. ઈશ્વરલાલ અમરજી
કચ્છી

નકલ

નામ

- ૧ કંટ્રાક્ટર. ગોપાળજીજીગજવન.

- ૧ કંટ્રાક્ટર. છગનલાલ સવજી.

- ૧ કંટ્રા. જટાશંકર લાલજી.

- ૧ કં. જોહાલાલ રામચંદ્ર.

- ૧ કં. ભાઈલાલ વલ્લભદાસ.

- ૧ કારકુન. શિવલાલ જુરાભાઈ.

વીણા.

- ૧ મહેતાજીદાદાભાઈભગવાનદાસ.

અંબાત.

- ૧ બારોટ. ત્રીભોવન દાજીભાઈ.

રંગુન.

- ૧ રા. રા. ભગવાનભાઈ મુળજી કં.

કોચીન.

- ૧ માસ્તર. નંદલાલ પૂજાભાઈ.

કેવેટા.

- ૧ ટ્રેઝરર કેશવજી લહેરાભાઈ.

મદ્રાસ.

- ૧ રા. રા. ઠક્કરજોહાભાઈદયાળદાસ

અંબાલા (પંજાબ).

- ૧ કારકુન ગધવજી પ્રાગજી

સિદ્ધપુર.

- ૧ રા. રા. ગણપતરામગૌરીશંકર.

પાલણપુર.

- ૧ આ. સુપ્રી. સા. મયારામરાખરામ.

સમાપ્ત.

